

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

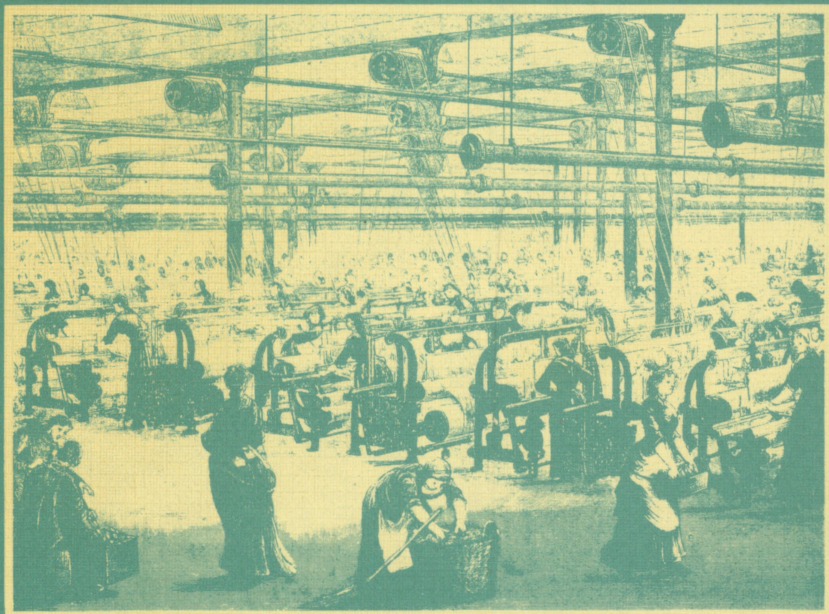
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE
MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN
1981

Redaktør: Helle Linde

Redaktionssekretær: Egil Skall

Redaktion: Københavns Stadsarkiv, Københavns rådhus, 1599 Kbh. V

På omslaget: Væversalen på J. H. Rubens fabrik på Rolighedsvej 1880

Historiske Meddelelser om København er medlemskrift
for Selskabet for Københavns Historie

© Københavns Kommune 1981

ISBN 87-87526-48-4

Trykt hos: Krohns Bogtrykkeri, København

Indhold

<i>Sigurd Jensen</i> (†): Et selvbestaltet velfærdsråd. Spillet om borgerrepræsentationsvalgene i det 19. årh.	7
<i>Jens E. Olesen</i> : Et nyfundet brev fra Erik af Pommern til Mogens Gøye	27
<i>Allan Tønnesen</i> : Et hus i Amaliegade	35
<i>Richard Willerslev</i> : Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850–1914	84
<i>Chr. Gandil</i> : En ung norsk dames oplevelser i København i forrige århundrede. Christiane Wings dagbogsoptegnelser	124
<i>Københavns Stadsarkiv</i> i 1980	195
<i>Selskabet for Københavns Historie</i> i 1980	198

Anmeldelser:

<i>Erik Kjersgaard og Helge Gamrath</i> : Københavns Historie 1–2. Redigeret af Erik Kjersgaard, Sv. Cedergreen Bech og Jan Danielsen. Billedredaktion John Erichsen (<i>Jan Kanstrup</i>)	200
<i>Hans Chr. Bjerg og John Erichsen</i> : Danske Orlogsskibe 1690–1860 (<i>Egil Skall</i>)	204
<i>Ole Feldbæk</i> : Denmark and the Armed Neutrality 1800–1801. Small Power Policy in a World War (<i>H. C. Bjerg</i>)	206
<i>Rich. Willerslev</i> : Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880 (<i>Lars Dybdahl</i>)	208
<i>Gunnar Sandfeld</i> : Søllerød – som det var engang, 6. samling. Op og ned ad Skodsborg Strandvej (<i>Hans Kofoed</i>)	210
<i>Ole Brage</i> : Lokalhistorisk filmvejviser (<i>John Erichsen</i>)	211
<i>Hans Kofoed og Egil Skall</i> : Sigurd Jensen 1912–81	212

Et selvbestaltet velfærdsråd

Spillet om borgerrepræsentationsvalgene i det 19. årh.

Af *Sigurd Jensen*

I det af borgerrepræsentationen udgivne værk om Københavns forfatningshistorie hedder det om borgerrepræsentationsvalgene fra 1840 og frem mod århundredskiftet, at der som regel kun var én liste at stemme på, og opstillingen af kandidaterne foretoges af en snæver kreds, som især repræsenterede stadens håndværker-, industri- og handelsforeninger, og listen fandt støtte i de fleste af hovedstadens aviser.¹

I den formulering lyder sagen så enkel og kedsommelig, at man bliver mistænksom. Så farveløst og lidenskabsløst kan københavnere ikke have fungeret i mere end et halvt århundrede. I borgmester *Jacob Marstrands* erindringer er beskrivelsen af proceduren da også langt mere spændende. Han skriver, at et »selvbestaltet velfærdsråd bestemte hvem der måtte vælges«. ² Men meget oplysende om hvad der egentlig foregik er bemærkningen naturligvis ikke.

Lad os da gå på jagt efter dette selvbestaltede velfærdsråd og prøve at finde ud af, om der virkelig har eksisteret en sådan kommunalpolitisk magtfaktor, eller om det hele har udviklet sig på den fredelige – næsten søvngængeragtige – måde som den officielle forfatningshistorie antyder.

Da Københavns borgerrepræsentation blev oprettet ved kgl. anordning af 1.1.1840, stod bystyret overfor den helt nye og uprøvede opgave at skulle organisere et kommunalvalg. Den lettedes ved, at antallet af kommunale vælgere ikke var ret stort. Det sørgede de stramme stemmeretsregler for. De krævede, at man for at kunne stemme eller blive valgt havde løst borgerskab og var ejer af en større ejendom eller ydede en meget betydelig skat. Mindst halvdelen af de valgte skulle være grundejere. Af byens samlede befolkning på ca. 120.000 var der kun 1929 kommunale vælgere.

Man benyttede nu den fremgangsmåde, at der blev udsendt en trykt fortegnelse over alle valgbare til samtlige vælgere. I princippet var

enhver der var valgbar forpligtet til at modtage valg, såfremt han ikke var fyldt 60. Det var et borgerligt ombud at være borgerrepræsentant. Men hvis en mand nødvendig ville vælges, tog man ikke så tungt på det. Så blev han fri.

Der var borgerrepræsentationsvalg hvert år, i marts eller slutningen af februar. Hvert år var seks af repræsentationens 36 medlemmer på valg. Ved valget foretog man desuden nyvalg til poster, som var blevet ledige i årets løb, fordi indehaverne var døde, havde ønsket at træde ud eller var blevet inkompetente, f. eks. ved fraflytning af byen eller ved at være gået fallit (det kom man ud for et par gange). Hvert år blev der også valgt tre suppleanter. Hertil valgtes de tre, der havde flest stemmer uden at være blevet indvalgt.

Samtidig med at vælgeren fra de kommunale myndigheder modtog den lange liste over dem, han kunne stemme på, fik han også tilsendt en stemmeseddel han kunne udfylde, og det måtte han gøre hjemme. På valgstedet skulle han bare aflevere den. Men her kom han til at stå i kø. For modtagelsen af stemmesedlerne var ordnet på en måde, der mildt sagt må kaldes usmidig. På slaget 10 begyndte en listefører at oplæse navnene på de stemmeberettigede, og når ens navn så lød, skulle man træde frem og aflevere sin stemmeseddel. Så blev man krydset af, og listeføreren gik til næste navn. Når han var nået listen igennem, begyndte han forfra, så vælgere, der var kommet for sent til første runde, fik endnu en chance for at stemme, den sidste. Selv om byen var opdelt i seks valgdistrikter med hver sit afstemningssted, var det en procedure der tog tid. En travl forretningsmand eller håndværker kunne nok fristes til at springe valget over.

Valgbehandlingen var – i al fald de første år – færdig ved middagstid, og aftenaviserne kunne bringe valgresultatet samme dag. Efterhånden som vælgertallet voksede kneb det mere og mere med at nå at blive færdig så tidligt, at aviserne kunne nå at få resultaterne tidsnok. En overgang klarede man det ved at rykke begyndelsestidspunktet for afstemningen frem, først til kl. 9.30, derefter til kl. 9.00. Men til sidst måtte man tage det meste af dagen til hjælp, og aviserne måtte vente med at bringe resultaterne til den følgende dag.

Det første borgerrepræsentationsvalg, det i 1840, foregik på en lidt senere dato end de følgende. Det fandt først sted 9. april, og der skulle stemmes på en hel del flere kandidater end senerehen. 23 af medlem-

merne af De 32 mænds råd gled ganske vist uden valg ind i borgerrepræsentationen, men der skulle vælges 13 nye. Hertil kom, at der dette år skulle vælges hele seks suppleanter, mod tre i de følgende år. Vælgeren skulle følgelig finde frem til hele 19 navne og skrive dem på den tilsendte stemmeseddel. En og anden har rykket sig fortvivlet i håret.

Men der var hjælp under vejs. Behjertede folk arrangerede såkaldte prøvevalg, hvor en kreds af vælgere mødtes, kandidater blev foreslået og de nævntes vælgertække blev prøvet ved en afstemning. Der blev afholdt tre sådanne prøvevalg. Et af dem blev holdt af en gruppe håndværkere – der var kun mødt 30 deltagere – og her koncentrerede man sig meget naturligt om at finde frem til håndværkere, der kunne være interesse for at vælge. De handlendes prøvevalg havde større tilslutning, 130 vælgere havde givet møde på Børsen, hvor dette prøvevalg afholdtes. Endelig var der arrangeret et tredje og sidste på Hotel d'Angleterre, beregnet for alle vælgere. Det foregik 7. april og havde samlet 157 vælgere. Til dirigent valgte man journalisten *Gottlieb Siesbye*, der oplyste, at han ikke selv var vælger. Han understregede dette prøvevalgs brede karakter og gjorde opmærksom på det ønskelige i at få alle grupper repræsenteret, idet han dog specielt nævnedes håndværkerne, som han frygtede ville få for få repræsentanter ind, idet der var fare for, at deres stemmer ville falde for spredt. Flest stemmer fik jernstøber *P. F. Lunde* (132), der også var blevet pænt placeret ved håndværkernes eget prøvevalg. De største stemmesamlere efter ham var professorerne *Tage Algreen-Ussing* og *C. N. David*, fabrikør *A. Fibiger* og silke- og klædekræmmer *H. P. Hansen*. Først derefter kom tidens modepolitiker *Orla Lehmann*, men dog med 93 stemmer. Hans meningsfælle prokurator *Balthazar Christensen* fik 88 stemmer. Fabrikanter regnedes i datiden som hørende til håndværkerne, så Lunde og Fibiger må altså betragtes som håndværksrepræsentanter, men andre håndværkere kom der heller ikke med blandt de ti der fik flest stemmer den dag.³

Foruden ved disse tre prøvevalg kunne vælgerne finde råd og vejledning i aviserne, dog ikke i dem alle; Berlingske Tidende meddelte, at den nok havde modtaget forskellige kandidatlistes, men den ville ikke bringe dem, og hvad prøvevalgene angik, så mente bladet, at sådanne valg stred mod hvad det fandt ret og rigtigt. Vælgeren måtte

altså – efter dette blads mening – værsgo selv sætte sig ned, læse listen med de godt 1900 navne igennem og træffe sit valg.⁴ – Man får en grim mistanke om, at Berlingeren gerne så, at valget blev noget roderi og dermed en fiasko.

De øvrige dagblade var anderledes hjælpsomme, ikke mindst Fædrelandet, som dels i al almindelighed var interesseret i, at valget blev en succes, dels helt specielt var opsat på at få sine egne – nationalliberale – kandidater ind. Dagen sørgede for lidt polemik omkring Balthazar Christensens person,⁵ og Kjøbenhavnsposten, som var bekymret over den ringe deltagelse ved prøvevalgene, mødte frem med sin helt private kandidatliste med navnene på 20 næringsdrivende, ti handlende og ti håndværkere, som ganske vist ikke havde fået ret mange stemmer ved prøvevalgene, men som bladet fandt kvalificerede.⁶ Meningen med denne liste var utvivlsomt at vende interessen væk fra Fædrelandets akademikerkandidater, der havde domineret så stærkt ved prøvevalgene.

Valget den 9. april fulgte stort set retningslinierne fra prøvevalget på d'Angleterre. Kun to af de fem, der var blevet peget på ved håndværkernes prøvevalg, blev valgt ind, nemlig jernstøber Lunde og tobaksfabrikør *N. F. Bonnesen*, altså i virkeligheden snarere industridrivende end håndværkere.⁷ Den første borgerrepræsentation kom til at bestå af 16 handlende, 7 fabrikanter, 7 egentlige håndværkere og 6 »nye borgere«, dvs. folk der havde løst borgerskab for at kunne stemme uden at være næringsdrivende.⁸

Valget i 1841 skulle finde sted onsdag den 17. marts, og 15. marts kunne Fædrelandet meddele, at »nogle vælgere og virksomme medlemmer af kommunen« havde været forsamlet for at overveje hvem de skulle anbefale ved det kommende kommunalvalg. – Marstrands »selvbestaltede velfærdsråd« toner frem!

De fremmødte var blevet enige om, at de 10 pladser der skulle besættes (syv repræsentanter og tre suppleanter) burde besættes med tre grosserer, seks af detailhandler- eller håndværkerstanden og en af »de videnskabeligt dannede«. Man skulle egentlig synes, at med de fem videnskabeligt dannede, der allerede sad i forsamlingen, var denne gruppe tilstrækkeligt repræsenteret. Der var imidlertid en bestemt mand, kredsen havde i tankerne – magister *D. G. Monrad*. Fædrelandet oplyste iøvrigt, at det lå gruppen på sinde at få repræsentanter ind

for de handelslav, der ikke var repræsenteret i forvejen samt at få repræsenteret »den talrige og vigtige, men hidtil aldeles urepræsenterede mosaiske menighed«. Der var også dem der havde ment, at der burde flere jurister ind, men gruppens endelige indstilling viser, at de må have udgjort et mindretal. Gruppen diskuterede en række navne, og bladet røber, at diskussionen til tider var ret voldsom. Man sluttede af med en afstemning, og bladet meddelte de 10 navne man var nået frem til.⁹ Det rigtige valg viste, at gruppens og Fædrelandets bestræbelser ikke havde været forgæves. Otte af listens ti navne blev valgt.¹⁰ Fremgangsmåden med at lade en lille udvalgt kreds mødes og finde frem til en række kandidater, som avisen derefter kunne føre frem, havde følgelig vist sig ganske effektiv. Det skrev man sig bag øret.

Kredsen bag Fædrelandet blev nu en magtfaktor ved de følgende års borgerrepræsentationsvalg. Men ikke alle vælgere ønskede at bøje sig for de nationalliberales diktat. Håndværkerne strittede imod. De stod imidlertid af flere grunde ret svagt. Da industriforeningen blev stiftet i 1838, havde de været med sammen med fabrikanterne. Men de var hurtigt blevet lidt betænkelige ved selskabet. De to grupper så ikke ens på spørgsmålet om de gamle lavsrettigheders bevarelse. Så i 1840 havde håndværkerne oprettet håndværkerforeningen. Både den og industriforeningen var aktive forud for borgerrepræsentationsvalgene, men håndværkerne klarede sig ikke særlig godt, formentlig fordi ret få af dem interesserede sig for sagen.

Ved valget i 1843 var det de to foreninger samt kredsen bag Fædrelandet, der dominerede valget. De to foreninger fik en fælleskandidat ind, nemlig malermester *P. G. Wørmø*; tre kandidater, som havde støtte fra industriforeningen og Fædrelandet kom ind, nemlig agent *J. C. Lund*, grosserer *N. J. Meinert* og urmagermester *H. Kühl*; industriforeningen fik desuden to kandidater ind, som den var ene om at støtte, teatermaler *Troels Lund* og brændevinsbrænder *P. C. Olsen*, medens Fædrelandet var ene om at støtte den betydeligste personlighed blandt de indvalgte, brygger *J. C. Jacobsen*. Fædrelandet hoverede en del over, at håndværkerforeningen ikke havde fået andre kandidater ind end dem, der også havde fået støtte fra anden side. Ja, Kühl var endda blevet valgt til trods for at håndværkerforeningen direkte havde modarbejdet hans kandidatur. Fædrelandet anslog håndværkerforeningens styrke på valgdagen til ca. 150 stemmer og tilføjede over-

legent: – og det er da ikke så forfærdeligt.¹¹ Håndværkerne og deres stædige fastholden af de gamle lavsrettigheder var ikke Fædrelandets livret.

Vælgerne var ikke flinke til at stemme ved borgerrepræsentationsvalgene. Ved valget den 9. april 1840 stemte 1028 eller 53 pct. af de stemmeberettigede,¹² men i de nærmest følgende år var valgdeltagelsen væsentligt ringere. Det ærgrede Fædrelandet, selv om det ikke undlod at påpege, hvor lille en rolle borgerrepræsentationen spillede, og hvor ligegyldige valgene derfor i grunden var. Værre end ligegyldigheden var det dog – for Fædrelandet – når det var de forkerte, der kom og stemte, og det var netop hvad der skete i 1850. Da havde kun håndværkerforeningen været aktiv forud for valget og resultatet var, at den havde fået sine kandidater ind. Men det følgende år var Fædrelandet på vagt og gjorde i kraftige vendinger sine læsere opmærksom på, at hvis man ikke passede på, ville det også gå på den måde denne gang, således at »langt den overvejende flerhed i byens råd bliver håndværkere, og det ikke engang af de mest oplyste og dygtige blandt disse, men snarere af dem, der hårdnakket holde fast ved den bestående ordning af næringsforholdene«. Det hjalp. Af de otte der stod på Fædrelandets liste blev seks valgt eller genvalgt. En syvende kunne vel endda være kommet med, om ikke bladet havde trådt i det. Det var jernstøber Lunde. Fædrelandet havde rost hans indsats i vandkommissionen så højroset, at han – og formentlig andre med ham – fandt, at det lugtede ubehageligt af indirekte kritik af kommissionens øvrige medlemmer, og han frabad sig derfor genvalg.¹³

I sin valgappel til byens vælgere i 1851 havde Fædrelandet peget på de meget vigtige reformer for byen, der måtte gennemføres. Det drejede sig dels om anliggender, hvor borgerrepræsentationen ville få en vis direkte indflydelse, dels om forhold hvor den kunne håbe at få i al fald nogen indirekte medindflydelse. Til den første gruppe hørte en reform af vandforsyningen, renovationen og gadebelysningen samt hele spørgsmålet om, hvad man skulle stille op med voldene, der lå og spærrede for byens naturlige udvidelse; til den anden gruppe hørte den kommende kommunale lovgivning, der måtte forventes forelagt borgerrepræsentanterne til udtalelse inden den afsluttende behandling på rigsdagen. Men selv om alle disse problemer fortsat henstod aldeles uafklarede året efter, var valgkampen dette år, så vidt det kan ses,

endog usædvanlig mat, og stemmetallet var helt i bund – af 2308 vælgere stemte kun 325.¹⁴

I løbet af 1850'erne gik aviserne i højere grad end tidligere over til personkarakteristik af kandidaterne. Den kunne være ganske nærgående, men havde ofte en sirlig form, der afvæbner noget. F. eks. foreslog Fædrelandet i 1854 genvalg af de repræsentanter, der var på valg, med undtagelse af »prokurator *Alberti*, der næppe ønsker at genvælges, da han ikke har set sig i stand til uden særdeles sjældent at besøge forsamlingen i de forløbne seks år«. ¹⁵ Bladene kunne endda formulere et UD med den største courtoisie, som da Dagbladet i 1856 skrev om nålemagermester *F. C. Hjorth*, at han nu, efter i en årrække at have ydet kommunen sin tjeneste, havde opnået en så høj alder, at »det ville være ubilligt længere at påbyrde ham en borgerrepræsentants besværlige stilling; hr. Hjorth har et gyldigt krav på sine medborgeres erkendtlighed for den virksomhed, han gennem et langt og hæderligt liv har udviklet til kommunens bedste«. ¹⁶ Aviserne var ikke blinde for, at det i alle tilfælde drejede sig om ganske indflydelsesrige folk i en ret lille by. Et fejltrin, en fornærmelse, kunne koste dyrt i form af tabte abonnenter. I det sidstnævnte tilfælde gjorde det sig nok også gældende, at der var tale om en håndværksmester, og Dagbladet indtog ikke samme nedladende og sure holdning til håndværkerne som Fædrelandet.

Fædrelandets redaktion – *Carl Ploug* og *J. F. Giødwad* – havde siden det heldige udfald af deres bestræbelser i 1841 haft den skik, at de og deres nærmeste politiske venner mødtes nogle dage før kommunalvalget og diskuterede sig frem til en kandidatliste, som derefter blev offentliggjort i bladet, og som altid fik stor betydning for valgets udfald. Andre aviser fulgte efter, således Dagbladet hvis redaktør (fra 1851) *C. St. A. Bille* fik overordentlig stor indflydelse i denne sammenhæng. Hvordan disse tilrettelægningsmanøvrer udviklede sig i alle detaljer kan ikke følges gennem det tilgængelige materiale, men det kan f. eks. nævnes, at Dagbladet i 1857 skrev, at da man desværre endnu ikke var kommet så vidt som til at afholde almindelige forberedende møder før de kommunale valg »have vi anset det for rettest i år ligesom tidligere efter rådslagning med en engere kreds at foreslå nogle kandidater til vælgernes opmærksomhed«. Det fremgår af et lidt senere nummer af samme avis, at dens kandidatliste var identisk med

en liste offentliggjort i Fædrelandet. Den engere kreds (engere = snævrere) har altså omfattet de to blades redaktører og baggrundsgrupper. Deres fællesliste fik iøvrigt ikke den helt store succes ved valget det år. Af de 12, der stod på listen, blev kun de seks valgt, og deraf måtte to endda nøjes med suppleantpladser, og af de valgte seks stod de tre tilmed også på andre lister end de to blades. Dagbladet havde endda gjort et særligt skrabud for håndværkerne, idet det skrev, at disse »billigvis« burde udgøre hovedstammen i borgerrepræsentationen. Men vælgerne fulgte ikke i særlig grad bladets forslag i så henseende, for af de fire håndværkere Dagbladet havde foreslået valgte kun én, bagermester *C. F. D. Marstrand*.¹⁷

Blandt de aviser, der mødte op med kandidatlistere i 1857, var også Berlingske Tidende. Glemte var den knibske indstilling fra 1840, at sligt var i modstrid med afstemningstanken. Men 17 år er jo også en lang tid. Meget stod iøvrigt på spil nu hvor alt det tilvante syntes at være ved at falde: den regulerede næring, de gamle traditioner, ja, selv byens volde. Noget måtte der gøres, og Berlingeren skrev en artikel, der dementerer alle formodninger om, at det i disse år kun var den nationalliberale presse, der kunne skrive magtfuldt og muntert: – Møder og stemmer, det er det hvorpå det kommer an. Bagefter at jamre over, at et lille parti har domineret valgene, hører ingensteds hjemme . . . Er det ikke Ederes egen skyld, I ældre, alvorlige og sindige mænd, borgere og embedsmænd – der lade dem, I kalde »skrålerne«, her som ved alle andre lejligheder gøre udslaget, fordi I ikke selv gide røre Eder af stedet. I ville hellere sidde hjemme i tøfler og slobrok end underkaste Eder det forfærdelige arbejde at gå ud kl. 10 og aflevere Ederes stemmeseddel. –¹⁸

Af de otte kandidater, Berlingeren anbefalede, blev de syv valgt, men flere af dem stod også på andre blades lister. Der var i det hele taget ikke længere noget særlig dybt svælg mellem de gammelkonservative, der læste Berlingske Tidende, de »troende« nationalliberale, der læste Fædrelandet, og den nationalliberalt påvirkede, men ikke særlig stærkt politisk engagerede middelstand, som Dagbladet var så god til at få i tale. Det var derfor ganske naturligt, at den snævrere kreds, der forud for de københavnske kommunalvalg udarbejdede og agiterede for en kandidatliste, og som i en årrække havde bestået af Fædrelandet og Dagbladet og deres baggrundsgrupper, fra slutningen

af 1850'erne også omfattede Berlingske Tidende, hvad der naturligvis yderligere styrkede kredsens indflydelse.¹⁹ I baggrundsgrupperne træffes også bl. a. siddende medlemmer af borgerrepræsentationen (idet man dog holdt sig borte det år man selv var på valg).

Den forstærkede kreds viste sin styrke i 1859 ved at få udskiftet et par håndværkere blandt de borgerrepræsentanter, der var på valg, med nogle den syntes bedre om.²⁰

Flere andre dagblade sluttede sig i de følgende år til kredsen.²¹ Der var mere indflydelse at hente ved at være indenfor end ved at stå udenfor med sin egen liste.

Der var her skabt en monopolagtig situation. Redaktørerne for de dominerende københavnske dagblade og en række af deres anonyme meningsfæller, deriblandt en række allerede indvalgte borgerrepræsentanter, sad nu og bestemte år for år, hvem der skulle ind i borgernes råd i København. Men når man har et monopol må det naturligvis vogtes. Kredsen passede godt på ikke at bruge det på en alt for udæskende måde. Først og fremmest gik den principielt ind for, at siddende repræsentanter, der ønskede genvalg, så vidt muligt burde gen vælges, og allerede det begrænsede i høj grad faren for at provokere. Men nye skulle der jo stadig ind, og når kredsen havde taget stilling for – eller imod – et emne, blev der ikke taget blidt på dem, der så anderledes på sagen.

Som eksempel kan nævnes, at Arbejderforeningen af 1860 i 1863 førte vekselerer, kommerceråd *I. W. Heymann* frem som kandidat, til kredsens absolutte mishag. Dagbladet skrev i den anledning, at Heymann, der var en af stifterne af Industribanken (fra 1862), jo ganske vist ved sin store indsats i denne sag havde gjort de mindre næringsdrivende en væsentlig tjeneste. Men selv om Arbejderforeningen af 1860 havde 2500 medlemmer, så var næppe 500 af disse kommunale vælgere, og iøvrigt havde Heymann slet ikke interesser tilfælles med de små skatteydere, for han var en rig mand, der havde sin kapital anbragt i industrielle foretagender. Bladet fandt derfor at hans valg ville være »stødende«, og det tilføjede, at hvis arbejderforeningen følte den skyldte Heymann noget, så måtte den klare den sag inden for sine egne rammer. – Heymann blev da heller ikke valgt, men han fik dog 421 stemmer, og det var nok til at blive suppleant.²²

Hermed havde kredsen dog ikke hørt det sidste ord om Heymann.

Han havde nemlig stærke kræfter i ryggen. Hans fulde navn var Isaac Wulff Heymann (eller Heyman), og han levede 1818–84. Hans støtter var dels den jødiske menighed, der gennemgående følte sig underrepræsenteret i byens råd, dels Københavns grundejerforening.

Denne sidstnævnte forening, der var stiftet i 1860, må ikke forveksles med den grundejerforening, som blev stiftet ti år tidligere af en række godsejere og som havde ført sig stærkt frem på den politiske højrefløj. Københavns grundejerforening var formelt upolitisk og havde først og fremmest til formål at bekæmpe stigningen i grundskatterne. I starten havde den svære vanskeligheder på grund af interne stridigheder, senere kom der mere hold over tingene. En af dem der betød mest for foreningen var I. W. Heymann; 1865–81 var han næstformand, 1881–84 formand.²³ I det lange løb kunne redaktørkredsen da heller ikke holde ham ude af borgerrepræsentationen. 1871 kom han ind.²⁴ Kredsens monopol kunne altså brydes.

Det var ikke alle de københavnske avisredaktører, der fik lov til at være med i kredsen, og de der stod udenfor skumlede naturligvis over kredsens virksomhed. Således det lille ikke særlig indflydelsesrige københavnerblad Hejmdal, der i 1871 vovede sig frem med en kritik af, at de lister redaktørerne nåede frem til, blev til i en lukket kreds og ikke på et møde hvor repræsentanter for flere samfundsklasser havde adgang. Men så tog Carl Ploug sin barskeste mine på. Hejmdal fik en gevaldig røffel og fik at vide, at 30 års erfaring havde vist, at den anvendte fremgangsmåde var den mest praktiske, og Københavns kommune kunne takke den for mange gode valg. For – hed det – borgerrepræsentationsvalgene påkaldte nemlig ikke særlig stor interesse. Hvis man arrangerede offentlige prøvevalg, ville disse formentlig først og fremmest blive besøgt af nysgerrige og ikke i særlig grad af valgberechtigede, og på sådanne åbne møder kunne man ikke frit drøfte de fremførte kandidaters personlige kvalifikationer. Derfor havde man indskrænket sig til at drøfte disse ting i en mindre kreds der »kun støtter sin autoritet derpå, at repræsentanter for nogle større blade deltager i deres beslutninger«. Iøvrigt var listen jo kun et forslag. Hvem der ville kunne foreslå andre.²⁵

Så længe enhver vælger i princippet var forpligtet til at modtage hvervet som borgerrepræsentant, kunne hvem som helst blive foreslået som kandidat på et valg møde og derved få sin person sat under

debat. Det var naturligvis et ikke uvæsentligt argument mod prøveafstemningerne i deres oprindelige form.

Det at redaktørgruppen normalt gik ind for genvalg, når de afgående medlemmer selv ønskede det, kunne føre til pikante situationer som f. eks. i 1877 da Fædrelandet på den konto måtte bide i det sure æble og foreslå genvalg af Heymann. (Til det meget, man i forvejen havde mod ham, var i 1872 kommet, at han havde foreslået indførelse af en progressiv indkomstskat til kommunen, hvad man dog havde fået stemt ned).²⁶ Fædrelandet måtte trøste sig med, at det få dage i forvejen havde fået lejlighed til at træde ham godt over tærne ved omtalen af Industribankens generalforsamling. Industribanken havde en vanskelig periode.²⁷

Redaktørernes holdning til grundejerforeningens kommunalpolitiske engagement var iøvrigt ved at mildnes. Da Fædrelandet i 1876 glædestrålende meddelte sine læsere, at kandidaterne på den liste, som det havde opstillet sammen med Berlingske Tidende, Dagbladet, Dags-telegrafien og Folkets Avis, alle var blevet valgt, kunne det højmodigt tilføje: – grundejerforeningens kandidat, fyringeniør *Grove* – mod hvem der iøvrigt ikke er det mindste at sige – fik kun 216 stemmer. – Men uden at strø sukker på tilføjede bladet derefter, at onsdagsforeningens kandidat, *grosserer Anker Heegaard*, »der ingenlunde må forveksles med *jernstøber Anker Heegaard*« kun havde fået 115 stemmer det år.²⁸

Fædrelandets forsonlige tone overfor grundejerforeningens kandidat er forståelig. Den pæne konservative forening og dens medlemmer repræsenterede i virkeligheden ikke nogen større fare for redaktørgruppen og hvad den stod for. Men det gjorde onsdagsforeningen. Den var dannet i 1872 af cand. jur. *Viggo Hørup* og en kreds af radikalt orienterede venstremænd. Hørup var siden 1873 medarbejder ved venstres avis *Morgenbladet*. Han var højres skarpeste angriber, han glødede af had til de nationalliberale. 1876 blev han valgt ind i folketinget.²⁹ Se, det var en farlig mand. Ham og hans forening måtte man passe på.

En fare for højre lå i de lave stemmetal ved kommunalvalgene. Derfor prædikede redaktørgruppen atter og atter for sine læsere: pas på at de venstreorienterede ikke laver et kup. Det ses da også, at i de år hvor redaktørerne i særlig grad var på vagt og råbte op, blev stemmetallene sat betydeligt i vejret. De ca. 1900 stemmer i 1876 var

således næsten en fordobling af det foregående års stemmetal, og 1874 havde ca. 1880 stemt, mod ca. 1000 året før osv.³⁰ Men den alvorligste trussel mod højres dominans i borgerrepræsentationen lå i den stadige udvidelse af vælgerkorpset. I 1855 var betingelserne for deltagelse i kommunalvalgene i København blevet lempet. Grundejendom og borgerskab var ikke mere nødvendige forudsætninger for valget, men skattecensus var stadig ret høj. Den var imidlertid derefter blevet væsentligt nedsat i 1861 og yderligere i 1865. Havde man en skatteindtægt på 200 rdr., hvad der normalt svarede til en årsindtægt på 500 rdr. og iøvrigt opfyldte de almindelige betingelser m.h.t. køn, alder, uberygtethed, selvstændighed, rådighed over eget bo etc., havde man stemmeret. Disse regler gjaldt til 1908. Den indtægtsstigning, der foregik i århundredets sidste del bevirkede, at man omkring 1890 måtte regne med, at alle borgere der havde indtægter på niveau med en faglært arbejder var stemmeberettigede.

Højres trøst var bevidstheden om, at venstrefløjens folk var så dejligt uenige. Socialdemokraterne var uenige med venstremændene, og disse havde deres interne stridigheder. Dets marceridt var, at venstrefløjen trods alle stridigheder skulle finde sammen. I 1876 skrev Fædrelandet bl. a. følgende om onsdagsforeningen: – Ved sit eget mandtal er denne forening ganske vist endnu lidet farlig, men de socialistiske foreninger, der lider af en tilsvarende tørst efter magt og indflydelse, ville trods alle skænderier på valgmøder, sandsynligvis støtte venstres kandidater her i hovedstaden . . .³¹ –

Årene 1877–79 var udramatiske for så vidt angik kommunalvalgene i København, men i 1880 var der en del uro. Redaktørgruppen kunne ikke rigtig holde sammen på styrkerne. Bladene bragte hele fire forskellige kandidatlistor, hvorpå dog adskillige navne gik igen, og resultatet var, at stemmerne faldt meget spredt. Ca. 2000 stemte, og medens den først valgte kandidat fik hele 940 stemmer, kom den sidst valgte ind på så lidt som 142.³²

Selv om man naturligvis skal vogte sig for at overdrive en enkelt mands betydning, er det dog værd at bemærke, at 1880 netop var året, hvor C. St. A. Bille sagde farvel til københavnsk kommunalpolitik for at drage til U.S.A. til en diplomatisk post. Kun 23 år gammel havde han, endnu ikke færdig med sine juridiske studier, overtaget redaktionen af Middagsposten, som samme år tog navneforandring til Dag-

bladet. Han gjorde sit blad til en avis af kvalitet, og han gik med liv og sjæl ind i det politiske arbejde, der foregik i kulissen, deriblandt arbejdet i den redaktørgruppe, der udarbejdede kandidatliste til de københavnske kommunalvalg. Den smidige, gemytlige Bille manøvrerede meget behændigere i dette spil end f. eks. Fædrelandets barske, stive Carl Ploug. Bille forstod, at også andre end akademikerne måtte have indflydelse, håndværkerne og de handlende. Hørup, der absolut ikke kunne lide ham, skrev i sin nekrolog over ham, at han kendte alle, havde venner i massevis og »intet møde kunne holdes, hvor han ikke dirigerede eller førte ordet, ingen fest, hvor han ikke var hovedtaleren, ingen adresse redigeres, ingen resolution vedtages, ingen henvendelse udsendes til velgørenheden, uden at den begyndte med de tre faste navne *Adler, Bille, Brix*«. ³³ I 1872 fratrådte Bille som redaktør af Dagbladet og solgte det. Men i samme år blev han medlem af borgerrepræsentationen, hvor han sad til 1880, og han var folketingsmand 1861–80, så hans indflydelse var betydelig, indtil han forlod landet.

Men der var selvfølgelig også andre grunde end Billes afrejse, der var med til at skabe roderiet omkring kandidatlisterne. Basis for deres udarbejdelse var blevet for snæver, og kritikken fra venstre af det kommunale valgsystem i København var ved at få større gennemslagskraft. I folketinget havde *Fredrik Bajer* indbragt et lovforslag om, at forholdstalsvalgmåden skulle bringes til anvendelse ved de københavnske kommunalvalg, så også mindretal kunne blive repræsenteret. Magistraten fik forslaget til betænkning og afviste det med henvisning til, at der sjældent var mere end én kandidatliste til valgene, og var der mere fik den, som den samlede presse bakkede op, næsten alle stemmerne. I borgerrepræsentationen, hvor forslaget også drøftedes, fremkom bl. a. den indvending, at skulle man have forholdstalsvalg, måtte man også acceptere, at kandidater og medlemmer var opdelt i partier, og at have partier i borgerrepræsentationen var for mange en vederstyggelighed. ³⁴

I 1880 havde kandidatlisterne været drøftet i en bredere kreds, og der var sket den kursændring, at bladene ikke automatisk anbefalede, at de fratrædende, der var villige til genvalg, valgtes. For Fædrelandet var denne ændring ikke noget offer, for blandt de fratrædende var to af Københavns grundejerforenings repræsentanter, den tidligere om-

talte Heymann og skibsreder *J. Strandgaard*. Fædrelandet skrev, at de ikke burde genvælges, og at de ikke ville efterlade noget savn, men bladet måtte, da valgresultatet forelå, konstatere, at Strandgaard i al fald var blevet valgt til suppleant (han rykkede snart ind igen og sad til 1886). Men Fædrelandet trøstede så sig selv og sine læsere med, at når galt skulle være, var det ham, man var mindst ked af at se igen. Allerede året efter fik Heymann dog så mange stemmer, at han kom til at stå øverst på suppleantlisten. Men udviklingen formede sig sådan, at han aldrig mere blev medlem af forsamlingen.³⁵

Det at man ville drage større kredse ind i udarbejdelsen af den kandidatliste, som byens toneangivende højreblade derefter skulle gå ind for, var naturligvis smukt, rigtigt og nødvendigt, men det var unægtelig mere besværligt end i de dage, hvor en lille udvalgt skare kunne samle sig om en cigarkasse i et redaktionskontor. I 1881 baksede man med forskellige tanker om, hvordan sagen skulle gribes an, bl. a. var man inde på, om man ikke burde indkalde alle byens landstingsvælgere til et møde. Men det blev for voldsomt. I stedet fik man arrangeret forskellige opstillingsmøder. For det største af disse stod formanden for Arbejderforeningen af 1860 som formel indbyder, og til det var indbudt formændene for Grosserersocietetets komité, industriforeningen, grundejerforeningen, håndværkernes formandsforening og Den broderlige arbejderklassens hjælpeforening, samt ni borgerrepræsentanter, som ikke var på valg, og redaktørerne for seks dagblade. På dette møde stemte man om de fremkomne forslag til kandidater, og stemmeflerhed blev afgørende for, hvem der kom med på listen, der støttedes af de implicerede blade. Det var denne liste, der sejrede ved valget. Et andet opstillingsmøde, der var indkaldt af et par ærgerrige borgere, som gerne ville være borgerrepræsentanter, fik opstillet en kandidatliste, men fik ingen valgt. Et tredje møde, hvortil bl. a. den senere marineminister *F. Jøhnke* var medindbyder, fik samme resultat. Københavns grundejerforening forsøgte sig uden større held med en annonsekampagne. Der var således tale om en ganske omfattende og intensiv valgkamp, men det lykkedes kun at få 3174 af de ca. 15.000 vælgere frem til valgstederne.³⁶

Også i 1882 stod formanden for Arbejderforeningen af 1860 som den formelle indbyder til et opstillingsmøde, domineret af højrekræfterne. Kredsen af indbudte var udvidet med bl. a. formændene for

Fra valgdagen på eksercerpladsen. Udsnit af tegning af Alfred Schmidt i Ude og Hjemme 6. juli 1884.

højres arbejder- og vælgerforening. Men stemningen omkring kommunevalget dette år var yderst mat. Kun ca. 1340 stemte.³⁷

I 1883 oprettedes Københavns liberale venstreforening, men venstre havde stadig ikke vælgere nok til at sætte repræsentanter ind i borgerrepræsentationen. Den liberale presse hævdede, at tilrettelæggelsen af, hvem der skulle ind i borgernes råd, stadig mere eller mindre lå i hænderne på højrepressen og en lille klike bag den. I 1886 dannede højrefolkene den kommunalpolitiske organisation Københavns kommunalforening, der bakkedes op af et halvt hundrede foreninger, officielt upolitiske, men med højreorienterede sympatier.³⁸

Det at der nu stod organisationer overfor hinanden i kampen om stemmerne ved kommunalvalgene var medvirkende til at valgdeltagelsen blev sat i vejret. Ved valget i 1887 fik således den først valgte (bagermester, cand. polyt. *C. F. Lichtenberg*) 7451 stemmer, medens den sidst valgte (grosserer *Chr. H. Munck*) fik 5658. Oppositionens største stemmesamler tømmermester *H. L. Thomsen* fik kun 1852 stemmer.³⁹

Hvor svært vælgerne havde ved at finde ud af de ganske stramme valgeregler ses bl. a. af, at Berlingske Tidende i 1887 måtte indprente, at det var nødvendigt at vælgeren selv afleverede sin stemmeseddel, og at denne – det pågældende år – var ugyldig, hvis den rummede mere end syv navne.⁴⁰ Navnlig dette sidste kunne nok skabe vanskeligheder, for antallet af pladser der skulle besættes, skiftede som nævnt fra år til år, fordi der foruden de seks der var på genvalg kunne være tale om ledige pladser på grund af dødsfald, bortrejse, ønske om at fratræde el. lign. Travle folk kunne have andet og vigtigere at tage vare på end at holde sig orienteret om, hvorvidt det var 6, 7, 8 eller endnu flere pladser, der skulle besættes. Det må have givet en del ugyldige stemmesedler. For at modvirke dette, uddelte vælgerforeningerne trykte stemmesedler, som var klar til at blive puttet i urnerne.

Venstrefløjen forstod naturligvis, at for at sejre ved kommunalvalgene måtte man stå sammen. Men det var svært. Noget fællesprogram for socialdemokrater og liberale lod sig ikke opstille, og man måtte nøjes med mere vage tilkendegivelser af en vis enighed og ønske om fællesoptræden overfor højre,⁴¹ og i 1893 nåede man så vidt, at socialdemokraterne og de liberale mødte med i al fald en kandidat, som fik fuld støtte fra begge parter, nemlig *Herman Trier*. Det markerede man på den måde, at socialdemokraterne offentliggjorde deres kommunalpolitiske program for borgerrepræsentationsvalget i Social-Demokra-

ten, højtideligt underskrevet af *Jens Jensen, K. M. Klausen og Emil Wiinblad*. Underneden står derefter: – Som oppositionens fælleskandidat til borgerrepræsentantvalgene slutter jeg mig til ovenstående program for vor kommunes fremtidige udvikling. H. Trier. –⁴²

Til trods for at der således endnu ikke var tale om fuld enighed, var sejren hjemme. Alle de valgte i 1893 var enten liberale eller socialdemokrater. De allierede venstrefløjspartier havde dog haft en meget effektiv støtte – højreregeringen.

Denne havde nemlig kort tid før kommunalvalget taget et skridt, der var mange stemmer værd for oppositionen. Den 6. februar 1893 havde indenrigsminister Ingerslev forelagt et lovforslag om en huslejeskat i København. De første 240 kr.s husleje skulle ganske vist være skattefri, så de dårligst stillede ville slippe helt for skatten, men beboerne af disse lejligheder havde sjældent stemmeret til borgerrepræsentationen. Folk med store indtægter ville på den anden side kun i begrænset omfang føle sig generet af en huslejeforøgelse på nogle få procent. Det var mellemgrupperne, der ville blive hårdest ramt, altså bl. a. de faglærte arbejdere, som betalte en beskeden skat og derfor havde stemmeret ved kommunalvalget. De var ofte mindre flinke til at møde op på valgdagen og afgive deres stemme, bl. a. fordi afstemningsforholdene betød, at de måtte ofre en del af deres sparsomme fritid på sagen. Nu fik oppositionspresen et argument i hænde, der kunne mobilisere selv de sløveste. For selv om sagen formelt var et rigsdagsanliggende, ville de københavnske borgeres reaktion naturligvis være tungtvejende.

Forslaget om en skat på københavnernes huslejer var en så klunget idé, at det nærmer sig det absurde, selv om der lå en fornuftig tanke bag. Københavns kommunale kasse trængte til forstærkning. Loven om alderdomsforsorg af 1892 ville koste kommunen mange penge, man skulle have et nyt rådhus, byens kloakeringsforhold trængte til modernisering osv., osv., og pengene fra denne nye skat skulle hjælpe byen til at løse disse opgaver. Der havde været tanker fremme om at hæve loftet over indkomstskatten fra de daværende 3 pct. til 4½ pct., men den vej syntes ikke farbar. De store kommunale lån, som var optaget gennem de senere år, foruroligede mange både i kommunalbestyrelsen og på rigsdagen, og de muligheder for billige lån, der havde foreligget i 1880'erne, var ikke mere til stede. Man kan føle med de

embedsmænd i indenrigsministeriet, der har siddet og vredet deres hjerner for at finde en udvej, men der er næppe nogen, der har komplimenteret dem for resultatet. I folketinget var repræsentanter for alle partiafskygninger, lige bortset fra regeringens mest trofaste støtter, ved at vælte hinanden for at komme på talerstolen og tage afstand; her var der virkelig en sag, hvor man kunne score points ved kraftige og ordrige indsigelser. Da alle omsider havde fået talt færdig, blev forslaget lagt godt og sikkert til hvile i et dertil egnet udvalg.⁴³

I de nærmest følgende år forærede regeringen ikke socialdemokraterne og de liberale den slags godter, og højremændene oppele sig meget og fik deres folk til stemmeurnerne. Men i det lange løb var de to oppositionsgrupper, trods den fortsat ret løse alliance, i stand til at få stadig flere vælgere frem – de bedre tider gav stadig flere så tilpas stor en årsindtægt med deraf følgende skattepligt, at de fik kommunal stemmeret. 1897 erobrede de liberale og socialdemokraterne flertallet i borgerrepræsentationen.

Vi må da konkludere, at Marstrand havde ret i, at en lille selvbestaltet gruppe i en årrække havde en dominerende indflydelse på, hvem der kom ind i borgerrepræsentationen, selv om der dog var tilfælde, hvor den ikke fuldt ud afgjorde valgets udfald. At kredsen var selvbestaltet er ubestrideligt, men vælgernes interesse for borgerrepræsentationsvalgene var i mange år så ringe, og valgsituationen i det hele så diffus, at det er forståeligt, at håndfaste folk følte trang til at gribe ind. Det nyvundne demokrati skulle jo bringes til at fungere.

Marstrand var en af de liberale, der blev valgt ind i borgerrepræsentationen i 1893, og da var »det selvbestaltede velfærdsråd« for længst hørt op med at virke. Dets tid var forbi i 1880'erne. Fra da af arbejder man sig – tungt og besværligt – frem mod den form for vælgerforeninger, som nutiden kender.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Københavns bystyre gennem 300 år. II 1858–1940 af Poul Møller, 1967, s. 325.
2. Jacob Marstrand, Tilbageblik gennem et langt liv, 1928, s. 116.
3. Københavns bystyre gennem 300 år. I 1648–1858 af Flemming Dahl, 1943, s. 173 ff. Fædrelandet 7.4.1840 (følgeblad).
4. Berlingske Tidende 8.4.1840.
5. Jfr. Dahl, anf. værk 176. Dagen er så medtaget at Universitetsbiblioteket ikke mere udlåner bladet.
6. Kjøbenhavnsposten 7.4.1840.
7. Fædrelandet 10.4.1840.
8. Dahl, anf. værk 177.
9. Fædrelandet 15.3.1841.
10. Sst. 18.3.1841.
11. Sst. 27.1.1843 og 1.2.1843.
12. Jfr. Dahl, anf. værk 177.
13. Fædrelandet 1.3.1851 og 3.3.1851.
14. Sst. 8.3.1852.
15. Sst. 21.3.1854. – Stifteren af Den sjællandske Bondestands Sparekasse prokurator Christian Carl Alberti (1814–90) var medlem af borgerrepr. 1848–54.
16. Dagbladet 22.3.1856.
17. Dagbladet 14.3. og 18.3.1857. Fædrelandet 14.3.1857.
18. Berlingske Tidende 16.3.1857.
19. Fædrelandet 7.3.1859.
20. Sst. 9.3.1859.
21. Dagbladet 10.3.1863.
22. Sst. 10.3. og 12.3.1863.
23. Arne Stevns, Københavns Grundejerforening 1860–1940, 1940, s. 13 ff. Om Heymann se iøvrigt Da. Biogr. Leks. X, 1936, s. 218 f.
24. Fædrelandet skrev lige ud (20.3.1872), at H.s valg året i forvejen skyldtes støtten fra grundejerforeningen.
25. Hejmdal 27.3. og 28.3.1873. Fædrelandet 28.3.1873.
26. Poul Møller, anf. værk 308.
27. Fædrelandet 24.3.1877. Jfr. sst. 28.2., 16.3., 20.3. og 23.3.1877.
28. Sst. 30.3.1876. Fyringenør C. F. Grove var borgerrepræsentant 1877–82.
29. Viggo Hørup. Retning til venstre. Artikler og taler, v. Ebbe Reich, 1968, s. 229.
30. Fædrelandet 26.3.1874.
31. Sst. 27.3.1876.
32. Berlingske Tidende 24.3.1880.
33. Politiken 12.11.1898. – D. B. Adler (1826–78) var en ledende skikkelse indenfor den københavnske finansverden. C. C. Brix (1820–1908) var skolemand, kommunalpolitiker og et indflydelsesrigt medlem af den nationalliberale inderkreds.
34. Poul Møller, anf. værk 308 f. Bajer rejste sagen noget tidligere end P. M. anfører, jfr. Fædrelandet 20.3.1880.
35. Fædrelandet 20.3. og 24.3.1880 samt 31.3.1881. Jfr. Poul Møller, anf. værk 375 og 380.

Sigurd Jensen

36. Fædrelandet 26.3. og 31.3.1881.
Morgenbladet 24.3. og 29.3.1881.
37. Fædrelandet 15.3., 28.3. og 29.3.
1882.
38. Dagens Nyheder 21.3.1886.
39. Berlingske Tidende 30.3.1887.
40. Sst. 28.3.1887.
41. R.A. Privatakiver nr. 5958. Borgme-
ster J. N. Marstrands privatarkiv.
Brev fra Socialdemokratisk forbund
v. *P. Knudsen* af 16.3.1892 til Mar-
strand. Knudsen foreslår, at *hele* kan-
didatlisten – med socialdemokratiske
og liberale kandidater – på en og
samme dag blev offentliggjort i de
respektive blade ledsaget af en fælles
bekendtgørelse fra Den liberale væl-
gerforening (evt. tillige Venstres
vælgerforening) og Socialdemokra-
tisk forbund, og at programmerne
først offentliggøres *den følgende* dag,
– Fremhævelserne er P. Knudsens.
42. Social-Demokraten 22.3.1893.
43. Folketingstidende 1892/93 sp. 3433 f,
3682 ff og 3748 ff.

Et nyfundet brev fra Erik af Pommern til Mogens Gøye

Af Jens E. Olesen

Under eftersøgning af dokumenter til dansk senmiddelalderhistorie i Det kongelige Bibliotek i 1975 dukkede en afskrift frem af et brev fra Erik af Pommern, dronning Margrethes efterfølger og konge til 1438.¹ Afskriften er intetsteds trykt, men er alene kortfattet anført i Alfred Krarups: Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter fra 1935.² Som et bidrag til Erik af Pommerns historie påkalder brevet sig interesse og indbyder til undersøgelse. Afskriften lyder:

Dilecto nobis Magno Gøie / advocato castri nostri
Cøpente/hafn: detur.

Ericus Dei Gratia Dacia Suecic / Norveg Slauorum
Gothorumque Rex / et Dux Prone.

Præmisso nostro sincero fauore. Vid kiere / Magnus,
at wi nu ingen pendinge haffuc,/ oc kunde wi ingenledis
werc vden pendin/ge. thi bede wi dig at du vel giøre,
oc / skicke os nu hundrede lybske mrc i pendinge,/ oc
send os dennem genist strax, med / denne vor smaa-
svend. Honom, som wi / nu der om til dig sende. Kiere
Magnus / gjør her vdi, som wi dig tiltro. thi/at os ligger
ther magt opaa. Vale/in C^o. Scriptum in castro nostro
Ny/kiøpin Anno Dniβ XXXviiij Sexta / feria post
festum annunciationis beatae / Mariae Virginis. nostro
sub signeto aps / penc pe[n]

Brevet er, fremgår det af den latinske udskrift, stilet til fogeden Mogens Gøye på Københavns slot. Der indledes med en opregning af Erik af Pommerns kongetitler og en hilsen til adressaten på latin. Herefter følger på dansk en anmodning om at sende 100 lybske mark i små-

penge med kongens småsvend, og der afsluttes på latin med angivelse af udstedelsesstedet og datoen, samt at kongen hænger sit segl ved brevet. Vale in C^o er forkortelse for Vale in Christo, Anno Dni^β skal læses Anno Domini, sandsynligvis med tilføjelse af tallet MCD (1400) på grund af afskriftens efterfølgende tegn. Datoen er ugedagen fredag (feria sexta) efter Marie Bebudelsesdag (25. marts), altså fredag den 28. marts 1438, idet Marie Bebudelsesdag i dette år faldt på en tirsdag.³

Afskriften er ikke ganske fejlfri. I opregningen af Erik af Pommerns kongetitler viser en sammenligning med dokumenter fra hans regeringstid, at afskriftens Norveg er fejlskrift for Noruegie, og at Dux Prone skal rettes til dux Pomeranie, således at kongens titel oprindeligt har været: Ericus dei gracia Dacie Suecie Noruegie Slauorum Gothorumque rex et dux Pomeranie.

I den latinske slutformular om at kongen påtrykker sit segl forekommer den mulighed, at »nostro sub signeto« er fejllæst af afskrivere for det almindeligt i første halvdel af det 15. århundrede benyttede udtryk »nostro sub secreto.« De efterfølgende brudstykker kan tyde på, at slutformularen oprindeligt har lydt »nostro sub secreto presentibus appenso.« Afskriften iøvrigt er ikke forbundet med større problemer.⁴ Afskriftens så godt som rigtige omtale af Erik af Pommerns titler og den nøjagtige datoangivelse befæster indtrykket af pålidelighed i gengivelsen af et nu tabt originalbrev. En nøjere undersøgelse af situationen i 1438 er dog påkrævet for at afklare rigtigheden heraf.

Ved midsommertid 1438 sejlede Erik af Pommern til Gotland for aldrig senere at vende tilbage. I foråret, før mødet i Vordingborg i påsken med det samlede rigsråd, hvor kongen søgte at få sin farbrodersøn hertug Bugislav IX af Pommern-Wolghast valgt til sin efterfølger, opholdt Erik sig på Nykøbing slot på Falster.⁵ Hans ophold her kendes fra det danske råds klageskrivelse til kongen 1439 6/7 samt fra enkelte dokumenter. Den 11. marts 1438 udstedte Erik af Pommern således med samtykke af nu ukendte rigsråder et privilegiebrev på pergament til Essenbæk kloster (Sønderhald Herred, Randers Amt), og den 26. marts, altså to dage før udstedelsen af skrivelsen til Mogens Gøye, skrev kongen til rigsråder forsamlet i Nyborg om fængslingen af væbneren Eggert Frille ved adelsmændene Mathias Jenssøn

og Henrik Pors.⁶ Erik af Pommern bad råderne overveje sagen, »hvad I os deri raade vil, som os staaer at gøre, som os og Eder alle Magt paa-ligger.« Brevet afsluttedes med den sædvanlige afslutningshilsen (Vale in Christo), og at skrivelsen var udstedt på Nykøbing slot (Scriptum in castro nostro Nikøping-----, nostro sub secreto). Udskriften på dette papirsbrev lyder: »Vore elskelige Raad og gode Mænd, som nu til sammen er i Nyburg-----.«

Sammenfattende kan det dokumenteres, at afskriftens angivelse af Nykøbing som udstedelsessted er rigtig, idet Erik af Pommern opholdt sig her i marts 1438. Dokumentet af 26. marts har så store ligheder med brevet til Mogens Gøye, blandt andet i indledningshilsen og steds- og datoangivelse, at afskriften af brevet til Mogens Gøye med stor sikkerhed må siges at gengive et originalbrev, endda et af de sidste som kendes fra Erik af Pommerns regeringstid. Anmodningen til Mogens Gøye om straks at sende 100 lybske mark må i kraft af tonen og brevudskriften karakteriseres som fortrolig. Brevet må opfattes som en missive, en intern meddelelse, ikke egnet til offentliggørelse for en større kreds.⁷ Til belysning af beløbets størrelsesorden og købekraft kan anføres, at en god okse og en tønne smør i 1447 hver kostede 6 mark, og at en tønne tysk øl ved samme tid takseredes til 1½ mark.⁸

Mogens Gøye er Mogens Axelssøn Gøye (nævnt 1429–50) til Krenkerup (nuværende Hardenberg, Musse Herred) på Lolland, kongens høvedsmand på Københavns slot. Han optræder med høvedsmandstitlen 1437 22/4, men der er tegn på, at han allerede fra 1434–35 havde sæde på Københavns slot.⁹ Det er i denne forbindelse interessant, at Mogens Gøye 1437 1/1 i et dokument fra Kalundborg benævnes med titel af kongens kammermester (af det latinske Camera-rius), det vil sige, at han havde opsynet med og ansvaret for rigets finanser.¹⁰ Fra dronning Margrethes dage var Kalundborg sæde for rigets arkiv, og under Erik af Pommern tillige finansstyrelsens hovedsæde.¹¹

Den kendsgerning, at Mogens Gøye fra 1437 var såvel kammermester som høvedsmand på Københavns slot forklarer, hvorfor Erik af Pommern skrev til denne i marts 1438 om penge. Henvendelsen var således ikke tilfældig, men Mogens Gøye må karakteriseres som kongens fortrolige og som den, der kunne skaffe pengene til veje. Der rejser sig i forlængelse heraf det spørgsmål, om kong Eriks missive til

Mogens Gøye kan tyde på, at København var ved at vokse i betydning som sæde for finanserne på bekostning af Kalundborg, især på baggrund af, at der i 1450'erne, som det var tilfældet med Mogens Gøye, spores en vis forbindelse mellem stillingen som kammermester og som høvedsmand over Københavns slot.¹² Besvarelsen er vigtig for forståelsen af finansstyrelsen i det 15. århundrede.

Under Erik af Pommerns efterfølger Kristoffer af Bayern (1440–48) markerede København sin position som centraladministrationens sæde. Tårnet på Københavns slot omtales i kongens testamente 1448 4/1 som opbevaringssted for kronens indtægter og kostbarheder, og 1448 28/6 anføres betegnelsen »Dræsellén, som er paa Taarnet i Kopenhaffn.«¹³ Kristoffers regeringstid karakteriseredes i det hele taget af nye tilstande og bestræbelser på at centralisere, som gør det betænkeligt at slutte til forhold i kong Eriks tid. Møntprägningen flyttedes således i begyndelsen af 1440'erne fra Lund til det driftige Malmø, som blev rigets eneste udmøntningssted i lang tid fremover. Kanceliet blev udvidet, herunder grundlagdes et kancelliarkiv, uden at de gamle arkiver på Vordingborg og Kalundborg dog foreløbig ophævedes og flyttedes til København. Det skete først i 1582.¹⁴

Hvad kammermester-embedet under Kristoffer angår, viser den bayriske kammermester Kristoffer Parsbergs regnskaber fra 1447, hvordan kammermesteren modtog indbetalinger af skatter, foretog udbetalinger på kongens befaling, afregnede med hofsinder og tjenestefolk i nærværelse af hofmesteren Otto Nielsson (Rosenkrantz) og marsken Oluf Axelsson (Thott), eller lod poser med pengebeløb af forskellig størrelse bringe til tårnet. Høvedsmanden på Københavns slot Evert Moltke modtog i begyndelsen af 1447 indbetalinger fra flere købstæder og aflagde regnskab for kammermesteren i april måned.¹⁵

Historikeren og arkivaren William Christensen har klarlagt, at kong Kristoffer stræbte efter at kontrollere kammermester-embedet ved at holde bayrere på embedet, kun afbrudt af en kort periode i 1445–46, hvor den danske rigsråd, den københavnske dekan Knud Mikkelsøn var kammermester.¹⁶ Bayriske forhold lå efter alt at dømme til grund for den unge konges opmærksomhed overfor embedet, idet kammeret i Bayern havde udviklet sig til at være centrum i finansstyrelsen.¹⁷ Et tegn på kammermester-embedets voksende betydning er omtalen i 1447 og atter i begyndelsen af Kristian den Førstes regeringstid af

kammermesteriet. Betegnelsen anvendtes om en bestemt lokalitet på slottet, hvortil kammermesterens virksomhed var knyttet. Eggert Frille aflagde som kammermester her regnskab for Kristian den Første og rigsrådet, og den 10. november 1459 udstedtes herfra en kvittering (Hafnis in camera), hvis der ikke i det sidste tilfælde var tale om en anden lokalitet (kongens kammer?). Regnskaber synes at være ført flittigt, og i juni og august 1447 blev der indkøbt papir til kammeret.¹⁸ Ved midten af det 15. århundrede havde Kalundborg således udspillet sin rolle som finanscentrum, skønt enkelte klenodier og relikvieskatte fortsat synes at befinde sig her i begyndelsen af Kristian den Førstes regeringstid. I 1467 befandt disse skatte sig dog ikke mere her, men var overført til det ny kapel i Roskilde domkirke.¹⁹ Påbudet i kong Hans' håndfæstning 1483 om, at rigets tressel og breve i Danmark skal forblive på Kalundborg, synes ikke at være blevet efterlevet for skatkammerets vedkommende. Bestemmelsen havde ikke baggrund i tidligere årtiers praksis.²⁰

Forklaringen på, at København under Kristoffer af Bayern blev centrum for finansstyrelsen skal ses i sammenhæng med Øresunds voksende betydning, og med at København fra denne tid blev fastslået som residensstad.²¹

Finansstyrelsens indretning under Kristoffer af Bayern tyder ikke på, at København allerede i Erik af Pommerns sidste regeringsår var ved at trænge Kalundborg i baggrunden som sæde for finanserne. Det kan ganske vist ikke udelukkes, at Københavns strategiske beliggenhed ved Øresund og voksende betydning som residensstad måtte gøre slottet mere egnet som opbevaringssted for rigets finanser end det af-sides liggende Kalundborg slot, men belæg herfor savnes i Erik af Pommerns regeringstid. Det må fastholdes, at skatkammeret i kong Eriks tid var på Kalundborg. Denne opfattelse forrykkes ikke af, at Erik af Pommern som svar på rigsrådets klage over, at han havde udført rigets klenodier og skatte fra Tresselen på Kalundborg, i sommeren 1439 henviste til Mogens Gøye og slotshovedsmanden Jens Torbernsson (Sparre) som vidner på, hvad han havde taget med sig samt påpegede, at regnskabsbøgerne endnu var til og viste, hvad der var blevet af skatteindtægterne.²²

Afslutningsvis kan der være grund til at fremhæve, at Erik af Pommerns brev til Mogens Gøye på Københavns slot fra 1438 om at sende

Jens E. Olesen

penge ikke tillader en opfattelse af større kontinuitet til Kristoffer af Bayerns regeringstid, hvor skatkammeret blev indrettet i tårnet på Københavns slot. Andre mulige forklaringer på brevet kan være, at Mogens Gøye lå inde med kontantmidler, eller at Erik havde kendskab til nylige pengeindbetalinger. Endelig kan hensynet til regnskabsføringen have gjort sig gældende. Mere end formodninger kan det ikke blive til; hvorimod der ikke kan være tvivl om, at afskriften af Erik af Pommerns brev 1438 28/3 virkelig gengiver et tabt originalbrev.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Add. 122 Bl. 61r 4°.
2. Krarup bd. 2 s. 215.
3. R. W. Bauer: *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, s. 57, jvf. 153.
4. *Eriks kongetitler*: dokument af 1433 12/8 (Gammeldanske Diplomer, bd. 4, s. 100) jvf. 1419 23/6, 1427 6/8, 1432 24/12 (Sverges Traktater III, nr. 450, 460, 466), hvor regnorum før Dk Sv No kun nævnes i 1419-dok. På dansk gengives Eriks titler med: Erik meth gwths nathe Danmarks Sweriges Norges Wendes ok Gotes koning oc hertigh i Pomeran (se kongebreve i Gldanske Dipl., bd. 4). – *Datering*: i stedet for MCD (1400) har sandsynligvis opr. stået millesimo quadringentesimo. – *Be-segling*: nostro sub secreto (Reper-torium dipl regni Danici mediævalis 1. rk. (cit. Rep. Dan.) nr. 6932, 6936, nostro sub secreto impresso (Rep. Dan. 5295 af 1413 27/9), nostro sub secreto presentibus appenso (Hansische Geschichtsblätter, bd. 10 (1902), s. 173–4 for dok af 1436 7/9 og Gldanske Dipl. bd. 4 for 1435 8/10, jvf. 1434 25/8 secretum nostrum presentibus est appensum, og 1433 10/6 sigillum ad causas (Ret-teringsseglet) est appensum).
5. Om hændelserne i 1437–38, se K. Erslev: Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmar-unionens Opløsning (1901), s. 389ff. (cit. Erslev). – Mærk, at Mogens Gøye 1438 6/2 befandt sig i Køben-havn (Kjøbenhavns Diplomatarium (cit. KD.) udg. af O. Nielsen, bd. 2, nr. 53). Den 25. marts 1438 (?) ud-stedte rigsråden Morten Jenssøn (Gyrsting) et dok. til M. Gøye, se Eline Gøyes Jordebog s. 89, – udg. af Thiset 1892 (cit. Eline Gøye).
6. Rep. Dan. 6932, 6936. Vedr. sagen Egg. Frille, se W. Møllerup i Hist. Tidsskr. 5:5 (1885), s. 88 ff: Et Bi-drag til Unionstidens Historie. Ers-lev s. 390.
7. Om missiver, se Kulturhist. Leks., bd. 11, sp. 650–51 og N. G. Barthol-dy: Kongelige åbne og lukkede breve (Arkiv bd. 6 (1977), s. 137–50). – Det kan ikke afgøres, om 1438 28/3 brevet var udstedt på pergament el-ler på papir; se dog T. Jexlev: Om anvendelsen – og anvendeligheden af papir som dokumentmateriale i dan-ske middelalderbreve (Arkiv bd. 1 (1966–7), s. 87–99), at papir alle-rede fra begyndelsen var altdomine-rende som materiale for private og lukkede breve.
8. Danske Middelalderlige Regnskaber I:1 (Hof- og Centralstyre), udg. af G. Galster 1942, side 19–23 for kam-mermesteren Kristoffer Parsbergs regnskaber 1447, hvor der dog ingen forskel gøres på dansk og lybsk mønt,

- skønt der var en kursforskel på 10:11 mellem en dansk og en lybsk skilling (mark à 16 skilling, à 3 hvide à 4 penninge).
9. Eline Gøye s. 119, Hanserecesse II:1 nr. 458, KD. 1, nr. 123.
  10. Rep. Dan. 6855.
  11. E. C. Werlauff. Efterretninger om det gamle Rigs-archiv paa Kallundborg Slot (Maanedsskriftet Ny Minerva, okt-dec 1807, s. 97–105) A. D. Jørgensen: De danske Rigsarkivers Historie (1884), s. 9 ff. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903), s. 72, 137 (cit. Statsforvaltningen).
  12. Statsforvaltningen, s. 73.
  13. K. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450 (1901), s. 213–14. Rep. Dan. 7795. Statsforvaltningen, s. 70. – I den hanseatiske beretning over forhandlingerne ved kongens bryllup i sept. 1445 omtales »dem sale vor der treselen« (Hanserecesse II:3, nr. 205 § 5).
  14. G. Galster: Unionstidens Udmøntninger (1972), s. 22–3. Statsforvaltningen s. 124 ff med noter, 137–42. A. D. Jørgensen 1884, s. 10–11, 26. H. Nielsen i Kulturhist. Leks. bd. 1, sp. 233. – I et regnskab fra 1447 omtales enkelte cancelliskrivere, som skrev på henholdsvis dansk og tysk, og i juni samme år nævnes »Danske Kantzley« (Danske Magazin 7:6 (1956) s. 205, 215). Skønt regnskabet alene eksisterer i en sen afskrift, kan det ikke afvises, at udtrykket var almindeligt benyttet på Kristoffers tid, bl. a. i betragtning af, at kongen havde både danske og bayriske hofsinder og råder omkring sig.
  15. Danske Middelalderlige Regnskaber I:1 (Hof- og Centralstyre), udg. af G. Galster 1942, s. 2 ff. Se iøvrigt Danske Magazin 7:6, s. 204–220 (Christopher Parsbergs Hofholdningsregnskaber 1447) og Statsforvaltningen, s. 47, 69 f, 73.
  16. Statsforvaltningen, s. 64–65, 685.
  17. Chroniken der Deutschen Städte 3, Nürnberg 3, s. 372. A. Friis: Rigsraadet og Statsfinanserne i Chr. III's Regeringstid (1942), s. 23 note 1.
  18. Danske Magazin 7:6, s. 208, 215, Rep Dan 2:1 nr. 140, 191, 264, 1034. Statsforvaltningen, s. 74.
  19. Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog (udg. af A. Bugge), s. 170. Diplomatarium Christierni Primi (ved H. Knudsen), nr. 137.
  20. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II (1856–60), s. 52 § 25. Statsforvaltningen, s. 72.
  21. H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klosters i Middelalderen (1858–63), s. 22. A. D. Jørgensen 1884, s. 10–11. O. Nielsen: Kbh's Historie i Middelalderen, bd. 2 (1879–85), s. 35. K. Erslev: Naar blev København Danmarks Hovedstad? (Tilskueren 1889, s. 311–320). – Om bygningen af en ny og større riddersal på Kbh's slot, som i 1447 omtales som »den nye sael,« se W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne 1439–66 (1895), s. 441. C. G. Schultz: Absalons borg (Danmark 1942–43, s. 54).
  22. A. Hude: Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark (1897), s. 33: »de reken-schoppes boke synt noch tho, de wysen dat wol ud, wor de gebleuen synt jewelik by syk...« Statsforvaltningen, s. 69, 72.

Et hus i Amaliegade

Af Allan Tønnesen

I 1748 kunne det oldenborgske kongehus fejre sit 300 års jubilæum, og i forbindelse med festlighederne, der fandt sted året efter, overdrog kong Frederik V det store, næsten ubebyggede område, der engang havde udgjort dronning Sophie Amalies have, til Københavns magistrat, i den hensigt at der her skulle rejse sig en ny bydel, Frederiksstaden, der kunne leve op til den standard, man måtte forvente af residensstaden i dobbeltmonarkiet Danmark-Norge.

Byplanen, der blev udarbejdet af hofbygmesteren, Nicolai Eigtved, fik som midtpunkt den ottekantede Amalienborg Plads, der omgives af fire ens palæer og krydses af en længdeakse, Amaliegade og en tværakse, Frederiksgade.

Tanken var, at den nye bydel skulle befolkes af handelsmænd, »de negocierende«, og ideen til den storslåede plan synes da også udgået fra de tømmerhandlere, der siden 1706 havde pladser på det inddæmmede og opfyldte areal langs denne del af havnefronten.

Der var mange elementer i vilkårene, der nok kunne friste liebhavere til de store, regulære grunde. Grundstykkerne kunne overtages uden betaling, man blev fritaget for indkvarteringsskat i 30 år, de grunde, hvorpå de gamle kanaler om haven og mønsterpladsen var beliggende, ville blive opfyldt, og der bevilgedes toldfrihed for de materialer, der behøvedes ved byggeriet; det sidste fordi der måtte forudses en del ekstra udgifter til pilotering. Endelig anføres det som en yderligere tillokkende omstændighed, at der ville blive opført en ny kirke i kvarteret.

Til gengæld forpligtede den nye ejer sig til inden for fem år at bebygge grunden, og det efter særlige forskrifter for gadehusets vedkommende. Det skulle være af grundmur til gaden, 2 til 3 etager højt, vinduerne skulle sættes i lige linie for alle husene, porten måtte anbringes i midten eller ved siden, som den byggede fandt for godt. Men i øvrigt skulle bygherrerne lade forfatte en tegning til forelæggelse i rådstuen »for at blive Hans Majestæt allerunderdanigst forevist«.

Alle facader skulle altså først godkendes af hofbygmesteren. Eigtved har da også i den grad sat sit præg på Frederiksstadens, at en stor del af bygningerne ligefrem er opført efter hans tegninger.

Kvarteret var som nævnt – bortset fra palæerne omkring pladsen – beregnet på velhavende handelsfolk, og i begyndelsen var det da også tømmerhandlere, urtekræmmere og håndværksmestre m. m., der dominerede blandt grundejerne. Men billedet blev snart et andet, ikke mindst efter at det i 1754 blev besluttet at flytte tømmerpladserne til Kallebodstrand, da man anså de store tømmeroplæg for alt for brandfarlige dels for kvarteret og dels for flåden, der lå opankret udfor.

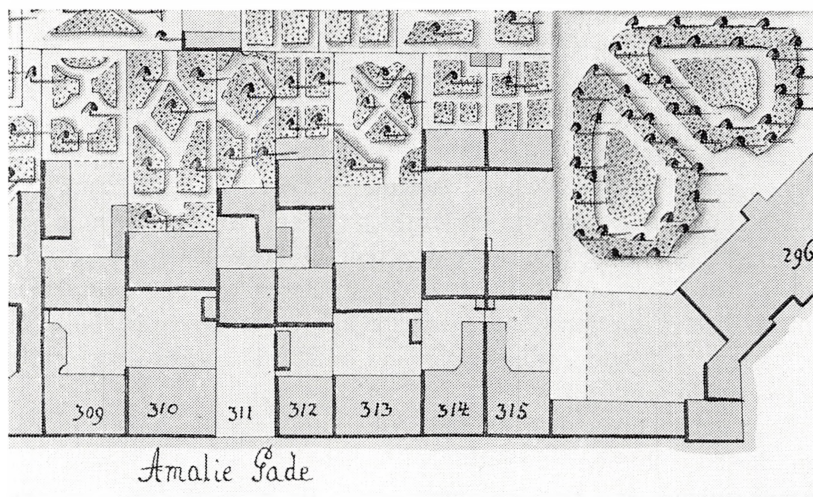
Det blev derfor snart en aristokratisk bydel, præget af hoffolk, embedsmænd og velhavere, en udvikling, der naturligvis forstærkedes, efter at Amalienborgpalæerne ved Christiansborgs brand i 1794 blev overtaget af kongefamilien.¹

Denne udvikling afspejledes med al ønskelig klarhed i ejer- og bygningshistorien for en af Frederiksstadens ejendomme, Amaliegade 13.

Grunden erhverves og bebygges

Den grund, der i dag har adressen Amaliegade 13, var 30 alen bred og 131 alen lang. Den blev ved skøde af 29. april 1750 overdraget en borger ved navn Niels Gundersen, der undertiden optræder med familienavnet Lund.² Han havde i 1732 fået borgerskab som øltapper, og det oplyses ved den lejlighed, at han var født i Skåne,³ mens han i sin nedenfor omtalte ansøgning til kommercekollegiet selv anfører, at han stammede fra Norge og havde været bosiddende i København i 32 år, dvs. fra 1721 efter »de blodige Krige imellem Sverrig og Danemarch« under Frederik IV, som han oplyser at have deltaget i.

I 1730 købte han huset på hjørnet af Grønnegade og Kristen Bernikowsgade (gl. matr. nr. 211, senere nr. 260, Købmager kv.),⁴ hvor han med sin kone, Kirsten Jeppesdatter, og to børn havde boet til leje siden 1728.⁵ Det ene af børnene var sønnen Andreas, der var født 1726.⁶ En anden søn, Niels, blev født i 1735,⁷ men i 1753 var kun Andreas i live. Allerede længe før han kastede sig ud i Amalienborgprojektet havde Niels Gundersen forsøgt sig som bygherre, idet han i 1735 lod opføre et treetages hus i Peder Madsens Gang.⁸ Han blev dog selv boende i huset i Grønnegade.

Udsnit af Geddes kort 1757. Nr. 313: Amaliegade 13.

Der gik et helt år fra udfærdigelsen af skødet, inden Niels Gundersen tog skridt til at lade sin nyerhvervede grund i Amaliegade bebygge. Først den 19. april 1751 indgav han et overslag over de byggematerialer, han behøvede for at sikre sig den toldfri indførsel.

Overslaget, der er forfattet af tømmermester Niels Rohr, viser, at det var bygherrens tanke at opføre et forhus med bindingsværk til bagsiden, et ret stort baghus samt et mindre sidehus, begge af bindingsværk.

Nok så væsentlig er dog stadsbygmester Niels Banner Matthiesens påtegning, der mere præcist angiver, hvilke bygninger, der ønskedes opført, og desuden afslører hvem der var Niels Gundersens arkitekt: »... Eet Gade-Huus bygning paa 7 fag og 3 Etager med Kielder under, grund muur til Gaden, Samt et Tverhuus eller baghuus paa een 15 fag, 3 Etager uden Kielder med Qvist over 5 fag; Saa og et Sidehuus paa 10 fag, 3 Etager Bindingsverk, ... ifølge foreviiste Teiningen, den Eene dat: 2. Febr. 1751 forfattet ved Hr. Oberste Eigtwet, marqvert Lit: A, Og den anden over Tverhuuset og Bag-Huuset, sub Lit: B ...«. ⁹

Hofbygmesterens tegnestue har altså leveret tegning til dette hus som til så mange andre af kvarterets forhuse. Og som i alle andre

tilfælde er den gået til ligesom Eigtveds generalplan for den nye bydel. Herefter er Niels Gundersen gået i gang med byggeriet af bageller tværhuset. Det var under alle omstændigheder praktisk at begynde med at bygge længst tilbage på grunden af hensyn til transporten af byggematerialer. Det samme gjorde ejeren af grunden nuværende nr. 9 i Amaliegade, stolemager Peder Svendsen, men her blev forhuset aldrig opført, selv om det var en klar forudsætning for at beholde grundene. Foruden den rent praktiske baggrund for at begynde med tværhuset har det vel også spillet en rolle, at dette skulle opføres helt af bindingsværk og derfor har været væsentligt billigere at begynde med end forhuset, hvor jo i hvert fald gadefacaden skulle være grundmuret.

Baghuset stod næsten færdigt allerede i juni 1751, og Niels Gundersen, der da endnu boede i sit hus på hjørnet af Grønnegade og Christen Bernikowsgade, begyndte nu at tænke på forhuset. Han optog et lån på 1400 rdl.,¹⁰ men betænkte sig alligevel på at gå i gang, og hans betæneligheder, der vel overvejende har været af økonomisk art, gav ham anledning til at udfærdige en mærkelig ansøgning til kongen, dateret 6. december 1753. Han indleder med i rørende vendinger at skildre sin glæde over at se Frederiksstaden vokse op, og havde da for sit eget vedkommende aldrig tænkt »at blive Eyere af een Gaard paa saa deyligt et sted«. Nu var han – lidt sent kan man mene – kommet i tvivl om, hvad han skulle indrette gården til og havde omsider fundet ud af, at den ville egne sig som bryggergård, hvorfor han ansøger om de nødvendige privilegier hertil. Det skinner igennem, at han ikke på forhånd har haft megen tro på, at han ville få sådanne, og det er tydeligvis heller ikke hans egentlige ærinde, for han fortsætter straks efter: »Og dersom Deres Majestet ey skulde bifalde dette mit Indfald, saa har ieg allerunderdanigst en bøn endnu at fremlegge«, nemlig den at hans eneste søn, der var student fra Frederiksborg skole, havde aflagt sin teologiske eksamen for fire år siden og i fem år havde haft »Prædicke Conditioner«, men ikke noget egentligt embede, måtte forundes »et stycke Brød ved den nu i arbejde opbyggende Kirke«, idet faderen da ville indrette sit forhus som præstegård.¹¹

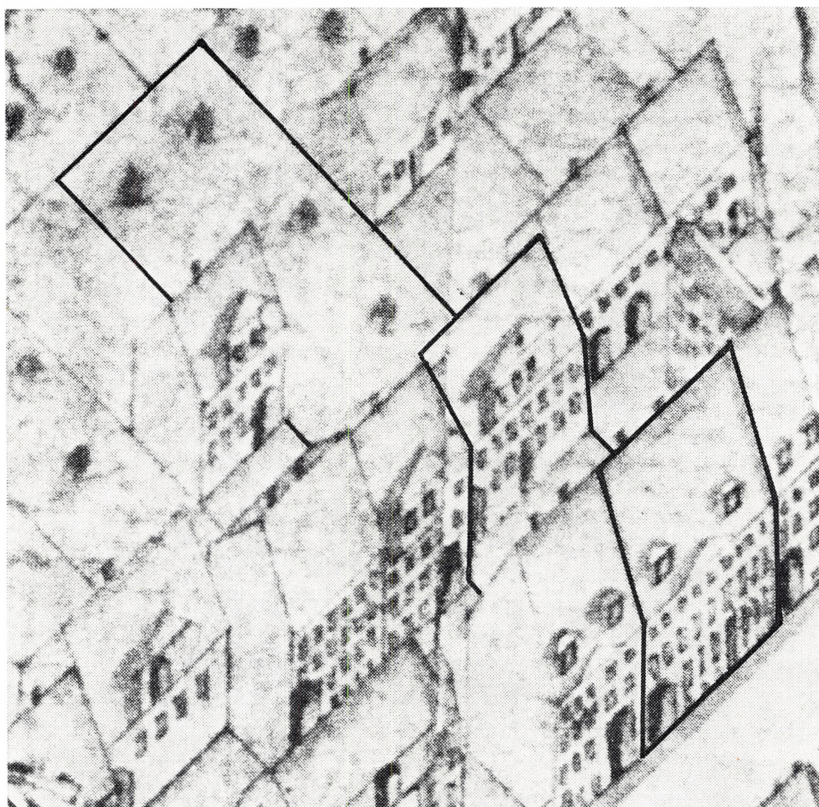
Københavns magistrat blev anmodet om en udtalelse, og denne, der er dateret 30. januar 1754, fik form af en uforbeholden fordøm-

melse af den stakkels øltapper, der havde »understaaet sig at incomodere Hans Kongl. Maytt. med Ansøgning om Bryggerfriehe^d . . . (der) icke alleene er høyststridende imod de Bryggerne forundte Kongl. Allernaadigste Privilegier og Articler, men endog ville være dennem til største præjudice, da de for at blive et vist Tall har tilkiøbt sig endeel Brygger-Rettigheder med anselig Bekostning«. ¹² Spørgsmålet om et embede til den unge Lund skulle magistraten naturligvis ikke udtale sig om, og det er tilsyneladende slet ikke blevet overvejet. Sagen afsluttes med en påtegning af 25. februar 1754: »Efter forestaaende anførte Omstændigheder bliver herpaa intet at reflectere«. ¹³ Den brave ansøger har således end ikke fået svar.

Samme år døde den gamle øltapper uden at se sin gård færdigbygget. Om han fik begyndt på opførelsen af forhuset er uvist. I hvert fald er det fra nu af hans søn, der overtager rollen som bygherre.

Andreas Nicolai (eller Nielsen) Lund havde ganske rigtigt aflagt sin teologiske eksamen i 1749 med karakteren »haud illaud.«, ¹⁴ men kaldes ikke desto mindre overalt studiosus, velsagtens fordi han trods ivrig søgen aldrig fik noget embede. Han kan næppe have overtaget nogen betydelig fædrearv, og hans personlige indtægter har vel heller ikke været imponerende. Det er dog lykkedes ham at rejse penge til byggeriet, som han for forhusets vedkommende kunne betegne som fuldført 1755 ved slutstenen over porten. Det blev dog først vurderet til brandforsikringen det følgende år. ¹⁵

Siden udarbejdelsen af tegningerne var der gået 4–5 år, og Eigtved var i mellemtiden død (1754). Blev huset da opført efter hans tegning, eller er planerne blevet ændret i de mellemliggende år? Flere forhold tyder på det sidste. Banner Matthiesen taler om en bygning på syv fag, men det opførte hus er på ni fag; det kunne være en skrivefejl, men Eigtveds borgerhuse er netop oftest på syv fag, fordelt med et fremhævet midtparti på tre fag og to underordnede sidepartier på hver to fag. Et nifags hus opdelt på tre gange tre fag findes i øvrigt ikke blandt Eigtved-husene. En anden afvigelse fra planen er det, at der ikke blev opført noget sidehus. På en ændret byggeplan peger muligvis også lejlighedsopdelingen, der er udtryk for en ret hård udnyttelse og bestemt ikke harmonerer med Eigtveds tanker om et nobelt og af herskabelige boliger præget byggeri. Hvis endelig den gennemgående

Udsnit af Geddes eleverede kort 1760–61, der bl. a. viser studiosus Lunds tværhus.

gang, der har opdelt hver etage i to lejligheder, i underetagen har haft direkte adgang til gaden, har dørens placering i facaden været så uharmonisk, at Eigtveds navn ikke kan bringes i forbindelse med byggeriet.

Meget peger således i retning af, at studiosus Lund har ladet udarbejde nye tegninger, der lagde byggeriet an på en intensiv udlejningspolitik til størst mulig fordel for hans slunkne pengepung. Tilbage af Eigtveds projekt er blevet bygnings- og etagehøjden, midtrisalitten med dens refendfugning i underetagen, indramningen af vinduerne i 1. og 2. etage, de fordybede felter under 3. etages vinduer og frontispicen over de tre midtfag. Også kordongesimsen af Bremer-

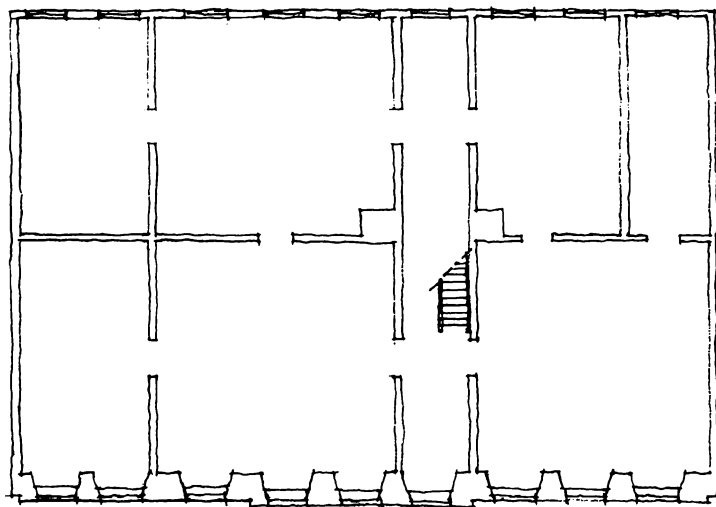
sandsten og den rundbuede port i fordybet felt med »ører« i hjørnerne må have overlevet fra Eigtveds tegning.

Som oprindeligt projekteret blev huset opført med grundmuret gadefacade men med bagside og gavle i bindingsværk. Svarende til facadens frontispice var der på bagsiden en kvist over fem fag. Etageantallet (tre) over kælderen var man nødt til at overholde, og den øverste etage har sikkert som på nabohusene været en lav mezzanin. Stueetagen havde i de to sydligste fag en portgennemkørsel med to portkamre over, mens de resterende syv fag som nævnt var adskilt af en »Durkgaende forstuegang« i to lejligheder, hver bestående af en trefags stue til gaden og et køkken og sengekammer til gården. Det er den lejlighedstype, vi finder i 1600-tallets boder, og som levede videre i ildebrandshusene, som det jævne borgerskab opførte dem, men som ikke kan have været anset for passende i Amaliegade.

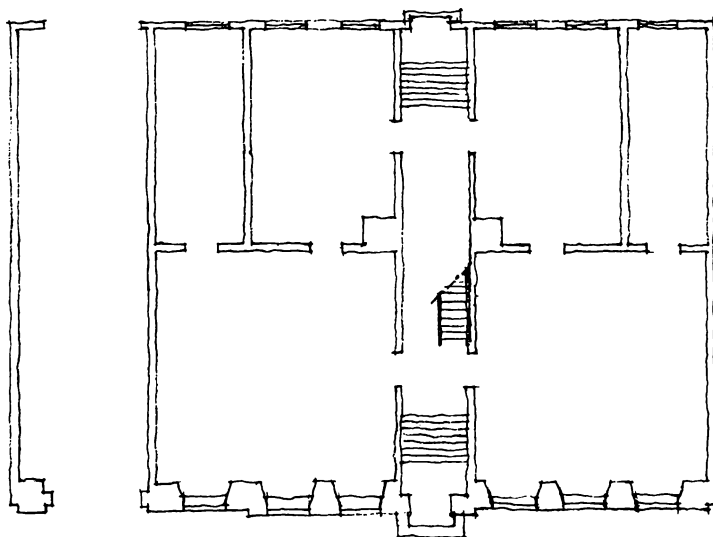
Rumudstyret synes heller ikke at have udmærket sig ved større elegance: paneler på ydervæggene og gipslofter, i et værelse et hjørneskab og i et andet en skænk med skab under i et hjørne. I de to øvre etager genfinder vi forstuegangen og de to lejligheder pr. etage, men her har den ene lejlighed kunnet gøres større, idet de to portfag her indgår som kamre, mens køkkenet har kunnet udvides til tre fag. Rumudstyret på 1. sal viser, at den har været anset for husets fornemste; der var overalt brystpaneler og malet lærred eller voksdug på væggene; i den nordre sal var væglærredet desuden malet i »Possiturer« og kantet af forgyldte lister, og i loftet var der stukkaturarbejde. I den sydlige sal var der på den ene væg et nagelfast skilderi på 4 al² med forgyldt, udskåret ramme. Denne etage, der desuden var udstyret med ialt ni dørstykker, har tydeligvis været beregnet på udlejning til standspersoner. Tredie etage var pauvert udstyret med bare vægge bortset fra vinduespaneler i to sengekamre. I kvisten mod gården var en trefags sal med panel og voksdug på væggene.

Lund senior havde som nævnt opført et tværhus af egebindingsværk på 14 fag, i tre etager og med kvist over fire fag. Huset var i hver etage indrettet med fire lejligheder, hver bestående af en stue, et køkken og et sengekammer.

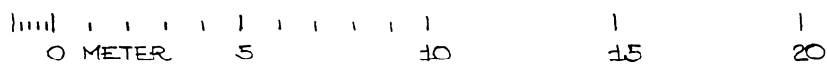
De dybe og regulære Amaliegadegrunde blev typisk bebygget med forhus, tværhus og baghus, der fra grund til grund strakte sig som lange sammenhængende husrækker. Dette bebyggelsesprincip kan

1. SAL

STUEETAGEN

Stueetagen og 1. sal 1756. Tegnet af Torben Olesen.

endnu iagttages på naboejendommen nr. 11. Andreas Lund manglede endnu baghuset, men i 1761 kunne han også lade et sådant brandforsikre. Det var af bindingsværk, på 10 fag og en etage med kvist over to fag og mansardtag. I den egentlige etage var der stald for seks heste samt to remiser, mens kvisten var indrettet til en art lysthus eller havestue med en åben kamin med fliser, vægpaneler, hvori flere skabe med glasdøre samt en »Alletan« med trappe til haven, der må have været anlagt på grundens bageste del.

I 1762 blev der udskrevet en ekstraskat, i hvilken anledning der blev udarbejdet mandtal over Københavns beboere. Det er herigennem muligt at befolke Andreas Lunds ejendom kort efter opførelsen. Den fornemste etage, forhusets 1. sal synes at have været benyttet som een lejlighed, beboet af admiralinde Anna Fischer og hendes ni børn, heriblandt den 16-årige søkadet Johan Olfert Fischer, den senere så bekendte søhelt, samt to piger, en tjener og en »françoise«.

I stueetagen boede i lejligheden nærmest porten oberstinde Dorothea Elisabeth Rantzow med en datter og to piger, og i den anden majorinde Christiana von Lützow, f. Bülow, også med en datter og to piger. På tredje etage finder vi kgl. livkusk Peder Qvist med familie og på kvisten til gården bryggerenken mad. Gode. De to kælderlejligheder beboedes af admiralinde Suhms kusk Poul Andersen og koffardimatros Peder Nicolaisen, der desuden begge var øltappere,¹⁶ med familier og logerende.

I baghuset, dvs. tværhuset boede ejeren, studiosus Lund selv med sin kone Ingeborre, f. Holst, sin kones ugifte søster Anna Maria Holst og pigen Karen Kirstine Andersdatter. Af de øvrige lejligheder i underetagen stod en ledig, mens de to andre var beboet af tømmer-svend Peder Andersen Hummelbech og stenhuggersvend Christopher Leitholt; 2. etages lejligheder var udlejet til arbejdskarl på slottet Peder Knudsen, obertømmermand Rasmus Sørensen Alchen, Melchior Heynemann, »Kiøcken Portner ved de Hessel Cassiske«, og tømmermand ved Holmen Michel Hansen. På 3. etage finder vi »Skibs Ober Proviant-Skriver« Lars Lind, kommissionær Johan Henrich Küster, snedkervend Gudmand Abrahamsen, Johan Henrich Burckart »Smed ved de Hessel-Cassiske Prindser«, og i de to kvistlejligheder jomfru Anna Kirstine Kokansky og Andreas Lukassen, kvartermester ved Holmen.¹⁷

Amaliegade 13, gadefacaden 1981.

Med de forskellige lejeres pårørende, tjenestefolk og logerende kommer det samlede antal beboere op på 94, hvortil kom at mad. Gode endnu ikke var flyttet ind, og man derfor ikke kendte størrelsen af hendes husstand. Det tør vist siges, at Lund udnyttede sin ejendom til det yderste. Det falder i øjnene, at forhuset overvejende er beboet af officersenker, der næppe har været alt for velstillede, men gerne har villet have en lejlighed i det fornemme nye kvarter, selv om det kun kunne blive til en lille bolig.

Andreas Lund satte som husvært sit navn under dette mandtal den 20. oktober 1762, men hans ejerskab hvilede på dette tidspunkt ikke på noget solidt grundlag, for han havde allerede været ude i store økonomiske vanskeligheder. Det begyndte i 1761, da en mad. Iversen den 6. februar lod ham arrestere for en gæld på 249 rdl., der var stiftet af afgangne Borchard, hans kones første mand. Da han desuden frygtede krav fra andre kreditorer, måtte han overgive sit bo til skiftekommissionen. Foruden gården i Amaliegade ejede han et hus i Pilestræde, og hans bohave og indtægter af de to ejendomme blev to dage senere opgjort af skifteretten. I hans lejlighed i Amaliegade forefandt i salen en canapé med damaskes betræk og otte ditto lænestole, en lakeret dragkiste, et stel tetøj, to spejle i brun ramme, otte lampetter, seks skilderier, et indlagt skab på fod, en tronseng med omhæng, to porcelænskrukker, to dusin porcelænstallerkener og et stort kobberstik med forgyldt ramme. I sengekammeret var der foruden en seng med tilbehør et malet fyrretæs chatol, et stueur med sangværk, et spejl, et skilderi, syv kobberstik, fire borde og et tebord, seks stole, 24 bøger og et klædeskab. Køkkenet var velforsynet med allehånde køkkenredskaber.

Der er desuden en opgørelse over lejeindtægterne; det fremgår heraf, at den halvårlige leje for en af lejlighederne i tværhuset var på 9 rdl. Den store lejlighed i beltagen i forhuset, der beboedes af etatsråd Pauli, indbragte 105 rdl., mens oberstinde Rantzow for sin i stuetagen betalte 32 rdl., og de to kældermænd henholdsvis 17 og 15 rdl.¹⁸ Det lykkedes Lund at overbevise sine kreditorer om, at han kunne betale dem, og de indvilgede i, at hans bo atter blev ham udleveret den 25. februar, således at han kunne sælge huset i Pilestræde.¹⁹ To dage senere anmodede han om en vurdering af gården i Amaliegade for at kunne optage et lån.²⁰

Selv om det ser ud til, at Lund havde overvundet sine økonomiske vanskeligheder i denne omgang, var han ikke i længden i stand til at beholde ejendommen, og den 17. december 1763 måtte han sælge. Han er endnu teologisk student, men forsvinder derpå uden at efterlade sig noget sikkert spor; en student Andreas Lund døde i 1771,²¹ og en toldbetjent Andreas Lund døde 1804,²² men udover navnet tyder intet på, at nogen af dem er identisk med den tidligere ejer af Amaliegade 13.

Lejekasernen ombygges til palæ

Den nye ejer var lensgreve Frederik Christian Danneskiold-Samsøe til grevskaberne Samsø og Løvenholm, baronierne Lindenberg og Høgholm samt Lundegård. Han var oldesøn af Christian V og blev født 1722. Han gik ind til en militær karriere, der afsluttedes 1748, da han forlod hæren med oberstløjtnants rang. Året efter giftede han sig med Nicoline Rosenkrantz. I 1752 blev han generalpostdirektør i København, og to år senere blev han ved sin farmor, Dorte Krag's død den første overdirektør for Gisselfeld kloster. Hans position var nu således, at et palæ i byen forekom naturligt, og da han ikke havde været med ved erhvervelsen af grundene, straks da Frederiksstad blev udstykket, søgte han nu indpas i det af mange andre standsfæller beboede kvarter. Amaliegade 15 var et par år før, i 1761, blevet overtaget af overhofmarskallen, grev Adam Gotlob Moltke,²³ og Danneskiold fik således et passende naboskab, da han i 1763 købte ejendommen af Andreas Lund for 13.000 rdl.²⁴

Skønt ingen kilder direkte siger det, tør man tro, at den voldsomme ombygning, der havde fundet sted inden næste nyvurdering 1783, er blevet indledt straks efter grev Danneskiold's overtagelse. Fra at have været en art lejekaserne blev forhuset nu omskabt til et palæ beregnet til beboelse for et herskab med en betydelig tjenerstab.

Mezzaninen blev forhøjet til en fuld etage, og sadeltaget ændret til mansardtag med syv kviste til gaden »med runde fronter« og seks til gården.²⁵ Husets bagside, der var af bindingsværk, blev omsat i grundmur, hvorved kvisten forsvandt, mens gadefacadens frontispice oprettedes. Indvendig var ændringen total; en ny trappe med gelænder af jerngitterværk og håndgreb overklædt med messing anlagdes i to fag mod gården og med indgang fra porten.

Hovedetagen var som tidligere 2. etage (1. sal). Mod gaden var den indrettet med en firefags sal længst mod nord, der i 1783 var udstyret med dørstykker og papirstapeter på lærred; derpå fulgte en sal på tre fag, også med dørstykker, men paneleret og betrukket med rødt damask. I de to fag over porten var der et kabinet betrukket med rødt møbeldamask, og mod gården et tilsvarende betrukket med papirstapeter på lærred samt udstyret med paneler og to faste hjørneskabe. På den anden side af trappen var der to kamre, hver på to

fag med paneler og papirstapeter, mens det sidste fag var opdelt i et lille kammer og en »geheim trappe«, der førte fra køkkenregionerne i kælderen op gennem alle husets etager. 3. etage var som 2. etage uden selvstændigt køkken, og er altså at betragte som en del af lejligheden nedenunder. Bortset fra et stort trefags værelse bestod etagen af tofagsrum, der betegnes som værelser og kamre og i 1783 var udstyret med paneler og papirstapeter på lærred. I mansarden var der til gaden fire og til gården tre kamre, velsagtens til brug for tjenestefolkene. Kældrens vigtigste funktion var som nævnt at rumme husets store køkken; det var placeret i fire fag mod gården og var udstyret med en åben skorsten med overligger af jern, hvortil der var sluttet to komfurer og en bageovn; desuden var der retterbænk, vask, skabe og tallerkenrækker. Mod gaden var der i de to fag nærmest porten et portnerkammer, og hertil sluttede der sig to rum på henholdsvis et og to fag, der antagelig har udgjort portnerens lejlighed. De sidste to fag mod gaden havde tinrækker og en retterbænk og har således hørt til køkkenregionerne; under hovedtrappen var der pulterrum og opgang til hovedtrappen.

Stucetagen var holdt uden for den store palælejlighed. Den udgjorde en selvstændig bolig og har vel enten været lejet ud eller været beregnet på et medlem af husstanden, der ønskede at føre egen husholdning. Den havde mod gaden to stuer, en på fire og en på to fag med paneler og papirstapeter på lærred samt nærmest porten et kabinet på et fag med en kakkellovsniche. I vinduerne til gaden var der indvendige skodder. Mod gården var der et kammer og et køkken, begge på to fag; til det sidste sluttede sig et spisekammer i det halve fag bag den geheime trappe.

Den egentlige lejekaserne, tværhuset med de 14 lejligheder rev Danneskiold ned og ligeledes baghuset med stald og havestue. I stedet opførtes langs naboskellene to grundmurede bygninger hver på seks fag og en etage med »gebrokken heltag«; den til venstre indrettedes til stald for syv heste samt en remise og to locumer, og den til højre til remise og brænderum. Mellem disse to bygninger var der opsat to stakitporte, den ene vendende mod gården, den anden mod haven bagest på grunden, der i øvrigt var indhegnet til naboerne med plankeværk.

Beskrivelsen stammer som nævnt fra 1783, og noget kan være æn-

dret, siden ombygningen blev foretaget, formentlig 20 år tidligere. Det gælder dog nok mest vægbeklædninger og lignende.²⁶

Grev Danneskiold var i lang tid i kongelig nåde; han blev i 1758 gehejmeråd, i 1766 gehejmekonferensråd, men i 1771 afskedigede Struensee ham som generalpostdirektør, og samme år blev han enke-mand. To år senere giftede han sig med Frederikke Louise von Kleist, der i 1774 blev mor til Danneskiolds eneste barn, sønnen Christian Conrad Sophus. Et tegn på den genvundne kongelige gunst var det, at han i 1777 blev blå ridder. Han døde den 26. marts 1778 i København, antagelig i sin gård i Amaliegade.

Et par år beholdt grevinden ejendommen i København; så solgte hun den på sine egne og sønnens vegne til justitsråd Lorentz Angel Meincke ved skøde dateret 23. marts 1782 for 16.000 rdl.²⁷

Justitsråd Meincke gør sig ikke særlig gældende i gårdens historie. Som nævnt lod han året efter sin overtagelse bygningerne nyvurdere til brandforsikringen, men de beskrevne ændringer omtales ikke som nye og kan uden større betænkeligheder tilskrives forgængerer.

Meincke synes ikke engang at have boet i huset. Folketællingen 1787 nævner udover seks tjenestefolk kun »Kammerjunker Revenklouv«, der dog ikke var hjemme, men opholdt sig i Stockholm.²⁸

Meincke, der i 1784 var blevet kommitteret i Rentekammeret, solgte gården i 1789. Han avancerede i 1802 til stempelpapirforvalter og blev samme år etatsråd. I 1801 boede han til leje i Ny Kongensgade (nuværende nr. 6), og hans husstand bestod da af hans kone, Maria, deres 13-årige datter Anna, hans to broderdøtre Catharina og Mette Maria på henholdsvis 23 og 18 år samt seks tjenestefolk.²⁹ Han døde i 1811 i en alder af 63 år.³⁰

Den 19. december 1789 havde Lorentz Meincke for 20.000 rdl.³¹ solgt Amaliegade 13 til Johan Leonhard Fix, som en kort periode havde været guvernør i den danske handelsstation Frederiksnagore i Bengalen. Han var født i Hanau ved Frankfurt 1735 som søn af strømpevæver Johan Hendrik Fix (Vix), der tilhørte byens hollandske menighed.³² Han blev i 1767 ansat i det danske Asiatiske Kompagni som bogholder i Frederiksnagore og var blevet udnævnt til 2. stemme i rådet, da Herman Friderich Hinckel i 1770 med sin familie ankom som koloniens guvernør. Hinckel døde allerede samme år, hvorpå Fix blev konstitueret som hans efterfølger. Et halvt år efter, den 11. fe-

bruar 1771 giftede han sig med enken, den 23-årige Anthonette Maria, f. Kiær, der fra sit første ægteskab medbragte børnene Frederik Ernst på tre år og Caroline Mathilda, født på rejsen til Bengalen og opkaldt efter skibet. Ægteskabet blev tilsyneladende meget lykkeligt og resulterede i en større børneflokk: Leonora Maria født 1771, død 1780, Johan Henrik født 1773, Johan Leonhard født 1776, død 1805, Peter Jacob født 1777, Bolette Marie født 1780, Carl Christian født 1785 og Antoinette Wilhelmine født 1788. Alle børnene var født i Frederiksnagore bortset fra den yngste datter, der blev født efter familiens ankomst til København og døbt i hjemmet af den franske reformerte præst, hr. Broca.³³

Fix var i 1772 blevet afløst som chef, men forblev i kompagniets tjeneste, samtidig med at han fra Serampore drev en indbringende privat handel. Således havde han i kompagniskab med John Fenwick en tid fem skibe i søen. Han havde et iltert temperament, der skaffede ham mange fortrædeligheder, og omsider besluttede han sig da for at rejse til København med hele sin familie. Her ankom han i august 1787.

Fix var under sit ophold i Bengalen blevet en hovedrig mand, det man dengang kaldte en nabob. Han fortsatte sit købmandsskab og blev desuden i 1791 en af det Asiatiske Kompagnis direktører, og det kan ikke undre, at han fandt det Danneskioldske palæ i Amaliegade passende som bolig for sin store familie, der tog hele huset i brug, også stueetagen. Hans kone døde dog allerede i 1792 efter et to år langt sygeleje, kun 44 år gammel. Hun blev bisat i Fix' familiebegravelse under alteret i Nikolaj kirke.³⁴ Hendes efterladte mand giftede sig ikke senere igen, og når han i denne periode skilte sig af med sit nyerhvervede landsted Folhavgård, er det sikkert bl. a. på grund af hustruens død.

Governør Fix lod ikke foretage store ændringer ved bygningen. I stueetagen flyttedes en skillevæg, og på 1. sal blev der opsat en ny skillevæg til en gang, men ellers stod huset ved en vurdering i 1801 ganske som grev Danneskiold-Samsøe havde ombygget det.

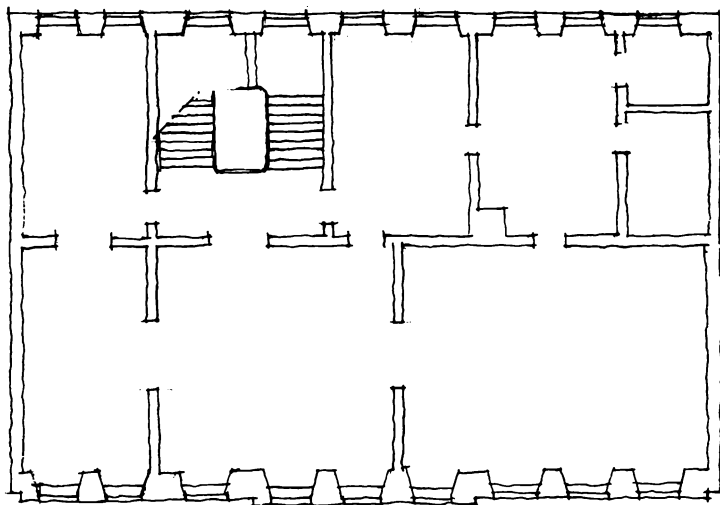
Også de to stald- og remisebygninger stod uændret, men i haven lod han opføre et lysthus af bindingsværk, 5¼ alen langt og 4¾ alen dybt, med gipsloft, plankegulv, bryst- og pillepaneler samt papirtapeter på væggene.³⁵ Her stod en damaskes canapé, fire stole og et bord. Udenfor, i haven var der et solur (en solskive).

Da Johan Leonhard Fix døde den 2. februar 1807 i sin Amaliegade-gård, boede han her alene med sine tjenestefolk, idet alle børnene nu var voksne. En skiftekommission trådte straks i funktion, og den fortsatte med at opgøre og forvalte boet de næste fem år. Alt blev opregnet, og vi er derfor i stand til ganske nøje at beskrive og møblere værelserne i Fix's palæ ved at sammenholde skiftets oplysninger med brandtaksationen fra 1801.

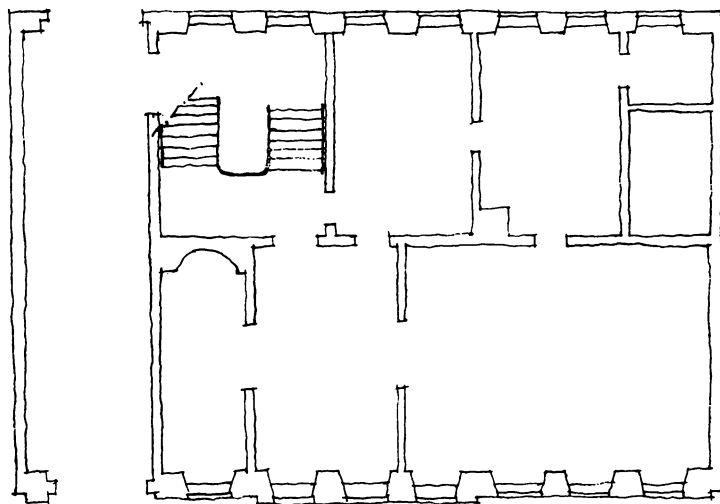
Fix beboede selv førstesalen. Han havde sit soveværelse i kabinettet mod gården over porten. Det havde direkte adgang fra trappen ad en dobbelt dør, men der var her blevet opsat det omtalte skillerum, så der ud for døren var etableret en lille gang, hvor et af de faste hjørneskabe endnu var bevaret. Værelset kunne opvarmes ved en toetages fajanceovn, der må have stået i forbindelse med skorstenen ved et jernrør tværs over gangen. På væggene var der over panelerne opsat voksduk indfattet i friser og malede lister. Gulvet var malet. Fix sov i en mahogniseng med sirtses omhæng og havde i øvrigt af bekvemmeligheder to mahogniservanter med kande og fad, en »komod lænestol« med skammel, endnu en hjørnekomodestol med porcelænsplette, en lavementsstol og en motionsmaskine, desuden en kinesisk »Selong« med fodskammel og skindpude, et brunmalet linnedskab med forgyldte lister og fire hvidlakerede lænestole med puder samt et hvidlakeret spejl med forgyldte sirater og et tilhørende konsolbord med marmorplade og et par forgyldte lysearme.

På den anden side af den lille gang, i kabinettet mod gaden havde Fix sit kontor eller »daglige stue«. Her stod en fajanceovn, og vægbeklædningen var ganske som i soveværelset, men dertil kom i loftet en »udarbejdet Roset«. Husherrens egentlige arbejdsbord har antagelig været et fyrretræs skrivebord med dirkefri lås og papirrum, hvortil hørte en »kontoir Stoel med Skrue«, mens et rosentræs skrivebord med to indretninger til at stå og sidde ved nok mest har været til paradbrug, og det er vel også her, at der stod et blækhus og sandhus af københavnsk porcelæn. Til kontorudstyret hørte desuden et forstørrelsesspejl på mahognifod og et par engelske lysearme til en skrivepult. Herudover fandtes et rosentræs chatol med skab, et tilsvarende brevskab, to perlemaledede borde til papirer, et tilsvarende bord med reol og for gæster en sofa med »skildret betræk« og seks tilhørende stole.

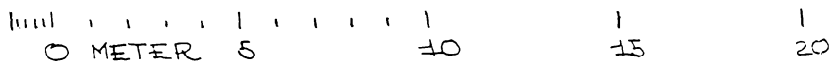
Fra kontoret var der ad en fløjdør adgang til »den røde sal« på tre

1. SAL

STUEETAGEN

Stueetagen og 1. sal 1783. Tegnet af Torben Olesen.

fag, der desuden ved to andre fløjddøre stod i forbindelse med trappen og den tilstødende »blå sal«. Over dørene var der endnu dørstykker, og fra grev Danneskiolds tid stammede endvidere det røde damask, indfattet i friser og forgyldte lister, som væggene var betrukket med, og som havde givet værelset dets navn. I det ene hjørne stod en toctages fajanceovn. Gulvet var malet, og gipsloftet havde i midten to cirkelslag om den ophængte glaslysekrone med seks arme og sirater. Ud for de to frie vinduespiller var der opsat to store spejle i hvidlakerede rammer med forgyldte sirater og med tilsvarende borde med marmorplade. Af øvrige møbler var her en sofa med rødt damaskbetræk og 10 tilhørende lænestole, to mahogni spilleborde og et mahogni tebord. Desuden et barometer og et taffelur; på væggene hang der ikke mindre end 52 skilderier.

Den store firefags sal længst mod nord kaldtes »den blå sal«. Også her var udstyret, som grev Danneskiold havde efterladt det med (velsagtens blå) papirstapeter på lærred, indfattet i friser, hvorom forgyldte lister; gulvet var malet, og gipsloftet havde i midten stukaturarbejde som roset for en glaslysekrone med seks arme og sirater. Midtfor ved væggen modsat vinduerne stod en toctages fajanceovn med forgyldte sirater, foran hvilken en kakkelovnskærm også med forgyldte sirater og blå »skildret« betræk. Her var der som i den røde sal to hvidlakerede konsolspejle, desuden en hvidlakeret ottoman med forgyldte sirater og blå damaskbetræk og 12 tilhørende lænestole. I hjørnerne var der to lakerede og forgyldte picdestaler med bronzerede gipsbuster forestillende henholdsvis hertuginde af Augustenborg og »afgangne« grev Bernstorff, og endelig stod der i salen to potpourrikrukker med glaskugler ovenover af københavnsk porcelæn samt et ur, der kunne spille otte koncerter.

I det hertil stødende tofags værelse mod gården, hvor også den indre trappe fra køkkenet havde udgang, var spisestuen indrettet. Her finder vi igen en toctages fajanceovn, voksdugsbetræk på væggene samt et fast hjørneskab. Rummet var møbleret med to mahogni spiseborde med fyrretræs tilsats samt et mahogni fløjdbord og 16 hvidlakerede spise-stole med hynder, desuden to kinesiske spilleæsker.

Det tilstødende tofagsrum nærmest trappen og med direkte udgang til denne beboedes af Fix' husbestyrerinde gennem de seneste to år, jomfru Wulff. Igen finder vi voksdugsbetræk over brystpanelerne og

en toetages fajanceovn. Det var møbleret med en seng med sirtses omhæng, et hvidlakeret konsolbord med marmorplade og spejl og to lysearme af forgyldt messing, en mahogni servante med kande og fad samt otte hvidlakerede taffelbordstole med forgyldte rifler og betræk samt en lænestol med grøntstribet silkebetræk. Endelig hang der på væggene 38 skilderier.

Værelserne på 2. sal var udstyret med bryst- og pillepaneler, papirs-tapeter på lærred samt vindovne af jern. Desværre redegør skiftet ikke nærmere for møbleringen på denne etage.

Derimod er møblerne i den selvstændige lejlighed i stueetagen ud-førligt opregnet. Kabinettet nærmest porten havde bryst- og pillepanel med voksdugsbetræk samt en toetages vindovn i kakkelovnsnichen. Her stod der seks lænestole, en natstol, en kinesisk kommode og en potpourrikrukke af marmor; på væggene hang 39 skilderier. Den til-stødende trefagssal var udstyret på samme måde som kabinettet, dog med en toetages fajanceovn og i loftet tre cirkelslag. Her var to ma-hogni kommoder og to spejle, et rosentræs chatol, otte lænestole med hestehårs betræk, et spillebord og to »gibs skilderier«. De næste tre fag udgjorde i 1801 een stue, hvorfra dog et fag var afskilt ved et panel, hvori to dobbelte glasdøre, men denne indretning nævnes ikke i 1807, hvor rummet benævnes sovekammer. Det var udstyret som den foregående sal og rummede et klaver, et spillebord, en sofa med rød-ternet betræk, otte stole med hestehårs betræk, en rosentræs servante, en egeseng med jernbøjler og grønt sirtses omhæng samt et dobbelt rosentræs klædeskab. I køkkenet forefandttes alt, hvad man kan for-vente et sådant sted, og kammeret herved synes kun at have tjent funk-tioner tilknyttet køkkenet, der muligvis har fungeret som den efter-hånden mindre husstands eneste køkken.

En række ikke placerbare møbler kan have været anbragt i rum-mene på 2. sal, men skal ikke nærmere opregnes bortset fra de mest bemærkelsesværdige stykker: et lysthus med figurer og voksfugter og glaskuppel over, en »Elektriceremaskine«, to mahogni farvelader, tre lakerede, kinesiske borde, et bord med skrue til at læse ved samt en tiltakket fregat og en skibskran.

Det kan ikke overraske, at guvernør Fix efterlod sig et imponerende opbud af service, sølvtøj, kobbertøj, porcelæn (herunder to spisestel af ostindisk porcelæn), glas og linned. Han havde desuden en smuk

Johan Leonhard Fix. Portrætmedaillon på monument over ham og hans kone på Assistens kirkegård.

samling medailler, et stort bibliotek overvejende bestående af faglitteratur af enhver art, for ikke at tale om hans særdeles velforsynede vinkælder.

I stalden stod to engelske kareter, den ene tosædet og gullakeret med sølvpletteret beslag, betrukket med gråt klæde, den anden firesædet og betrukket med hvidt klæde; desuden en rødmalet arbejdsvogn og tre par pletteret seletøj, men mærkeligt nok ingen heste.

I 1801, da Fix var 66 år og af hjemmeboende familie kun havde den 27-årige søn, premierløjtnant ved artilleriet Johan Henrik, bestod tjenerskabet af husholdersken, en kokkepige, en stuepige, en gårdskarll og en kusk, der alle var ugifte. Hertil kom guvernørens negertjener Christian, der da var 36 år³⁶ og sin herre meget hengiven; han blev betænkt smukt i testamentet.

Fix havde regnet med at skulle stedes til hvile ved siden af sin kone i familiebegravelsen under alteret i Nikolaj kirke, men efter kirkens brand i 1795 blev hendes kiste overført til et nyt familiegravsted på Assistens kirkegård. Et monument blev først rejst efter Fix' død; han havde dog forinden selv godkendt tegningen til det. Det er et af kirkegårdens største og mest særprægede monumenter, udført i sandsten af stenhugger M. Fischer. Hvem der har leveret tegningen hertil, vides ikke, men maleren N. A. Abildgaard forekommer en sandsynlig mulighed.

Da skiftet endelig kunne afsluttes, blev der til hver af de fem børn 76.321 rdl., en ganske smuk formue. Johan Henrik Fix var kaptajn i det kgl. artilleri, Peter Jacob kaptajn i østrigsk tjeneste, mens Carl Christian, der havde en mental defekt, opholdt sig hos provst Ingerslev i Saxild i Jylland. Hans arvelod blev indsat i overformynderiet ligesom den i mellemtiden afdøde søster, Bolette Maries, der havde været gift Ryan.

Den yngste søster var gift med kaptajn i artilleriet Harald von Rothe. Han havde allerede på en den 8. maj 1807 afholdt auktion erhvervet gården i Amaliegade for 21.100 rdl., der skulle modregnes i hustruens arv.³⁷

Palæet ombygges til herskabslejligheder

Kaptajn Rothe iværksatte straks efter sin overtagelse en radikal ombygning af det af skæbnen omtumlede hus. Året efter stod det i sin nye skikkelse, omskabt til tre rummelige herskabslejligheder, mens den endelige færdiggørelse af de elegant udstyrede rum først kunne tages i øjesyn af brandkassens vurderingsmænd i februar 1809.

Rothe havde til forhuset føjet det sidehus, der var blevet et uundværligt element i borgerligt byggeri i de sidste årtier af 1700-tallet, og hvortil de praktiske funktioner, herunder særligt køkkenet henlagdes, indbyrdes forbundet ved en lang gang. Sammenbygningen mellem

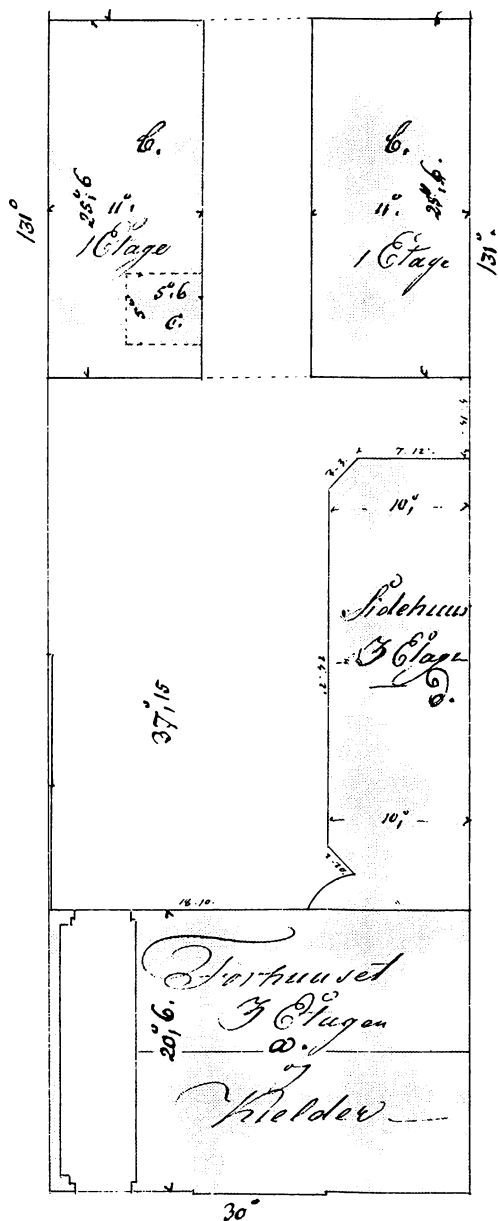
for- og sidehus udformedes som en runding med et stort vindue til spisestuen, der fik den i tiden så yndede ovale form. Den »geheime« trappe havde nu ikke længere nogen funktion og forsvandt; i stedet indrettedes en køkkentrappe bagest i det nye sidehus.

Udadtil, mod Amaliegade stod huset uændret bortset fra nye store ruder i vinduerne. Jernsprosetrappen opretholdtes også, og det samme gælder ruminddelingen i stueetagen bortset fra de ændringer, der var affødt af etableringen af den nye spisestue, herunder opførelsen af en ny skorsten. Kabinettet havde fået vægbeklædning af dekoreret papir på lærred, salen på tre fag havde fået nyt loft siret med sparrehoveder og over dørene gesimser på konsoller med forgyldte lister og ligeledes over vinduerne. I det ene hjørne stod i en marmoreret kakkelovnsplads en kolonneovn af fajance. Opdelingen af de næste tre fag i to og et fag synes nu etableret mere permanent. Også her var der loft med gesims af sparrehoveder, marmorerede kakkelovnspladser og vægbetræk af papir på lærred indfattet i friser og forgyldte lister. Den ovale spisestue var udstyret med bryst- og pillepanel, men derover stod væggene pudsede og dekoreret med oliefarve. Hjørnerne var udnyttet dels til en ny skorsten med kakkelovnsplads for en toetages postamentovn, dels til et dobbelt skab i to dele; endelig var der i det tredje hjørne en dør ud til den lange køkkengang. Ud til denne lå først et trefags værelse med paneler, papirstapeter, en marmoreret kakkelovnsplads og over dørene papirdørstykker, dernæst to kamre på hver eet fag og bagest køkkenet på to fag med køkkentrappen.

De to øvre etager var indrettet efter samme princip, idet dog kabinettet var på to fag og salen på fire fag som følge af den ekstra plads over portrummet. De to store sale havde her særlig fornemme dørgerichter, der kronedes af trekantfrontoner med sparrehoveder og båret af konsoller, hvormod forgyldte lister. Den lille gang mellem Fix' soveværelse og kontoret var opretholdt. Mansarden var som hidtil indrettet til syv tyndekamre.

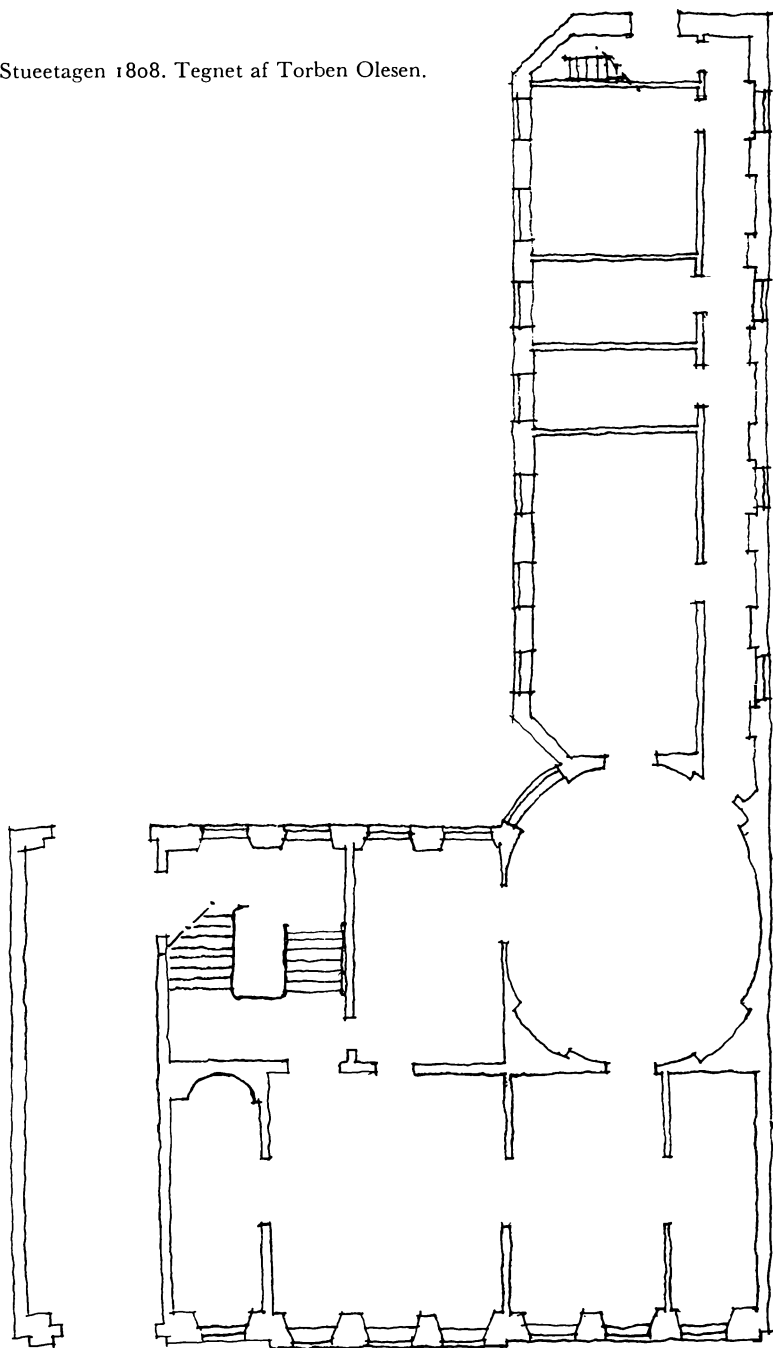
Stald- og vognportbygningerne med de derimellem værende stakitporte bestod fremdeles i deres gamle skikkelse, og det samme var tilfældet med lysthuset i haven.

Rothe var en mand med sans for at købe og sælge ejendomme med fordel. Allerede inden ombygningen af Amaliegadehuset var helt afsluttet, solgte han det til grosserer Veith, der optræder som ejer i

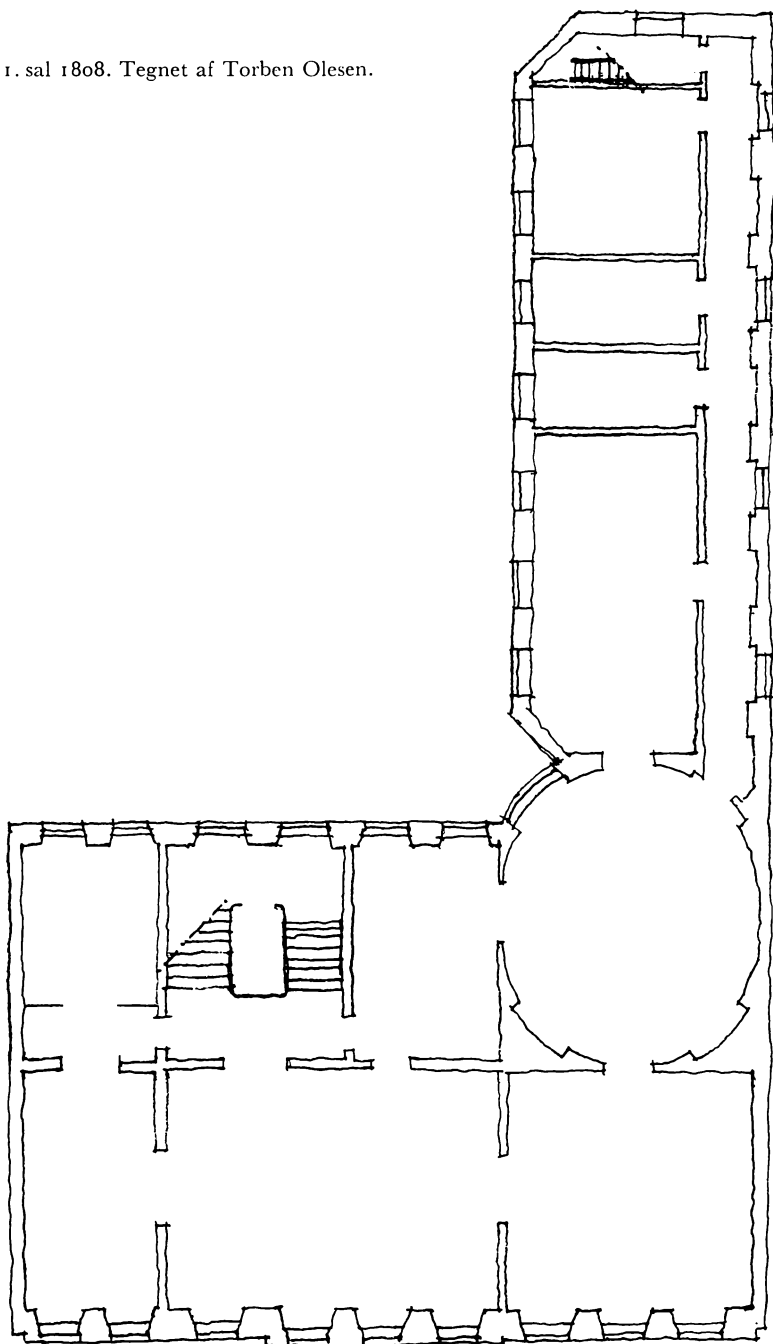
Plan over ejendommen Amaliegade 13 i opmålingsprotokol vedrørende bygningsafgiften 1802-58.

Stueetagen 1808. Tegnet af Torben Olesen.

1. sal 1808. Tegnet af Torben Olesen.

februar 1809.³⁸ Et formelt skøde blev dog først opsat i januar 1810, og samtidig blev der oprettet en lejekontrakt, hvorved sælgeren forbeholdt sig en del værelser i huset i 10 år regnet fra Michaeli flyttedag 1809.³⁹ Rothe havde i 1807 også købt herregården Aggersvold mellem Holbæk og Kalundborg, og i 1809 købte han sammen med sin fætter, konferensråd Chr. Rothe, Egholm i Hornsherred for 330.000 rdl. De solgte denne gård i 1812, men mens Harald Rothe senere købte og solgte andre gårde, beholdt han Aggersvold resten af sit lange liv. Hans kone døde 1827, mens han selv først døde 1848, højt dekoreret som generalmajor og kommandant på Kronborg. De er begge bisat i Fix' gravsted på Assistens kirkegård.⁴⁰

Den nye ejer, grosserer Johan Gregorius Veith kom ikke til at sætte sig spor i husets historie. Der blev i 1813 optaget en ny brandtaksationsvurdering, som imidlertid ikke udviser nogen ændringer siden 1809. Han var født 1771 som søn af en fra Nürnberg indvandret kunsthandler, Ignatius Veith, der til sin død som 85-årig i 1811 havde butik på Børsen.⁴¹ Johan Gregorius Veith møder vi første gang i vejviseren 1798 under betegnelsen kontorist. Ved folketællingen i 1801 boede han til leje på Gammel Strand, og familien bestod da af ham selv, hans jævnaldrende kone Ane Cathrine von Bergen samt to tjenestepiger. I 1801 fik han borgerskab som grosserer,⁴² men optræder endnu nogle år som kontorist i vejviseren. Han må dog efterhånden have fået stor fremgang. At han i 1809 kunne overtage en ejendom som gården i Amaliegade, vidner om en betydelig virksomhed. Samtidig købte han landejendommen Sandviggård ved Hillerød.⁴³ Veith handlede med korn, og forklaringen på hans pludselige opkomst er handelens almindelige opblomstring under Napoleonskrigene, der medførte en betydelig stigning i varepriserne. Det var ikke uden grund, at Veith ved sin optagelse i Skydeselskabet i 1810 som motiv for sin skive valgte Fortuna med hermesstav og overflødighedshorn.⁴⁴

I forbindelse med overtagelsen af gården måtte Veith udstede en obligation på 21.000 rdl. til Fix' dødsbo og en på 16.000 rdl. til Rothe, begge indløst i juni 1813. Samtidig optog Veith et nyt lån på 18.500 rdl. S.V. og et andet på 37.000. Det er tydeligt, at statsbankerotten i 1813 har rystet Veiths pengesager. Det sidste lån blev optaget med sikkerhed dels i Amaliegadegården, dels i Sandviggård og 90 tdr. land jord i nærheden samt endelig mod håndpant i nogle af faderen efter-

ladte pantebrevc.⁴⁵ Det store beløb og vanskeligheden ved at skaffe tilstrækkelig sikkerhed illustrerer tydeligt Veiths likviditetsvanskeligheder. Til den økonomiske modgang kom desuden hans kones død i oktober 1816.⁴⁶

I 1817 var hans samlede gæld 170.000 rdl. N.V. og 45.000 rdl. i specier. Amaliegadegårdens værdi var til sammenligning 60.000 rdl. og Sandviggårds 40.000 rdl. N.V. Efter nogle fejlslagne forsøg på at rette op på sin situation måtte han i 1818 sælge såvel Amaliegade 13 som Sandviggård, den første for kun 40.000 rbdlr. Da han endelig blev frastjålet 4.000 rdl. og på sit skib »Die Frau Catharina« led et tab på 10.400 rdl., måtte han i 1819 standse sine betalinger, og en skifteforretning blev indledt. Den kunne afsluttes 1824, da kreditorerne erklærede sig indforstået med Veiths tilbud om at betale 10 % af sine gældsforpligtelser.⁴⁷

Resten af sit liv boede Veith til leje. I 1827 blev hans borgerbrev som grosserer inddraget, da han aflagde ed som beskikket vare- og vekselmægler.⁴⁸ Han forblev enkemand til sin død i 1841.⁴⁹

Den mand, grosserer Veith solgte sin gård i Amaliegade til, var ironisk nok Frederik VI's betroede geheimestats- og finansminister Johan Sigismund von Møsting, der var udset til at føre bestemmelserne i forordningen af 5. januar 1813 om statsbankerotten ud i livet. Til gengæld var Møsting også den, der lidt efter lidt fik rettet landets vaklende økonomi op gennem den lange årrække, han beklædte sine ansvarsfulde poster.

Siden Christiansborgs brand 1794 residerede kongefamilien jo på Amalienborg, og det har været praktisk for Møsting at have fast bolig i kongens nærhed. Også om sommeren, når kongen boede på Frederiksberg Slot, var Møsting inden for rækkevidde i sit bekendte landsted på hjørnet af Smallegade og Falkonerallé, som han ejede 1809–12 og igen fra 1816 til sin død i 1843.

Om Møsting, der var født 1759, og hans otte år yngre kone, Cecilie Christine von Krogh, fortæller E. C. Werlauff i sine erindringer: »I sit Hjem var Møsting meget lykkelig, uagtet han og hans Frue, en Datter af den norske Generallieutenant Krogh, i en vis Henseende vare meget forskjellige, da hun nemlig var stok døv, og han paa Grund af sit svage Bryst ikke kunde tale høit, førte de dog et lykkeligt Samliv, de havde ingen Børn, men havde altid havt unge Piger i Huset, deels

af deres Familie deals udenfor, som tildeels bleve gifte bort fra deres Huus. De førte ogsaa et meget selskabeligt Huus, gave jevnlig Dinerer og afgave ved disse Leiligheder den elskværdigste Vert og Vertinde. De fortsatte dette lige til hans sidste Dage, endnu nogle faa Uger før sin Død i September 1843 gav Møsting et Middagsmaaltid i sin Bolig paa Frederiksberg, og Dagen efter opsatte han allerede igjen en Liste paa et Selskab, som han nogle faa Dage efter vilde indbyde; men efter faa Ugers Sygdom bortkaldtes han ved en rolig Død«. ⁵⁰

Møsting blev i 1831 afløst på posterne som finansminister og chef for Rentekammeret, men forblev i gehejmestatsrådet. Da Frederik VI døde i 1839, tilkom det derfor ham som ældste minister at udråbe den nye konge fra altanen på dennes Amalienborgpalæ, men på grund af sin svage stemme måtte han overlade denne ærefulde opgave til grev Otto Moltke. Christian VIII havde ved sin tiltrædelse sagt: »Jo Møsting maa vi beholde, han ved hvor Vognen skal smøres«, ⁵¹ men i 1842 valgte den nu 82-årige Møsting at nedlægge samtlige sine embeder, skønt han – som Werlauff siger – »endnu temmelig havde baade Legems- og Aands-Kraft«.

Amaliegade 13 var jo ikke mere noget palæ, men Møsting behøvede trods sin personlige beskedenhed en bolig, der var større end selv en velstillet borgers, så han beboede såvel stuelejligheden som 1. salen. Køkkenet kunne derfor nedlægges i stuelejligheden. I øvrigt foretog han ikke mange ændringer ved huset. Blandt disse var den væsentligste fjernelsen af portkamrene, således at indkørslen blev højloftet og mere pompøs. Loftet i portgennemkørslen blev udsmykket med gesims og rosetter i stuk. ⁵² Indvendig stod huset ved en brandtaksationsbeskrivelse i 1836 ganske som efter ombygningen i 1809, bortset fra at der i køkkenerne var blevet indrettet et pumpeværk til vand.

I 1834 bestod husstanden foruden af det aldrende ægtepar selv af en 19-årig ung pige, Cecilia Maria Ida Passow, datter af en præst i Holsten samt af ni tjenestefolk. Seks år senere finder vi stadig Cecilia Passow i huset og desuden gehejmerådindens 18-årige broderdatter Henriette Kristine Krogh. Til gengæld er tjenerstaben reduceret til syv. I kælderens boede portneren Peder Enevoldsen med sin familie og logerende.

Fra 1831 boede på 2. sal etatsråd Johan Gunder Adler, der var kabinetssekretær hos prins Christian Frederik, den senere Christian

VIII, og indtil da havde haft lejlighed i prinsens palæ på Amalienborg. Adler og hans kone Anna Maria havde heller ingen børn, men havde i huset fruens ugifte søster Francisca Dorothea Høyer og forældreløse søsterdatter Francisca Hedemann. Familien Adler nøjedes med tre tjenestefolk.⁵³ Adler, der havde været den nye konges sekretær og fortrolige siden årene i Norge og var en af Oehlenschlägers omgangsvener,⁵⁴ omtales af den senere kabinetssekretær J. P. Trap som en »charmant og til skemt beredt mand«, i hvis kontor »der var en behagelig Duft af gammel Madeira, hvormed han oplivede de vistnok alt dengang lidt svækkede Aandsevner«. ⁵⁵ Adler boede her til sin død i 1852; hans enke flyttede året efter.⁵⁶

Da Møsting døde i 1843, solgte enken landstedet på Frederiksberg. Amaliegadegården beholdt hun derimod endnu nogle år, men kunne indskrænke sin beboelse til stuelejligheden, hvis køkken da har måttet reableres. Ved folketællingen 1845 var den 83-årige professor og livmedicus Joachim Dietrich Brandis netop flyttet ind i 1. salslejligheden med sin 30 år yngre kone, deres datter og søn samt fire tjenestefolk. Han havde siden 1810 været dronning Maries livlæge og havde desuden en stor praksis i København. Han tilhørte Kamma Rahbeks Bakkehuskreds og gik her under navnet »løven«. ⁵⁷ Johan Thomas Lundbye og Lorentz Frølich var venner af husets søn, student Didrich Joachim Abraham Brandis, hvad der gav anledning til, at Frølich som sin første opgave fik den at dekorere døre og panelfelter m. m. i familiens sommerbolig »Valhøj« i Valby.⁵⁸ Den gamle livlæge døde i øvrigt 1845, og enken flyttede kort efter fra Amaliegade.

Møsting havde ikke efterladt sig nogen egentlig formue, og det er muligvis baggrunden for, at gehejmekonferensrådsinden i 1847 afhændede sin ejendom.⁵⁹ Hun blev dog boende som lejer i stueetagen og med brugsretten til haven⁶⁰ til sin død tre år senere. Af skiftet efter hende fremgår, at værelset mellem trappen og den ovale spisestue kaldtes forgemakket, og at hun har haft sit soveværelse i sidehuset, formentlig i tofagsværelset nærmest spisestuen. Indboet er ikke opgjort rum for rum, og lejligheden kan derfor ikke »møbleres«, men blandt møblerne noteres en mahogni sofa med krølhår, rødt saffians betræk og broderi, tre sofahynder af rød saffian med broderi, et rundt mahogni divanbord og seks mahognistole med krølhår og broderi. Disse møbler blev ved den påfølgende auktion erhvervet af fru Møstings

J. S. Møstings dagligstuemøbler, opstillet i »Møstings hus« på Andebakkestien, Frederiksberg.

nicce, gift Kragh, hvis efterkommere har skænket dem til Frederiksberg kommune; de er nu meget passende anbragt i det genopførte Møstings Hus på Frederiksberg. Desuden fandtes der bl. a. et portræt »af Salig Excellencen« malet af Bærentzen, som kammerherreinde Steman skulle have (nu på Frederiksborg), 14 andre oliemalerier, heraf to portrætter, desuden tre gipsbuster, den ene af Thorvaldsen og en »gipsørn« samt to bronzelysekroner til seks lys. Så at sige alle de opregnede møbler var af mahogni.⁶¹

Allerede inden boet var endelig opgjort, var husets nye ejer begyndt at rykke ind i stueetagen. Han hed Lauritz Schmidt og havde været apoteker i Nakskov i årene 1832–42, hvor han blev en velstående mand. Han dukker op i København i 1842 som ejer af intet mindre end Dehns Palæ i Bredgade. Købet af denne imponerende ejendom har dog næppe været mere end en spekulation, for allerede året efter afhændede han den til prins Frederik af Hessen (»russerprinsen«).⁶² Samtidig erhvervede han Hellerupgård, for atter at skille sig af med det smukke lyststed tre år senere.⁶³ Han købte derpå den næsten lige

så fornemme Peschiers gård i Holmens Kanal og boede i 1845 her med sin familie; han var da selv 51 år, hans kone, Emilie, f. Kjergaard 20 år yngre og deres fem børn i alderen 2 til 13 år gamle. Til husstanden hørte desuden fire tjenestefolk.⁶⁴ I 1847 solgte han Peschiers gård til instrumentmager C. C. Hornung, der hidtil havde været lejer i huset.⁶⁵ Ejendommeligt nok blev Dehns Palæ i 1873 overtaget af Hornungs efterfølger, hofpianofabrikant Fr. Møller.⁶⁶ I 1847 finder vi Schmidt som ejer af Toldbodgade 16; han er nu begyndt at kalde sig materialist og sukkerraffinadør.

Samme år var det, han købte Amaliegade 13 af gehejmekonferensrådinde Møsting, der åbenbart har betinget sig at kunne blive boende i sin lejlighed. Fruens høje alder har vel gjort, at Schmidt mente at kunne afvente hendes død; det varede dog tre år, og i mellemtiden blev han boende i den nærliggende Toldbodgade. Det ser ud til, at der forud har været en forbindelse mellem familierne Møsting og Schmidt. Apotkerens ældste søn, født 1832, fik i dåben navnene Ernst Ferdinand Møsting Schmidt.⁶⁷ Måske var fru Schmidt en af de unge piger, der havde været optaget i det møstingske hjem. Sønnen døde i øvrigt som sekondløjtnant i Stenderup under stormen på Dybbøl den 18. april 1864.⁶⁸

Schmidts ejerskab blev kortvarigt og satte sig ikke spor i huset.⁶⁹ I 1852 blev gården sat på tvangsauktion,⁷⁰ og den urolige mand opførte et nyt hus på Toldbodgadeejendommen.⁷¹ Han fortsatte med at flytte fra det ene sted til det andet, men stadig gik det tilbage for ham. I 1868 blev han idømt en bøde på 10 rdl. for i Berlingske Tidende at have reklameret for »det af ham opfundne og med så meget held anvendte helbredsmiddel for gigt, podagra, lamhed og rheumatiske smerter samt for lunge- og brystsygdomme og til opnåelse af høj alder«, idet han allerede havde fået en advarsel i 1861. Lauritz Schmidt døde i yderst trange kår i 1871.⁷²

Den nye ejer, der havde været en af Schmidts fordringshavere,⁷³ var en anderledes stabil mand. Han hed Josva From og var agent. Da han overtog gården var han 72 år, og hans kone, Karen, f. Petersen 65 år. Han stammede fra Øster Skerninge på Fyn og havde i en menneskealder drevet urtekramhandel fra sit hus på hjørnet af Rådhusstræde og Farvergade.⁷⁴ Ægteparret var barnløst, men havde nogle yngre slægtninge boende hos sig, i 1840 Froms ugifte niecer Laurentze Black og

Caroline From på henholdsvis 32 og 28 år, i 1845 Caroline From og hendes 10 år yngre broder, urtekræmmersvend Hans Josva From. Familien havde fire tjenestefolk.⁷⁵ From var blevet optaget i Skydeselskabet i 1815, på et tidspunkt hvor det ellers kneb for mange handelsfolk som f. eks. grosserer Veith. Men som denne kunne From som motiv på sin skive vælge handelens skytsgudinde udstyret med velstandssymboler.⁷⁶ From klarede krisen uden at måtte sælge sit hus og uden at gå fallit; han oparbejdede stille og roligt en position, der – ganske vist sent – tillod ham at købe den fornemme gård i Amaliegade. Muligvis er det aldrig ægtepar flyttet ind i stueetagen, som den tidligere ejer havde forladt; her boede de i 1860, men ved folketællingen 1855 finder vi dem på 1. sal med deres to niecer Caroline From og Johanne Christiane Petersen samt fire tjenestefolk. I stueejligheden havde ejeren af Holbæk Slots ladegård, Ferdinand Victor Rottbøll i årene 1854–58 sin bolig, når han var i hovedstaden. Husstanden bestod i øvrigt af en husjomfru og tre tjenestefolk. Anderledes livligt har der været på 2. sal, hvor justitsråd, senere etatsråd og direktør i Privatbanken Nicolai Ulrich Fugl og hans kone Henriette Caroline boede med deres otte børn, der var i alderen 7 til 22 år. De havde en år-række været bosat på Sct. Thomas, hvorfra familien havde medbragt den ene af sine fire tjenestefolk, negerinden Charlotte Emanuel. Familien Fugl boede her 1854–62. Fra 1858 beboedes 1. salen af en norsk familie, partikulier Diderich Cappelen, født i Skien 1795 og tidligere ejer af Hollen jernværk, hans kone Henriette, f. Løvenskiold og deres 40-årige datter Benedicte samt fire tjenestefolk. Familien boede her til Cappelens død i 1866, hvorpå enken og datteren flyttede til Christiania.⁷⁷

I 1855 lod From gården nyvurdere til brandforsikringen efter at have ladet gennemføre en modernisering. Grev Danneskiold-Samsøes trappe med smedejernsgelænder, der i Møstings tid havde fået mahognihåndgreb, er blevet erstattet af den endnu eksisterende, smukke hovedtrappe med oval durchsigt, balustergelænder og mahognihåndgreb. Endvidere er der i den lange gang i sidehuset blevet afdelt et lille rum med »Vattercloset« i hver etage. Endelig er det lille kabinet på et fag mod nord i alle etagerne blevet lagt til den tilstødende sal, der således blev på tre fag. Fix' lille mellemgang på 1. sal ved trappen er også sløjfet.⁷⁸

Froms bohave kendes, men ikke dets placering i de enkelte rum. Indtrykket er herskabeligt med mange lakerede og forgyldte møbler samt – naturligvis – en mængde mahognimøbler. Vinkælderen var velforsynet, og i vognbygningen stod to wienervogne og en jagtvogn med kaleche. Foruden gården i Amaliegade havde From et landsted i Tårbæk.

Josva From døde den 25. marts 1860 i en alder af 79 år, og hans kone fire dage efter. Hun var stærkt svækket af sygdom, og mandens død gjorde det af med hendes modstandskraft. Da boet var gjort op, udgjorde det ikke mindre end 419.974 rdl. Af disse midler skulle 2.000 rdl. gå til et legat for trængende medlemmer af byens urtekræmmer- og sukkerbagerlaug, mens resten skulle fordeles på ægteparrets ialt 16 nevøer og niecer. En lille finesse i testamentet bestemte, at hvis nogen af disse arvinger eller deres børn var døbt »Karen« eller »Josva«, skulle vedkommende have ekstra 1.000 rdl. Der var da heller ikke færre end syv sådanne i familien. Urtekræmmerforretningen i Rådhusstræde var overtaget af niecen Ane Marie Kirstine Blacks mand, urtekræmmer Fritz Saabye, men agenten ejede endnu ved sin død en brig, »Karen«, som skiftet overlod nevøen, skibskaptajn Johan Abraham From.

Under behandlingen af boet gjorde en gammel bekendt sin lidet flatterende entré: forhenværende apoteker Lauritz Schmidt søgte først at forhindre salget af Amaliegade-ejendommen under påberåbelse af, at From ikke havde været retmæssig ejer. Da dette ikke lykkedes, fremkom han i 1861 med et andragende om en understøttelse på 1.000 rdl. Han fik 500 rdl. og måtte samtidig give afkald på ethvert yderligere krav på boet.⁷⁹

Familien Konows ejertid

Gården blev solgt på auktion den 7. juli 1860. Den erhvervedes af konsul Hans Konow i kommission for faderen, konsul August Konow i Bergen.

Med den gamle Bergen-købmand rykker endnu en af de personer ind i huset, der havde stået Christian VIII nær. August Konow⁸⁰ var født i 1780 i Bergen og overtog allerede i 1798 sammen med sin ældre broder, Wollert, faderens fallerede købmandsvirksomhed. Ved en energisk indsats fik de forretningen på fode, og i 1806 kunne August

Konow smykke sig med titlen preussisk konsul. Ved det overordentlige storting i 1814 var han en af de fire repræsentanter for Bergen. Han var en varm tilhænger af Christian Frederik, der samme år sendte ham som Norges politiske og finansielle agent til Holland og England. Han kæmpede til det sidste mod unionen med Sverige, men optrådte, efter at denne var blevet gennemført, helt loyalt over for den nye konge.

Han var i 1808 blevet gift med Henriette Magdalene Hesselberg. De fik i årene 1812–27 ialt otte børn, af hvilke de syv nåede voksenalder. I 1856 blev Konow enkemand, og det var bl. a. hustruens død, der blev anledningen til, at han fire år senere i en alder af 81 år brød op fra Bergen, hvor han var født og havde virket hele sit liv, og hvor han havde sine børn for at flytte til København, hvorfra hans kones familie ganske vist stammede, men hvor han ikke selv havde slægtninge. Om denne beslutning skriver han selv i 1867 i et dokument kaldet »Min Villic« i sin særprægede stil: ». . . En endnu bitterere Kummer rammede mig 3 Aar derefter, da jeg i Foraaret mistede min Henriette . . . Alt var forsøgt for at redde hende, men forgæves, da Sygdommen var ulægelig.

Alt tomt og øde for baade mig og Hans, han vel findende Beskiæftigelse i sine Forretninger; men jeg ganske forretningsløs, Uhyggelighed mit Lod, hvor jeg end befandt mig. – Et Held at Tilbøjelighed førte til hans Giftermaal med Marie, Datter af Pastor Wilhelm West, hun blev mig en kjær Svigerdatter. – De 4re Aar fra 1856 til 1860, Beslutningen fattet at sige Bergen Farvel og at bestemme mig for Opholdet i Kiøbenhavn bleve mig mere byrdefulde end behagelige, hvor meget end Ødet tabte sig ved den omtalte Forbindelse mellem Hans og Marie. – Døden havde kaldet til varigere Sted min Henriette og saa mange af mine Ievn Aldrende, liden eller [ingen] Omgang kun i mit Hiem tilbage, tyngede Tiden paa mig, og Begivenheder, jeg gider heller stiltiende gaae forbi end omtale, et forandret Opholdssted at foretrække for Bergen.

Bortflytningen havde Uleiligheder med sig ikke saa let overvundet, thi hvor jeg ogsaa den største Deel af min Formue og Mangt og Meget da at realisere – derhos ogsaa det Ubehagelige at enten skille mig fra Hans og Marie, thi hvor hans Forretninger disse i Bergen ogsaa hans Opholdssted, ikke Kiøbenhavn men Bergen. Imidlertid Alt arrangere-

de sig Tid efter Anden hvad angik Formuen, hvoraf kun den Del forblev bestyret i Bergen som bestod i Pantefordringer. – Med Hensyn til det Ubehagelige at skulle leve skilt fra hinanden, Hans og Marie i Bergen og jeg i Kiøbenhavn, saa tillod Kohmanns baade Redelighed og Dygtighed at der anbetroedes denne en Procura, og at min Søn Hans kun behøvede af og til at giensee Bergen og Forretningerne og i Mellemtiden ved Correspondentz at afgjøre Alt Fornøden. Efter Ansøgning faaet min Afsked som preussisk Consul, lykkedes det mig at forskaffe bemeldte Kohmann Successionen, hvorved Anseelse vundet for ham til Fordeel for Forretningerne . . .⁸¹

Ifølge familietraditionen sendte konsulen sin i det foregående oftere omtalte næstældste søn og kompagnon Hans Konow til København med den kommission at købe et palæ ved siden af kongens slot samt et landsted. Begge dele lykkedes; Amaliegade 13 var vel ikke længer noget palæ, men beliggenheden var upåklagelig. Landstedet lå ved Springforbi og var i familiens eje, til det for nogle årtier siden blev eksproprieret og udlagt til åbent, offentligt område.

August Konow flyttede da i 1861 ind i den ledige stuelejlighed med sin husbestyrerinde frk. Amalie Krogh og sin store malerisamling – ifølge boopgørelsen på 233 numre – af overvejende hollandske og italienske mestre, som hans ven, maleren I. C. Dahl havde været ham behjælpelig ved anskaffelsen af – af Dahl selv havde han 10 billeder. Han førte et meget regelmæssigt liv: stod op kl. 6, fik lidt morgenmad, gik en tur, spillede et parti billard med sig selv, lod sig barbere og læste herpå til frokosten kl. 12, hvori eventuelt familien og andre gæster deltog. Om eftermiddagen gik han igen tur, læste, og efter middagen tilbragte han aftenen med familien. Kl. 21 gik han i seng. Hans sønnesøn, viceadmiral Henri Konow, skriver desuden om ham: »Han var meget maadeholdende i sin Levemaade, han røg ikke og drak, udover et Glas Rødvind til sin Middag, kun The og Kaffe, dette ogsaa med Maade. Hans Bord var altid udmærket, men aldrig overdaadigt, og hans Gæster havde altid Lejlighed til at glæde sig over hans fortrinlige Vinkælder, som ved hans Død da ogsaa viste sig at indeholde ikke saa faa Tusind Flasker af gode Sager.

Han var i Ordets bedste Forstand »Grand seigneur«, i hvis Hjem mange nød en udstrakt Gæstfrihed, saaledes at i Sommermaanederne hver Seng i hans store Hjem paa Landet altid var belagt, og jeg min-

des, at vi sjældent var under tyve til Bords om Sommeren. Foruden minc Forældre og os Børn, der tilbragte hele Sommeren hos ham, var der et ikke ringe Antal aarligt tilbagevendende Gæster, som tilbragte en à to Maaneder paa Landstedet, hvor saavel Slægtens ældre som yngre Generationer saa at sige følte det som en Ret at indlogere sig«. ⁸²

Sønnen Hans Konow var som nævnt i 1862 også flyttet fra Bergen til faderens hus i København med hele sin familie, hustruen Ida Marie West, af dansk præsteslægt, og sønnerne Wilhelm August, Johan Wilhelm og Henri på henholdsvis 6, 4 og 1 år. Den gamle Konow flyttede da op på 2. sal, mens sønnen med familie overtog stuelejligheden. Efter et par år, i 1867, byttede man dog atter om, således at konsulen fik 1. salslejligheden, som Diderich Cappelens enke og datter havde forladt, mens næste generation rykkede ind på 2. sal, hvortil også hørte hele mansardetagen. Der blev etableret et vindfang på trappen ud for 2. sal, således at dens sidste løb fik karakter af intern trappe. ⁸³ Familien havde da også god brug for plads; den blev i 1867 forøget med sønnen Hans Jacob, og i 1872 kom den sidste i rækken, datteren Ida Athalia. Til husstanden hørte endvidere fruens to ugifte søstre Wilhelmine og Ida West samt fire tjenestefolk. ⁸⁴

Om vinteren var det en fast regel, at familien søndag og torsdag samledes hos bedstefaderen til middag. På baggrund af hans storslåede husførelse i øvrigt forekom hans modvilje mod selv at holde heste i sin stald i gården påfaldende. Sønsønnen skriver: »Vognene havde han staaende, og skulde han køre, maatte der derfor lejes Heste med Kusk, hvad der ofte skaffede min Fader stort Besvær, især i København, men det var umuligt at gøre den gamle Mand dette forstaaeligt, og selvfølgelig maatte han betale derfor.

Paa en ganske anderledes large Maade stillede han sig med Hensyn til at gaa i Teatret; her havde han altid sin egen Loge en Gang om Ugen, og han fandt det fuldt naturligt, at selv ret fjerne Bekendte meldte sig til disse Pladser«.

Den gamle herre kunne glæde sig over et upåklageligt helbred, til han omsider døde i 1873 i den høje alder af 93 år. Af hans betydelige formue fik hver af de fem arvinger som deres del 272.859 rdl., heri indbefattet mødrearven. Malerisamlingen og vinkælderen blev delt i fem dele og ikke sat på auktion, hvilket var tilfældet med det øvrige løsøre: sølvtøj, bogsamlingen (mest faglitteratur), møbler m. m.

Sønnen, skibsreder og konsul Hans Jacob Hesselberg Konow overtog nu såvel Amaliegadehuset som »Villa Konow« i Springforbi. Han var født i 1824 og var trods sit nære forhold til faderen temmelig forskellig fra denne; han var en fåmælt mand, der ikke yndede selskabelighed i stor stil. Sin virksomhed drev han energisk og effektivt, og sine børn gav han en ret streng opdragelse. Han var en passioneret rytter; i staldbygningen til venstre i gården blev der således indrettet en box til hans ridehest, og haven bagest på grunden blev omdannet til ridebane, mens det gamle lysthus helt forsvandt. Han fortsatte med at ride til sin død, selv efter at han i en alder af 70 år var blevet kastet af hesten og havde forvredet skulderen.

Nye tekniske indretninger holdt deres indtog i huset: i 1873 var her indlagt gas, bl. a. til en gaskandelaber i stueetagen på trappen, og i 1878 var der i den lange gang afdelt et lille rum til »Vaterclosets«. Elektrisk lys nævnes først 1898.⁸⁵

Henri Konow fortæller om livet i gården: »Om Vinteren var vi i Hovedsagen henvist til at tilbringe Fritiden i den store Gaard og den dengang bagved liggende Have i Amaliegade 13. Her var ogsaa en glimrende Tumbleplads for Drengene, da Haven på Grund af manglende Plankeværker til de Nord for liggende Haver herved fik en meget stor Udstrækning, og de mange Udhuse med Stalde, Vognremiser og Hølofter var da ogsaa ypperligt egnede til de forskellige Lege, Rygning i Smug o. l. Hvad der især udøvede Tiltrækning paa andre Drengene, var vore Cirkusforestillinger i vor egen Have, der nærmest blev benyttet som en Slags Ridebane, og hvor navnlig en gammel Nordbak »Picolò«, der naaede den høje Alder af nogle og tyve Aar, var med i alle vore Lege . . .

I mit gammeldags Hjem blev der sikkert taget mere Hensyn til Tyendet, end Skik og Brug var dengang. Folkene blev i aarevis, og Forholdet var meget patriarkalsk, og dette gjaldt ikke alene det egentlige Tyende, men ogsaa det til Husstanden mere løst knyttede Personel, Gartneren paa Landet og Portnerfolkene i Byen. Var man først kommet ind i den gamle Gaard, havde man vanskeligt ved at rive sig løs fra den, og som et ganske slaaende Bevis herpaa skal jeg anføre, at ovennævnte Portnerfolk ikke var til at faa til at forlade deres dengang meget indskrænkede Portnerlejlighed, tiltrods for at de efterhaanden var blevne meget formuende Folk. Deres Livsskæbne var saa cjen-

dommelig med Hensyn til, hvorledes en Formue kan skabes, og dette af Mennesker, der hverken kunde læse eller skrive, at jeg kortelig skal omtale den. Da min Bedstefader overtog Ejendommen, var Portneren, en Svensker ved navn Lundell, en fattig Skomager, som kun havde ringe Udsigt til at forbedre sine Kaar. Men saa kom Tilfældet ham til Hjælp derved, at han en Søndag for en Daler blev lejet af en Fiskehandler til at køre en Vogn, der leverede Fisk til Villabeboerne paa Strandvejen. Ved denne Lejlighed blev han, der selv var fra Halmstad, Laksens daværende fornemste Forhandlingssted, opmærksom paa, hvad der kunde tjenes paa Forhandling af denne Vare. For sine Spareskillinger købte han nu nogle faa Laks i sin Fødeby, lod dem ryge og afhændede dem i København, og efter nogle faa Aars Forløb var han Leverandør til Stadens største Kaféer og Restauranter og endte som en Mand paa et Par Hundrede Tusind Kroner og købte Ejendom paa St. Annæ Plads. Dog havde han forholdsvis ringe Glæde af de mange Penge, da han flyttede til egen Ejendom, han savnede altid Porten i Amaliegade og døde kort efter . . .

En saadan gammel Gaard er jo i Virkeligheden en hel lille Verden for sig, i alle Tilfælde var den vidt forskellig fra Nutidens Lejekaserner med sine mange Lejere og evindeligt skiftende Tyende. Da vort Hjem var det eneste, hvor der var Børn, var vi en Slags Eneherskere i Gaard og Have og kendte af alle saavel Herskaber som Tyende, af hvilket sidste vi gennemgaaende var afholdt. For mit eget Vedkommende crindrer jeg saaledes, at jeg altid, naar jeg kom fra Skole, gik ad Køkkenvejen og blev indfanget i de forskellige Køkkener paa Vejen op og altid blev budt en eller anden Lækkerbidsken af de forskellige Kokkepiger.«⁸⁶

Peter Lundell fra Växjö og hans kone var ganske rigtigt i mange år portnerpar i den kælderlejlighed, der havde adgang fra porten. Vi finder ham her allerede ved folketællingen i 1855, og han forsvinder først fra vejviseren i 1879. Lundell afløstes som portner af Frederik Johan Hansen, der tillige var spillemand i Københavns væbning. Hansen var portner i næsten 20 år, til 1897. En endnu mere stabil familie boede i kælderlejligheden ved siden af med adgang fra gaden. Her finder vi i 1855 pensioneret politiopsigtsbetjent, nu hører August Melchior, hans kone Ane Christine Rampe og deres tre døtre Julie, Emma og Emilie på henholdsvis 32, 25 og 23 år. I 1864 er manden

død, og enken står for høkerbutikken; fra 1878 kaldes hun mælkehandlerske. I 1882 overtoges mælkehandelen af den ældste datter, der holder ud helt til 1897, bistået af den mellemste søster og et par tjene-stepiger.

I stueetagen boede i 1870 den franske ministerresident vicomte de St. Ferriol, men denne lejlighed fandt fra 1878 sin mere stabile indehaver i overkammerherreinde Marie Sophie Frederikke Oxholm. Med hende optræder den sidste af husets beboere med tilknytning til Christian VIII's hof; som datter af den senere sejrherre fra Isted, general, kavalier hos dronning Marie og fætter til gehejmerådinde Møsting, kammerherre C. C. v. Krogh, blev hun ved tronskiftet i 1839 som 24-årig hofdame hos dronning Caroline Amalie og i 1846 gift med hofchefen, generalmajor Waldemar Oxholm, der i Frederik VII's tid ofte brugtes til diplomatiske sendelser og i 1864 blev udnævnt til overhofmarskal. I årene 1841–66 ejede han Tårnborgh ved Korsør og herefter Smidstrupgård ved Rungsted, hvis hovedbygning han lod opføre. Han døde 1876.⁸⁷ I sin enkestand boede overkammerherreinden her til sin død i 1899.

Også yngre hoffolk fandt beliggenheden bekvem. Fra 1891 til 1897 finder vi i 1. salslejligheden kammerherre C. A. Rothe og stiftsdame J. Falbe.⁸⁸

Henri Konow besluttede sig allerede som 15-årig for en løbebane som søofficer, og i årene 1879–83 gennemgik han officersskolen. Fra 1886 var han i næsten fire år i den franske flådes tjeneste, og sine indtryk fra denne tid udgav han i 1893 i en bog med titlen »I Asiens Farvande ombord i en fransk Orlogsmand ved Middelhavets, Indiens, Bagindiens, Kinas, Japans og Koreas Kyster«. Efter sin hjemkomst blev han i 1890 udnævnt til guvernør for prins Carl, Norges senere kong Haakon VII, der også havde valgt uddannelsen som søofficer. Konow egnede sig udmærket til opgaven og fik en væsentlig betydning for den unge prins' udvikling. Deres venskab bestod til Konows død.

Han var i 1892 blevet gift med Jacobine Catharine Margrethe Worsaae, arkæologen J. J. A. Worsaaes datter. De nygifte boede i de følgende år i Dronningens Tværgade 58, og først efter konsulens død i 1897 og hans enkes året efter rykkede tredje generation af familien ind i Amaliegade 13. Det var dog ikke Henri Konows tanke at overtage en af forhusets lejligheder. Han lod en af tidens kendteste arki-

tekter, kgl. bygningsinspektør Martin Borch, udarbejde projekt til opførelse af en villaagtig bygning bagest på grunden, hvor der hidtil havde været have og ridebane. Huset stod færdigt 1899 og bestod da foruden af en kælder af to etager og mansard til forsiden og tre etager til bagsiden, hvor der blev plads til en meget smal gård. Bygningen, der var opført i hele grundens bredde, var holdt i en art palæklassicisme med et fremtrædende midterparti og løbende hund-friser på facaden mellem de to etager.⁸⁹ Den stilfulde bygning fik det uprætentjære navn »havehuset«, og her blev ægteparrets tre børn født i årene 1901–06.

Konow'erne forsvandt altså fra forhuset, bortset fra at ejerens yngre broder, kammerjunker, cand. polit. Hans Konow overtog moderens 2. salslejlighed og senere stuetagen til 1904. Stuelejligheden beboedes herefter til 1918 af læge W. Bull; en anden læge, professor, dr. med. C. Rasch boede i årene 1909–38 i lejligheden på 2. sal, mens 1. salen fra 1900 til 1905 havde grev C. G. Danneskiold-Samsøe som lejer og herefter til 1933 rummede kontorer for Fyrdirektoratet. I kælderen boede fra 1898 familien Melchiors efterfølger, mejeriejer R. Hamann, i 1918 afløst af næste generation, der holdt ud helt til 1946. Portnerlejligheden blev i 1898 overtaget af skomager N. Petersen, der figurerer de næste 15 år. Portnerboligen synes derpå nedlagt.⁹⁰

Fyrdirektoratets overtagelse af 1. salen gav anledning til et par mindre ombygningsarbejder. Den store sal på fire fag til gaden blev delt op i to tofagsrum, og en skillevæg blev opsat tværs over rummet mellem trappen og spisestuen til etablering af en gang mellem disse to rum, hvilket desuden medførte, at der til spisestuen måtte hugges ud for en dør. Sidehuset blev sat i forbindelse med mansarden i den herudfor værende staldbygning, hvorfor w.c.'et for enden af gangen blev flyttet ind i et af etfagsrummene i sidehuset.⁹¹

Konow blev i 1900 kaptajn. Han fik mange ansvarsfulde opgaver, herunder i 1903–05 posten som chef for torpedobådsdivisionen, hvilket medførte tilsyn med de russiske eskadrers passage gennem danske farvande i den russisk-japanske krig. I 1910 blev han kommandør, og i 1915–17 blev han som chef for krydseren »Valkyrien« udsendt til Dansk Vestindien, hvor han konstitueredes som guvernør det sidste halve år, inden øerne blev solgt og overdraget til USA.

Siden årene som prins Carls guvernør bestod der en nær kontakt

De to staldbygninger og »havehuset«. Akvarel af storfyrstinde Olga Kulikovsky, udført 1920, mens hun som landflygtig opholdt sig ved det danske hof.

mellem kongehuset og familien Konow, og da kong Christian X den 29. marts 1920 havde afskediget ministeriet Zahle og søgte dannet et forretningsministerium, indtil nye valg var afholdt, var det på baggrund af Konows store administrative erfaring naturligt, at højesteretssagfører Otto Liebe, der var udset til at lede ministeriet, henvendte sig til Konow. Han indvilgede i at overtage udenrigsministeriet og de to militære ministerier. Ministeriet Liebe kom som bekendt kun til at fungere fra den 30. marts til den 4. april, indtil kongen efter nogle af danmarkshistoriens mest bevægede dage i nyere tid gav op over for det politiske pres og udnævnte et nyt forretningsministerium under ledelse af overformynder M. P. Friis. Som de øvrige medlemmer af ministeriet var Konow gået ind af loyalitet og pligtfølelse, og han forlod uden sorg denne post, som han ikke selv havde ønsket. De fleste ministermøder var blevet afholdt i Liebes hjem i Bredgade, umiddelbart bag Konows hus i Amaliegade, hvor også enkelte møder blev holdt.

Samme år blev han udnævnt til kontreadmiral og chef for orlogsværftet, hvilket bl. a. betød, at de ofte årelange togters tid var forbi. Endelig blev han i 1923 viceadmiral og flådeinspektør.

Som på bedstefaderens tid boede familien om sommeren i »Villa Konow« ved Springforbi. Børnene var ved at være voksne. Den ældste datter, Ida Marie oprettede sammen med en veninde, Fritze Ahlefeldt-Laurvig, en lille mode- og galanteributik i den nordlige staldbygning mansard, i det tidligere såkaldte kuskeværrelse, hvor hun og hendes søskende som børn var blevet undervist. Efter husets farve fik butikken navnet »A la boite jaune«, senere »Den gule Æske«, et navn, der fulgte med, efter at baronesse Ahlefeldt-Laurvig som eneindehaver flyttede butikken til Sankt Annæ Plads.⁹²

Allerede o. 1920 var Konow begyndt at skrive sine erindringer. Manuskriptet lå færdigt i 1931 og var da blevet et omfangsrigt værk, der særlig hvad angår skildringen af påskekrisen er en vigtig historisk kilde, men i øvrigt er af stor interesse som et levende og engageret bidrag til tidshistorien, ofte iagttaget nær begivenhedernes centrum. Erindringerne blev udgivet i 1967 i to bind.⁹³

I 1927 havde han fået sin afsked. Han var da 65 år gammel og syslede endnu i nogle år med erindringerne. Da dette arbejde var afsluttet, kunne han virkelig gøre sin drøm om at tilbringe den sidste

del af sit otium i landlige, naturskønne omgivelser. I 1932 lejede han og hans hustru hovedbygningen til herregården Nysø ved Præstø, hvor han boede til sin død i 1939.

I Amaliegade beholdt ægteparret nogle værelser i tagetagen af havehuset, mens resten blev lejet ud til den belgiske gesandt H. Ketels, senere til Mexicos gesandtskab. Efter Konows død flyttede admiralinde Konow tilbage til Amaliegade, ikke til havehuset, som vel var for stort for en enlig, ældre dame, men til stuelejligheden. Siden 1919 havde den været beboet af etatsråd Arthur Sally og dennes enke, og fra 1936 af generalmajor Erik Leschly. 1. salen var i 1935 blevet overtaget af kunstmaleren Herman Vedel, der boede her til sin død i 1948, mens 2. salslejligheden i 1940 indrettedes til kontor for overretssagfører K. Ancker-Jensen og 3. salen for grosserer Kay Samson. Havehuset overtoges samme år af parfumefabrikken M. Aarsleff (Esprit de Valdemar),⁹⁴ der her fik sit hovedsæde og lod opsætte firmanavnet på forhusets facade. Lejlighederne var nu moderniseret, efter at der i 1938 var blevet indlagt centralvarme og indrettet bad i et af sidehusets etfagsrum.⁹⁵

Kontorhus

I 1948 ophørte familien Konows lange ejerskab. 88 år efter at konsul August Konow købte ejendommen, så hans sønnesøns enke sig nødsaget til at sælge den, idet hun dog blev boende i sin lejlighed i stueetagen.

Køberen var A/S Dansk Svovlsyre- og Superphosphat-Fabrik, der i forvejen ejede nr. 15 og nr. 17, og lejlighederne blev nu lidt efter lidt inddraget til kontorformål: stuelejligheden efter admiralinde Konows død i 1951, og 1. salslejligheden efter fru Karen Vedels død i 1952. Havehuset var straks efter overtagelsen blevet fraflyttet af »Esprit de Valdemar«. Overretssagfører Ancker-Jensen havde 2. salslejligheden til sin død i 1961, og hans enke endnu det følgende år. Af de egentlige lejligheder var nu kun 3. salen beboet; lejerer siden 1955 korrespondent, fru K. M. Kragh, der boede her til 1974. I kældereren var der stadig mejeriudsalg og bolig for dettes indehaver; J. Hamann blev i 1947 afløst af S. E. Knudsen, der drev mejeriet til 1965. Familien Knudsen er i dag de eneste beboere af Amaliegade 13.⁹⁶

Efterhånden som Superfos rykkede ind i huset med sine kontorer,

blev lejlighederne, der stort set endnu stod som efter ombygningen i 1808, udsat for en række bygningsændringer, der skulle gøre rummene mere egnede til kontorformål. Ændringerne sigtede mod etablering af en gangforbindelse gennem huset, uden at noget kontor blev gennemgangsrum, og det mest udsatte rum var i den forbindelse den ovale spisestue, der jo formidlede forbindelsen mellem forhus og sidehus. Der blev i alle etager taget af det smukke rum dels til fortsættelse af den lange gang i sidehuset, dels til en ny gangforbindelse midt gennem forhuset, ligesom en række andre skillerumsændringer blev foretaget.

I det ydre fremstod ejendommen forholdsvis uændret, men i 1960 skete der en afgørende forandring, idet Superfos midt på grunden lod opføre et seks etager højt kontorhus, tegnet af kgl. bygningsinspektør Svenn Eske Kristensen.⁹⁷ Den dominerende bygning ændrede helt gårdrummets karakter og virker dertil trykkende på naboejendommene. Den krævede nedrivning af de to stald- og vognportbygninger fra Danneskiold-Samsøes tid og endvidere af en del af sidehuset, der blev afkortet med to fag. Den resterende del af sidehuset blev ved et trappehus sat i forbindelse med det nye kontorhus. Det er antagelig ved samme lejlighed, at forhusets og sidehusets rum undergik den endelige metamorfose til kontorer med opsætning af gipspladevægge, sænkning af lofterne, fjernelse af paneler og isætning af glatte døre. Kun på 1. sal er lysningspanelerne bevaret.

Amaliegade 13 var under Superfos' ejerskab blevet slået matrikulært sammen med nr. 15 og nr. 17, men allerede i 1973 afhændede Superfos sine ejendomme i Amaliegade til A/S H. F. T. af 14. september 1972, senere kaldet Palwan Estates. Efter en tvangsauktion blev den samlede ejendom i 1976 overtaget af Continental Illinois Ltd., der året efter solgte de tre ejendomme hver for sig. Nr. 13 blev ved denne lejlighed overtaget af Staten og anvendes nu som kontorlokaler for Statens Bibliotekstilsyn, Overfredningsnævnet og Fredningsstyrelsen.

Det gamle hus har hermed efter en meget omskiftelig historie fundet sin foreløbig sidste anvendelse, idet man nok ikke skal regne med, at kontorfunktionen vil blive ændret de næste mange år. Den, der til daglig færdes i huset, bliver ikke ofte mindet om dets fortid. Kun agent Froms hovedtrappe, et par døre ud til denne samt de omtalte lysningspaneler vidner om tidligere tiders bygningskultur. Af det hus, studiosus Andreas Nicolai Lund lod opføre i 1755, er det af de synlige dele kun

gadefacaden, der står tilbage. Ved siden af nr. 15–17's lidt prangende, fælles facade falder nr. 13 ikke meget i øjnene, og det er måske heller ikke så ædelt i sin proportionering som flere andre af Frederiksstadens huse, men selv om det efter alt at dømme ikke kan regnes for et værk af Eigtved selv, er det et af de stilfærdige og noble huse, der er med til at give bydelen dens fine og lette karakter.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Om kvarterets planlægning, se f. eks.: Knud Voss: Arkitekten Nicolai Eigtved. København 1971, s. 303 ff; John Erichsen: Frederiksstaden. København 1972; København fra Bispetid til Borgertid. København 1947, s. 120 ff.
2. Landsarkivet for Sjælland m. m. (LA). Københavns byting. Skødeprotokol 10, 1750-51, fol. 381 f.
3. Københavns Stadsarkiv (KSA). Borgerskabsprotokol 1724-49, s. 120.
4. LA. Københavns byting. Skødeprotokol 1728-32, fol. 349 b.
5. Københavns Huse og Indvaanere efter branden 1728. København 1906, s. 246.
6. Rigsarkivet (RA). Københavns Universitets arkiv. Det teologiske fakultet. Karakterprotokol 1707-54, 15/11 1749. Han er muligvis identisk med den Andreas Nielsen, der blev konfirmeret i Sankt Nikolaj kirke 1738. LA. Sankt Nikolaj kirkebog. Konfirmerede.
7. LA. Sankt Nikolaj sogns kirkebog. Fødte 1735-46, 15/3 1735.
8. LA. Københavns byting. Obligationsprotokol 1735, fol. 375b-376b; KSA. Den generelle opmålingsbog. Købmager kvarter 1755, nr. 222, nyt nr. 271.
9. RA. Rentekammeret. Københavns Civiletats kontor. Journalsager 1750-51. Journal A. Bilag nr. 10666.
10. LA. Københavns byting. Obligationsprotokol 1751, fol. 158b-159b.
11. RA. Kommercekollegiet. Journalsager 1753-55, nr. 378.
12. RA. Kommercekollegiet. Journalsager 1753-55, nr. 378; KSA. Magistratens kopibog 1754, 1. halvår, nr. 27.
13. RA. Kommercekollegiet. Forestillinger og kgl. resolutioner 1753-56, nr. 1032.
14. RA. Københavns Universitets arkiv. Det teologiske fakultet. Karakterprotokol 1707-54, 15/11 1749.
15. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
16. KSA. Indkvarteringsskattemandtal 1763. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 702.
17. RA. Københavnske regnskaber. Mandtal over ekstraskatten 1762. Sankt Annæ Øster kvarter, s. 137 f, lit. Y.
18. LA. Københavns skiftekommission. Forseglingsprotokol XVII, 1759-62, s. 448 f.
19. LA. Københavns skiftekommission. Konceptskifte nr. 40, 25/2 1761. Andreas Nicolai Lunds fallitbos dokumenter; LA. Københavns skiftekommission. Forseglingsprotokol XVIII, 1759-62, s. 465.
20. KSA. Prioritetsvurderinger. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
21. LA. Hof- og Stadsretten. Forseglingsprotokol, 28/9 1771.
22. LA. Hof- og Stadsretten. Københavns skiftekommission. Forseglingsprotokol 1804-05, A 2, s. 104-06.

23. Torben Ejlersen: Stenhuggerne G. W. Bæsecke og J. P. Pheiffer. Indblik i Amaliegade 15 og 17. Historiske Meddelelser om København 1977.
24. LA. Københavns byret. Skødeprotokol 16, 1764–66, fol. 731 f.
25. I 1801 oplyses det, at taget mod gaden var af sorte, glaserede sten med fire »halvrunde« og tre »ovalrunde« tagkviste, mens bagsidens tag var af røde sten med fire »halvrunde« og to »ovalrunde« tagkviste. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
26. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
27. LA. Københavns byret. Skødeprotokol 24, 26/2 1781–16/12 1782, s. 479.
28. RA. Folketælling 1787. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 71 Y.
29. RA. Folketælling 1801. Vester kvarter, nr. 326.
30. Københavns vejviser 1790 ff; G. N. Kringelbach: Den civile Centraladministrations Embedsstat 1660–1848. København 1889; V. Richter: 100 Aars Dødsfald II. København 1905.
31. LA. Københavns byret. Skødeprotokol 28, 22/6 1789–20/6 1791, s. 110 f.
32. Lorentz Bie: Johan Leonhard Fix. Personalhistorisk Tidsskrift, 10. R. III, København 1936, s. 1–34. Fra denne artikel stammer en del af oplysningerne om Fix' person og familieforhold.
33. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter 13/20. J. L. Fix.
34. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter 13/20. J. L. Fix.
35. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
36. RA. Folketælling 1801. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
37. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter 13/20. J. L. Fix.
38. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
39. LA. Matrikelregister. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153; LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol nr. 22, fol. 416a.
40. H. P. Selmer: Nekrologiske Samlinger I. København 1849, s. 397–401; Lorentz Bie: Johan Leonhard Fix. Personalhistorisk Tidsskrift, 10. R. III. København 1936, s. 30 f.
41. Københavns vejviser 1792 ff.
42. KSA. Borgerskabsprotokol 1795–1804, s. 387.
43. J. P. Trap: Danmark. 5. udg. Frederiksborg amt. København 1953, s. 80.
44. Aage Langeland-Mathiesen: Det kongelige københavnske Skydeselskab og danske Broderskab 1334–1934. II København 1934, s. 65 og 389.
45. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol nr. 22, fol. 367 a, nr. 25, fol. 260 b, 264 a.
46. V. Richter: 100 Aars Dødsfald II. København 1905.
47. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter. Johan Gregorius Veiths opbudsbo 13/298.
48. KSA. 2. sekretariat 1827, nr. 3583.
49. Københavns vejviser, div. år; V. Richter: 100 Aars Dødsfald II. København 1905; RA. Folketælling 1840, Vester kvarter nr. 57.
50. E. C. Werlauff: Danske, især københavnske Tilstande og Stemninger ved og efter Overgangen til det nitende Aarhundrede. Historisk Tidsskrift 4. R., IV. København 1873–74, s. 245–412 (410).

51. J. P. Traps Erindringer I. København 1966, s. 70.
52. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153 (1836).
53. RA. Folketællinger 1834 og 1840. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
54. Marie Konow: Nogle Barndoms- og Ungdomserindringer. København 1902, s. 50 f.
55. J. P. Traps Erindringer I. København 1966, s. 75.
56. Københavns vejviser.
57. Bjørn Kornerup: Brevveksling mellem Camma Rahbek og E. C. Werlauff 1808–1818. Frederiksberg gennem Tiderne IV. København 1952, s. 44 f.
58. F. Hendriksen: Kjøbenhavnske Billeder fra det nittende Aarhundrede. København 1924–27, s. 189.
59. LA. Matrikelregister. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
60. KSA. Prioritetsvurderinger.
61. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter 34/25. Cecilia Christine Møsting, f. Krogh.
62. LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol 37, 1842–44, fol. 365a–b; LA. Matrikelregister. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 179.
63. Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst. København 1938, s. 56.
64. RA. Folketælling 1845. Øster kvarter, nr. 259 A.
65. LA. Realregister. Øster kvarter 1818–1928, nr. 259; LA. Hof- og Stadsretten. Brevskriverkontoret. Ekstraktprotokol 39, fol. 43.
66. LA. Realregister. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 179 A.
67. LA. Nakskov kirkebog. Døbte, 7/3 1832.
68. V. Richter: 100 Aars Dødsfald II. København 1905.
69. LA. Brandtaksation 1849. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
70. KSA. Prioritetsvurderinger.
71. Historiske Huse i København. København 1972, s. 232.
72. E. Dam og A. Scheffer: De danske Apotekers Historie I. København 1925, s. 435 ff.
73. KSA. Prioritetsvurderinger.
74. Københavns vejviser, div. år.
75. RA. Folketællinger 1840 og 1845. Vester kvarter, nr. 120.
76. Aage Langeland-Mathiesen: Det kongelige københavnske Skydeselskab og danske Broderskab 1334–1934 II. København 1934, s. 307, skive nr. 422.
77. E. A. Thome: Familien (von) Cappelen i Norge og Danmark. Christiania 1896, s. 82 f; Københavns vejviser, div. år; RA. Folketælling 1860. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
78. LA. Brandtaksation 1855. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
79. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter. Josva From og hustru Karen Petersen, 38/47.
80. Om August Konow og de øvrige medlemmer af familien, se G. W. Bruenech: Konow. Personalhistorie og Genealogi 1260–1936. Oslo 1937.
81. LA. Hof- og Stadsretten. Eksekutor- og kommissarieskifter. 44/17, konsul August Konow, fhv. preussisk konsul i Bergen.
82. Tage Kaarsted: Købmand og konsul i Bergen August Konow. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Stockholm 1965, s. 492–504.
83. LA. Brandtaksation 1878. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.

84. RA. Folketælling 1870; Københavns vejviser, div. år.
85. LA. Brandtaksationer. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
86. Admiral Henri Konows Barndoms-erindringer ved Tage Kaarsted. Personalhistorisk Tidsskrift 1967, s. 19-48.
87. J. P. Traps Erindringer I. København 1966, s. 77; III 1967, s. 36.
88. Københavns vejviser, div. år.
89. Københavns kommunes bygge- og boligdirektorat, byggesagsafd. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
90. Københavns vejviser, div. år.
91. Københavns kommunes bygge- og boligdirektorat, byggesagsafd. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
92. Oplyst af baronesse M. Raben-Levetzau.
93. Admiral Henri Konows erindringer I-II, udg. af Jysk Selskab for Historie ved Tage Kaarsted. Århus 1967.
94. Københavns vejviser, div. år.
95. Københavns kommunes bygge- og boligdirektorat, byggesagsafd. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.
96. Københavns vejviser, div. år.
97. Københavns kommunes bygge- og boligdirektorat, byggesagsafd. Sankt Annæ Øster kvarter, nr. 153.

Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850–1914

Af Richard Willerslev

I 1976, den 1. juli, talte den i udlandet fødte befolkning i hovedstadsområdet 5,4 pct. af samtlige indbyggere. I hovedstadsregionen, som foruden København og Frederiksberg også omfatter Københavns, Frederiksberg og Roskilde amtskommuner, var procenten 4,9.¹ Dette var på et tidspunkt, da indvandringen af de såkaldte fremmedarbejdere havde stået på en halv snes år og nået et kulminationspunkt.

Denne procent på ca. 5 af ikke-indfødte er af beskeden størrelse både i forhold til de tal, som andre europæiske storbyer kan fremvise, og – hvilket er nok så overraskende – den er også beskeden, hvis man sammenligner med København før 1914. Ifølge folketællingerne kulminerede fremmedelementet i København i 1880 og 1885, hvor henholdsvis 8,0 og 8,1 pct. af Københavns befolkning var født uden for landets grænser, eksklusive bilande og kolonier. Ved vurderingen af disse tal må man endda være opmærksom på, at de danske folketællinger alle blev afholdt den 1. februar, altså på et tidspunkt, hvor udenlandske arbejdsvandrere, som kun arbejdede i København i sommersæsonen, havde forladt byen og følgelig ikke blev registreret ved tællingerne. Hvor mange det drejede sig om, vides ikke, men deres tal løb i 1880'erne sandsynligvis op på flere tusinde om året.²

Forholdet var altså i 1880'erne det, at mindst hver tolvte af hovedstadens indbyggere var født i udlandet, en kendsgerning, som nok turde opfordre til en nærmere undersøgelse. Formålet med denne artikel er, så vidt det er muligt med basis i det forhåndenværende statistiske materiale, at belyse denne indvandrings størrelse og fluktuationer mellem 1850 og 1914, gøre rede for dens nationale og om muligt sociale struktur, men her ud over er det et hovedsigte at undersøge, hvorledes de tilflyttede udlændinge blev indpasset i det københavnske erhvervsliv, og i hvilken grad de satte deres præg herpå.

Den rigsdanske såvel som den københavnske officielle statistik giver ingen oplysning om indvandringens størrelse. Det nærmeste man kom-

mer en indvandrerstatistik er en redegørelse i de publicerede folketællinger for befolkningens fødesteder. Meddelelser herom blev for første gang offentliggjort i bearbejdelsen af folketællingen 1850, men blev derefter først genoptaget efter et tyveårigt interval, nemlig i 1870, og herefter gentaget ved hver folketælling, som for Københavns vedkommende fra og med 1880 fandt sted hvert femte år.

Som nævnt blev disse folketællinger afholdt den 1. februar og medtog følgelig ikke de vandrearbejdere, der kun opholdt sig i København en sommersæson. De udlændinge, der blev registreret ved folketællingerne, var, så vidt det kan skønnes, i stort omfang personer, der var bofaste i den forstand, at de varigt eller for en længere periode havde domicil i hovedstaden. Dette synes at fremgå af en undersøgelse, som Københavns statistiske kontor foranstaltede i 1901, hvor der blev spurgt, hvornår de til København tilflyttede personer havde taget ophold i kommunen. En bearbejdelse af denne undersøgelse³ giver for svenskere, slesvigere og tyskere i øvrigt følgende resultat:

Tabel 1

Tilflytningsår for svenskere, slesvigere og tyskere iflg. folketællingen 1901 (i pct.)

	Svenskere		Slesvigere		Tyskere	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Før 1871	15,0	14,0	33,0	35,0	18,0	22,0
1871/85	30,5	35,0	30,0	28,0	20,0	18,0
1886/95	26,0	28,0	13,0	17,0	25,0	27,0
1896/1901	28,5	23,0	24,0	20,0	37,0	33,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Antal	3.528	6.307	893	978	2.216	1.670

Forholdet var altså det, at rundt regnet 75 pct. af de ved folketællingen i 1901 registrerede svenskere havde bosat sig i byen før 1896, for slesvigerne vedkommende var der tale om mellem 75 og 80 pct. For tyskerne var andelen noget lavere, men dog henimod to trediedele. En ikke ringe del var veteraner i den forstand, at de havde boet i København i over en menneskealder, nemlig før 1871. Det var tilfældet med 14–15 pct. af svenskerne, ca. en femtedel af tyskerne og godt en trediedel af slesvigerne. Det må, ikke mindst med disse sidste tal for

øje, stå klart, at de udenlandske kolonier i København bestod af en i påfaldende grad stationær befolkning, som for størsteparten havde slået rod i det københavnske samfund.

Om end alle folketællingerne siden 1845 har oplysning om fødested, er det først den offentliggjorte bearbejdelse af 1850-tællingen der i praksis kan danne udgangspunkt for en belysning af indvandringens udvikling. Men udgangspunktet er ikke det bedste, idet folketællingen fandt sted under krigen, da mange tyske håndværkssvende frivilligt eller under tvang havde forladt København samtidig med, at navnlig en del kvinder fra krigszonen i Slesvig var tilflyttet byen.⁴ Dette må man have in mente, når man betragter nedenstående oversigt over antallet af udlændinge i København i henholdsvis 1850 og 1870. Det skal yderligere bemærkes, at indbyggere født i kolonierne og bilandene her og fremdeles ikke er inkluderet i antal udlændinge. Antallet vedrører altså kun udlændinge i snævrere forstand.

Tabel 2

Udlændinge i København 1850 og 1870 iflg. folketællingerne

	1850	1870
Nordmænd	3.471	1.630
Svenskere		4.292
Slesvigere	1.758	3.243
Holstenere	982	3.394
Tyskere	1.887	
Udlændinge i øvrigt ¹	656	906
I alt	8.754	13.466

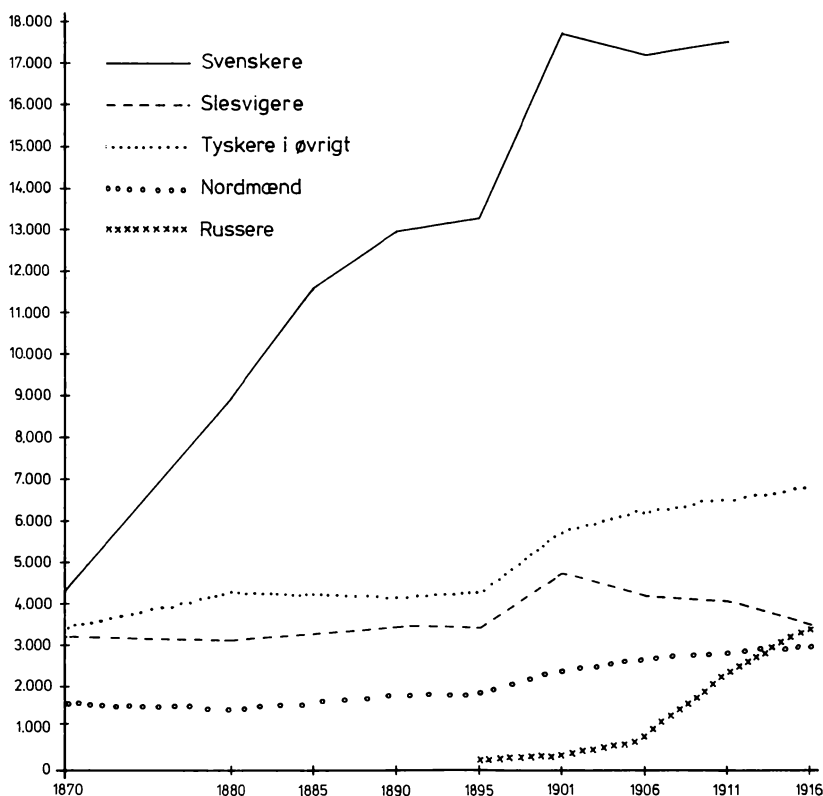
1. Excl. bilande og kolonier.

Omend slesvigere og holstenere i 1850 var at betragte som indfødte i det danske monarki, er de her anført som udlændinge for at få et sammenligningsgrundlag for de følgende tællingen. Det vil i øvrigt bemærkes, at oversigten for 1850 slår svenskere og nordmænd sammen til en gruppe.

Som det vil fremgå af det følgende, er der næppe grund til at antage, at nordmændene i større tal indvandrede til landet mellem 1850

Fig. 1. Udlændinge, født i Sverige, Slesvig, Tyskland i øvrigt samt Rusland iflg. folketællingerne 1870–1916.¹

1. Før 1901 Københavns kommune, fra og med 1901 Storkøbenhavn, dvs. Københavns, Frederiksberg og Gentofte kommuner.

og 1870,⁵ derimod står det helt klart, at der i denne tyveårsperiode har været tale om en ikke helt ubetydelig nettoindvandring af svenskere og slesvigere. Ved nettoindvandring forstås den samlede indvandring ÷ genudvandring. For slesvigernes vedkommende har denne nettoindvandring mellem 1850 og 1870 været på mindst ca. 1.500 personer (3.243 ÷ 1.758). Når disse ca. 1.500 udgør et minimum for den slesvigske nettoindvandring, er forklaringen den, at en del af de i 1850 registrerede slesvigere var afgået ved døden før 1870. Disse må

lægges til de 1.500 for at få den samlede nettoindvandring.⁶ Der kan ikke gives noget minimumstal for nettoindvandringen af svenskere i løbet af 20-årsperioden, men det synes ifølge tabellen ret sandsynligt, at den har ligget på nogenlunde samme størrelse som slesvigernes. For tyskere (og holstenere) har nettoindvandringen næppe været mere end en trediedel af slesvigernes og svenskernes.

Det er givet, at København i 1870 i højere grad var præget af udenlandske indvandrere end 20 år tidligere. Og det gælder ikke alene, hvis man ser på de absolutte tal, men også hvis man sætter dem i relation til hovedstadens samlede befolkning. I 1850 udgjorde udlændingene, som her defineret, 6,8 pct. af hovedstadens befolkning, og i 1870 var andelen vokset til 7,4 pct. Af disse 7,4 pct. tegnede svenskerne sig for hovedparten med 2,4 pct, herefter tyskerne med 1,9 pct. og slesvigerne med 1,8 pct., medens nordmændene mønstrede 0,9 pct. Andre udlændinge spillede en underordnet rolle med blot 0,5 pct.

Den følgende udvikling mellem 1870 og 1914, eller rettere 1916, illustreres måske bedst ved at kaste et blik på følgende figur, der som grundlag har folketællingernes oplysninger.

Det fremgår med stor tydelighed, at indtil århundredskiftet var det svenskerne, der dominerede indvandringen. Kurven for svenskerne stiger stejlt fra 1870 til 1890, afmattes i de følgende fem år for derefter at udvise en stærk stigning indtil 1901, hvorefter indvandringen stagnerede i den forstand, at nyindvandringen knap nok var i stand til at udfylde hullerne efter dem, der døde her i landet og dem, der vandrede tilbage til Sverige.

Den tyske indvandring var temmelig svagt stigende indtil 1880, hvorefter den ligeledes stagnerede i den forstand, at tilvandrerne kun var i stand til at udfylde hullerne efter de her i landet døde og de tilbagevandrede. Efter 1890 var der derimod tale om en ikke helt uanselig forøgelse af den tyske koloni, og forøgelsen mellem 1890 og 1901 skyldtes ikke bare den omstændighed, at tallene for 1890 vedrører Københavns kommune alene, men fra og med 1901 Storkøbenhavn, thi i Københavns kommune steg tyskernes antal mellem 1890 og 1901 fra 4.146 til 4.765, altså med godt 500 personer.

Antallet af slesvigerne var temmelig stationært mellem 1870 og 1895, fremviste en vis stigning mellem 1895 og 1901, som dog for Køben-

havns kommune alene kun beløb sig til et par hundrede, og var efter 1901 i stadig tilbagegang.

Antallet af nordmænd var næsten stationært til 1895, og stigningen mellem 1890 og 1901 skyldtes næsten udelukkende, at en ikke uanselig del af nordmændene havde bopæl på Frederiksberg og i Gentofte. Men fra 1901 var der tale om en vis, men ikke synderlig kraftig stigning.

Antallet af russere var i ret stærk stigning mellem 1901 og 1906 for herefter at stige brat til 1916. Som det vil fremgå af det følgende, tegnede russiske og polske jøder sig for en meget stor procent af denne stigning.

Efter at have betragtet de absolutte tal, er der grund til at knytte nogle bemærkninger til følgende oversigt, der for 1850 og 1870 og herefter hvert femtende år belyser de relative tal for udlændingene, altså deres andel af Københavns samlede befolkning.

Tabel 3

Udlændinge i København 1850–1916 iflg. folketællingerne (i pct.)

	1850	1870	1885	1901 ⁴	1916 ⁴
Udlændinge i alt (antal) ..	13.466	18.682	23.100 ³	33.273	38.254
Nordmænd	2,7 %	0,9 %	4,1 %	0,5 %	0,5 %
Svenskere		2,4 %		3,6 %	2,7 %
Slesvigere	1,4 %	1,8 %	2,8 %	1,0 %	0,5 %
Øvrige tyskere	2,3 % ¹	1,9 %		1,2 %	1,1 %
Udlændinge i øvrigt	0,5 %	0,5 %	1,2 % ²	0,5 %	1,2 % ⁵
I alt	6,8 %	7,4 %	8,1 %	6,8 %	6,0 %

1. Heraf Holsten-Lauenburg, der ligesom Slesvig var en del af det danske monarki, 0,8 %.
2. Incl. Norge.
3. Tallet er beregnet på grundlag af oplysningerne i Tbvk. til Københavns statistik nr. 8, s. 15 f.
4. Storkøbenhavn, dvs. København med Frederiksberg og Gentofte.
5. Heraf tegnede Rusland uden Finland sig for 0,6 %.

Som antydet i indledningen, var det udenlandske element relativt talrigest i 1885, hvor de i udlandet fødte tegnede sig for 8,1 pct. af den københavnske befolkning, for derefter gradvis at aftage, så de i 1916

var reduceret til 6 pct. af hovedstadens folketal. Nordmændenes andel var gennem hele perioden beskedent, men var størst i 1870 for efter århundredskiftet at stagnere på 0,5 pct.

Blandt udlændingene var svenskerne gennem hele perioden efter 1870 det dominerende element. Kraftigst fremtrådte denne dominans i 1885, hvor de med 4,1 pct. af den københavnske befolkning udgjorde lidt over halvdelen af samtlige registrerede udlændinge. Endnu i 1901 talte de 3,6 pct., men var i 1916 reduceret til 2,7 pct. af byens indbyggere.

Den slesvigske befolkning var talrigest i 1870, hvor den talte 1,8 pct. af indbyggertallet, men var i 1901 reduceret til 1,0 pct. og i 1916 til 0,5 pct.

Tyskerne inkl. holstenerne var til trods for den udtynding af deres rækker, som fandt sted under krigen 1848–50, alligevel stærkest repræsenteret i 1850 med 2,3 pct. af befolkningen, men andelen var stadig nedadgående for at slutte med 1,1 pct. i 1916.

Det øvrige udland stagnerede på 0,5 pct. til og med 1901, idet det bemærkes, at stigningen til 1,2 pct. i 1885 udelukkende skyldtes, at Norge her var medindbefattet i rubrikken: udland i øvrigt. Men mellem 1901 og 1916 var der tale om en kraftig relativ vækst i disse udlændinges antal, fra 0,5 pct. i 1901 til 1,2 pct. i 1916. Stigningen skyldtes overvejende den russiske indvandring. Russerne tegnede sig nemlig med 0,6 pct. i 1916 for så at sige hele forøgelsen i denne periode.

Den ovenfor givne fremstilling af indvandringens forløb, der grafisk er illustreret i fig. 1, hviler som nævnt på folketællingerne og angiver udelukkende antallet af udlændinge, der i tællingsåret og på tællingsdatoen den 1. februar opholdt sig i her i landet. Disse tal giver fra 1880 med femårige mellemrum mulighed for at beregne nettoindvandringens størrelse – dvs. den samlede indvandring ÷ genudvandring, men denne beregnede størrelse angiver kun et minimum for nettoindvandringen, da en del udlændinge afgik ved døden mellem tællingerne⁷ – bruttoindvandringen i femårsperioderne giver disse tal ikke oplysning om, ligesom de kun i bedste fald giver et meget ufuldkomment indblik i indvandringens eventuelle afhængighed af konjunkturudviklingen i København. Der findes imidlertid en vis mulig-

hed for at belyse navnlig dette sidste spørgsmål. I 1875, den 15. maj, trådte med virkning fra 1. juli 1875 loven om tilsyn med fremmede, rejsende m. m. i kraft. I følge denne skulle alle udlændinge, som søgte beskæftigelse her i landet, registreres af politiet og forsynes med opholdsbog. Bestemmelsen gjaldt både de arbejdere, som fandtes i landet ved lovens udstedelse og alle, der efter 1. juli 1875 indvandrede for første gang. For de indvandrede fungerede opholdsbogen herefter som et slags pas, der ikke skulle fornys ved eventuel genindvandring her i landet.

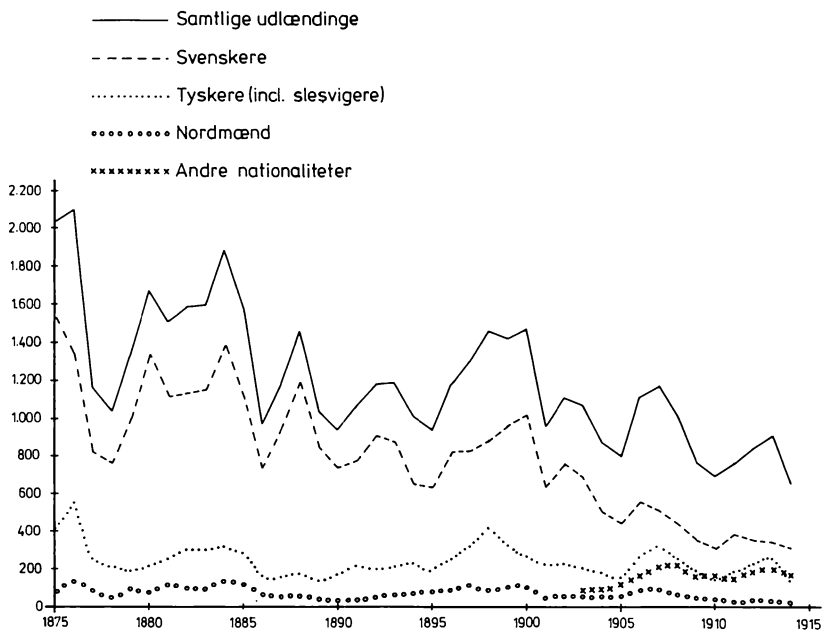
Politiets protokoller over registrerede arbejdere er ikke bevaret, men en summarisk oversigt findes fra 1875 i den hvert år publicerede beretning til justitsministeriet om Københavns politi.

Det er i denne forbindelse ikke uden interesse at konstatere antallet af de udenlandske arbejdere, som i 1875 opholdt sig i København før lovens ikrafttræden. Der var tale om i alt 2.509 arbejdere, mænd og kvinder, og af disse tegnede svenskerne sig for langt broderparten, nemlig 1.820, tyskere og slesvigere figurerede med 441, nordmænd med 176 og andre udlændinge med blot 72. Omend man nok kan nære tvivl om, i hvilket omfang de allerede bofaste udenlandske arbejdere meldte sig for at blive forsynet med opholdsbog – i 1876 meldte der sig således med stærk forsinkelse endnu godt 100 arbejdere – understreger de her givne oplysninger med stor tydelighed den svenske arbejderkolonis helt overvejende vægt.

De af det københavnske politi meddelte oplysninger om registrerede arbejdere er fra 1875 til 1914 sammenfattet i følgende figur 2. Det er nok vigtigt endnu en gang at pointere, at der ikke er tale om den samlede indvandring af arbejdssøgende, men kun om indvandrere, der første gang blev registreret af politiet, og at det drejer sig om arbejdere, hvad enten de var sæsonarbejdere eller havde tænkt sig mere varigt at tage bopæl i København. Endelig skal bemærkes, at arbejdere af andre nationaliteter end de anførte, på figuren først figurerer fra 1903, idet de først i dette år optræder i større og herefter i stigende antal.

Indvandring af norsk arbejdskraft var ikke uventet af underordnet betydning gennem hele perioden, og det samme gælder før århundredskiftet gruppen: andre udlændinge. Den invandring af arbejdere, der fandt sted, var i særdeleshed før århundredskiftet ensidigt præget af

Fig. 2. Af politiet registrerede indvandrede udenlandske arbejdere.

to nationaliteter: svenskere og tyskere (incl. slesvigere) med svenskerne som den helt dominerende part.

Betragtes kurven for den samlede indvandring, kan der navnlig fra århundredskiftet konstateres en stadig faldende trend, men under hele perioden er kurven karakteriseret ved stærke udsving. Højdepunkterne falder i årene 1875–1876, 1880–1885, 1896–1900, alle så vidt vides præget af en stærk økonomisk aktivitet i København.⁸ En væsentlig nøgle til bedømmelse af konjunkturudviklingen var dengang som nu byggeindustriens svingninger. På grundlag af de i Statistiske oplysninger i København anførte tal for etagearealets udvidelse fra 1876 er det muligt at konstruere et slags byggeindeks fra nævnte år. Uden at gå i enkeltheder ville et sådant byggeindeks vise, at der var tale om en betydelig afmatning i byggeriet i følgende år: 1876–78, 1887–90, 1894, 1898, 1901–02, 1904–05 og 1907–10.

Idet man tager i betragtning, at et års fuldført byggeri i et vist omfang er resultat af det foregående års arbejdsindsats, vil man ved at

betragte kurven se, at der er en påfaldende parallelitet mellem bygge-riets afmatning og nedgang i antallet af registrerede arbejdere – den eneste større undtagelse er året 1888, hvor indvandringen var i ganske kraftig stigning trods nedgang i byggeriet.

Det er naturligvis et spørgsmål, hvilken betydning denne konstatering af forbindelsen mellem konjunkturudviklingen og indvandringen af udenlandsk arbejdskraft har i denne sammenhæng. En større eller mindre del af de af politiet registrerede arbejdere var givetvis sæsonarbejdere, hvis indvandring må formodes at have været mere konjunkturpræget end indvandringen af de personer, der mere varigt havde tænkt sig at tage ophold i København. Men hvis man inddrager den svenske udvandrersstatistikks oplysninger om udvandring til Danmark, som ganske overvejende omfatter personer, der havde tænkt sig at bosætte sig i Danmark for længere tid, da viser det sig, at også denne gruppes indvandring er stærkt konjunkturpræget.⁹ Man tør derfor nok konkludere, at kurven i grove træk og formentlig noget overdrevet giver udtryk for de årlige fluktuationer i den københavnske indvandring af udlændinge mellem 1875 og 1914.

Det fremgår af de foregående sider, at der mellem 1850 og 1914 (1916) var tidspunkter eller tidsrum, hvor indvandringen af udlændinge var så stærk, at der kan tales om specielle indvandrerbølger eller måske snarere specielle indvandrerstrømme. Af disse udmærkede tre sig ved at være særlig stærke: Der var den slesvigske indvandring, som til tider er vanskelig at udskille fra den tyske i øvrigt, og i den følgende analyse af indvandrerens beskæftigelse vil tyskerne derfor også blive inddraget. Der var den svenske og endelig den russiske indvandring, som i vid udstrækning var præget af polsk-russiske jøder.

Med hensyn til den slesvigske indvandring til København så synes den at være begyndt allerede mellem 1855 og 1860,¹⁰ men det afgørende skub fik den dog først med hertugdømmernes afståelse i 1864. For disse slesvigske udvandrere, der fortrinsvis stammede fra landdistrikterne, var Københavns tiltrækningskraft forbavsende ringe. Fler-tallet slog sig ned i landdistrikterne, i særdeleshed i det sydlige Jylland og kun en forholdsvis ringe procentdel i København: i 1870 drejede det sig om ca. 15 pct. og i 1901 ca. 20 pct. (i Storkøbenhavn). Deres andel i den københavnske befolkning faldt fra 1,8 pct. i 1870 til 0,9 pct. i 1901 og yderligere til 0,7 pct. 10 år senere. I modsætning hertil

trak København en stadig større andel af de tyske indvandrere til sig, idet der her i 1870 kun boede ca. en trediedel, men i 1901 over halvdelen (i Storkøbenhavn).

Den svenske indvandring til Danmark, herunder til København, begyndte så småt i 1840'erne, men virkelig gang i indvandringen kom der først fra 1860'ernes slutning, hvorefter den i nogle årtier fik et sådant format, at den nok kan betegnes som masseindvandring.¹¹ Målet for disse svenskere var før 1870 i særdeleshed de danske og navnlig de sjællandske landdistrikter – af de ved folketællingen i 1870 registrerede svenskere var kun ca. en femtedel bosatte i København. Men hovedstadens tiltrækningskraft gjorde sig herefter gældende med stadig større styrke. Mellem 1870 og 1880 mere end fordobledes svenskernes antal, og i det følgende tiår steg det med 45 pct. I 1901 var ca. halvdelen af samtlige svenskere bosat i hovedstaden. Indvandrerne kom helt overvejende fra det sydlige Sverige, i særdeleshed fra Skåne, Halland og Blekinge samt Småland, og specielt fra Kronobergs len i dette landskab. Det største kontingent kom imidlertid fra Malmøhus len i Skåne, som yderligere indtog en særstilling derved, at der var tale om en betydelig udvandring fra såvel byerne som landdistrikterne. Der er næppe tvivl om, at en stor part af de svenske håndværkere, som vil blive omtalt i det følgende, stammede fra byerne i Malmøhus len, og det samme var tilfældet med en ikke ringe del af de ufaglærte kvinder. Fra de andre landskaber eller len i Sydsverige rekrutteredes næsten udelukkende ufaglært arbejdskraft – såvel mænd som kvinder – og de kom så at sige udelukkende fra landdistrikterne.¹² Som det fremgår af figur 1 og figur 2, var indvandringen til København efter århundredskiftet stærkt på retur. Nytilvandringen var knap nok i stand til at opretholde den svenske koloni i København på den i 1901 etablerede størrelse.

Den tredje og sidste indvandringsstrøm til København indledtes omkring 1905. Der var tale om en stærkt stigende indvandring fra Rusland, som mellem 1901 og 1916 forøgede antallet af russiskfødte med godt 3.000 personer, fra 263 til 3.398. En væsentlig del af denne indvandring bestod af mosaitter, altså jøder tilknyttet den mosaiske menighed. Mellem 1906 og 1911 forøgedes således antallet af russiskfødte i København med ca. 1.200 personer, og heraf var godt de 1.000 russiske jøder. Også i det følgende femår var der tale om en ikke ube-

Hjørnet af Vognmagergade og Store Brøndstræde 1908 – et kvarter hvor der boede mange russiske immigranter. Bymuseet.

tydelig jødisk indvandring. I 1916 talte de russiskfødte små 4.000 individer, heraf var godt halvdelen mosaiske jøder.¹³ Den kraftige stigning i antallet af russiskfødte jøder efter 1905 var en direkte følge af de russiske pogromer, som medførte en eksodus af hidtil ukendt omfang. Det drejede sig om hundredtusinder af jøder. Til USA indvandrede et enkelt år over 100.000.¹⁴ Set i denne sammenhæng forekommer det unægtelig lidt vel overdrevet at tale om en russisk eller jødisk indvandrerbølge til København. Det var kun en ganske lille del af de polske og russiske jøder, der fandt vej til Danmark, og så at sige uden undtagelse slog de sig ned i København.¹⁵ Som nævnt udgjorde de mosaiske jøder i 1916 godt og vel halvdelen af samtlige i København registrerede russiskfødte. Der er nok grund til at antage, at en del af de øvrige russiskfødte talte en del konfessionsløse jøder, og at kun en mindre part tilhørte de såkaldte »polakker«, der fra 1892 i stadig stigende omfang rekrutteredes til det danske, specielt det lolland-falsterske landbrug. De holdt deres indtog som sæsonarbejdere,

men sæsonarbejde var ofte indledningen til en mere varig bosættelse, og »polakkerne« dannede ingen undtagelse. De stammede dels fra Rusland, dels fra østrigsk Galizien, men de bosatte sig kun i ringe omfang i hovedstaden. Antallet af østrigskfødte – dvs. fortrinsvis galiziske »polakker« – var i 1911 begrænset til blot 332 af de 1.581, der samtidig registreredes for hele landet. I 1916 var deres antal i hovedstaden forøget til 513.

Det er et velkendt forhold, at byerne – i særdeleshed storbyerne – virker mere tiltrækkende på kvinder end på mænd. Der var stort set gennem hele 1800-tallet og tiden derefter flere kvinder i byerne end mænd, og dette var ikke mindst tilfældet i hovedstaden. Denne kvindelige overvægt beroede ikke alene på, at mændenes dødelighed var (og er) større end kvindernes, men også på den kendsgerning, at tilvandring til byerne og ikke mindst til hovedstaden for flertallets vedkommende bestod af kvinder.¹⁶ Kvinder er – som en svensk forsker flot har udtrykt det – mere »migratoriske« end mænd.¹⁷

Ser man på de udenlandske indvandrere, således som de blev registreret ved folketællingerne, gælder den iagttagelse betingelsesløst kun svenskerne. I 1870 var der således ca. 10 pct. flere kvinder end mænd, og i de følgende år blev denne kvindelige overvægt stadig større, således at der i 1906 var næsten nøjagtig dobbelt så mange kvinder som mænd.

For slesvigernes vedkommende var kønsrelationerne lidt anderledes, idet der i 1870 var så at sige lige så mange mænd som kvinder (henholdsvis 1.612 og 1.631), men i 1880 var mændene dominerende med en overvægt på 7 til 8 pct. over kvinderne. »Kvindeunderskuddet« var dog kun et overgangsfænomen, og i 1901 var der rundt regnet 12 pct. flere kvinder end mænd, og den kvindelige overvægt blev stadig mere udtalt ved de følgende tællinger. Der kan være god grund til at antage, at den midlertidige mandlige dominans for slesvigerne skyldtes særlige forhold, navnlig bestræbelser på at unddrage sig den preussiske værnepligt. Det er derfor påfaldende, at den samme tendens i retning af mandlig dominans i langt større udstrækning og i meget længere tid gjorde sig gældende for den tyske koloni i København. I 1870 var der godt og vel en trediedel flere mænd end kvinder, og den mandlige overvægt vedvarede omend svækket til og med 1906.

For den russiskfødte befolkning var der gennem hele perioden tale om et svagt mandligt flertal. Forklaringen på den mandlige overvægt for de russiskfødte var, at de russisk-jødiske mænd som »spejdere« tog til København for at orientere sig, om der fandtes mulighed for at etablere familien her.

Vedrørende spørgsmålet om, i hvilken alder indvandrerne slog sig ned i København, er der ikke meget at hente i den københavnske statistik. Ganske vist gav tællingerne i 1885 og 1895 oplysning herom, men i Tabelværk til Københavns statistik, hvori opgivelserne fra folketællingerne er bearbejdet, kun for tre aldersgrupper: børn, personer under 60 år og personer derover. Men det er et velkendt faktum, at udvandrere såvel i Danmark som i udlandet i ganske overvejende grad var koncentreret til aldersgrupperne 15–30 år, og indvandrerne fra udlandet til København har næppe dannet nogen undtagelse.¹⁸ Det er i så henseende betegnende, at aldersfordelingen for de i 1916 registrerede russiskfødte – der for langt hovedpartens vedkommende var indvandret i det foregående tiår – stærkt afveg fra den øvrige befolkning, idet 30–32 pct. fandtes i aldersgruppen 20–29 år, hvorimod det for den københavnske befolkning som helhed kun drejede sig om 19 pct.¹⁹

Som antydte gav den københavnske statistik i 1885 og 1895 en oversigt over indvandringens alder, bl. a. for børn, indvandret i alderen under 14 og under 15 år. Oplysningerne her er ikke uden interesse, idet det må formodes, at børnene ganske overvejende er indvandret i det foregående tiår – stærkt afveg fra den øvrige befolkning, og derved i nogen grad belyser, om der har været tale om enkeltpersoners eller familiers indvandring, jvf. nedenstående oversigt:

Tabel 4

Indvandrede børn i procent af samtlige indvandrede 1885 og 1895¹

	1885 0-13 år	1895 0-14 år
Svenskere	12,5 %	11,0 %
Slesvigere	18,0 %	18,5 %
Tyskere i øvrigt		21,5 %
Fra landdistrikterne i Danmark	16,0 %	15,0 %
Fra købstæderne i Danmark	20,5 %	24,5 %

1. Personer af uangiven alder er ikke medtaget ved procentberegningen.

Efter de her givne oplysninger at dømme, var familieindvandringen fra Sverige en relativ sjælden foreteelse og dette ikke alene i forhold til slesvigerne og tyskerne, men også i forhold til indvandringen fra de danske landdistrikter, hvorfra den var langt mindre end fra købstæderne. Derimod lå familievandringerne fra Slesvig og Tyskland nærmere det mønster, som de danske købstæder tegnede. Det ser efter de foreliggende tal at dømme ud til, at den forholdsvis ringe familieudvandring fra Sverige blev yderligere svækket mellem 1885 og 1895.²⁰

For den russiske og specielt den jødiske indvandring efter 1905 foreligger ikke noget talmateriale til at belyse familieindvandringens omfang, men det forekommer sandsynligt, at denne her spillede en dominerende rolle, omend den ofte fandt sted etapevis, idet manden, som tidligere anført, først kom til København for senere – hvis forholdene fandtes tilfredsstillende – at sende bud efter den øvrige familie.²¹

Et væsentligt mål for denne undersøgelse har været at redegøre for, hvorledes udlændingene blev indpasset i det danske erhvervsliv, hvilken rolle de spillede som selvstændige og lønarbejdere og så vidt muligt give et billede af deres sociale position. Redegørelsen er i første omgang baseret på tællingernes erhvervsoplysninger fra 1885 og 1901.

Det kan være rimeligt at indlede med en oversigt over, hvilken relative betydning de såkaldte kapitalister havde i 1901. Her blev for første gang gruppen: pensionister og kapitalister opløst og anført hver for sig. Det er naturligvis klart, at dette at være kapitalist ikke er noget erhverv som sådan, men de, der anførtes i denne gruppe, levede af

Tabel 5

Kapitalister i procent af samtlige forsørgere i 1901

	Mænd		Kvinder	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	1,5 %	1.775	5,8 %	4.443
Svenskere	0,6 %	34	1,7 %	84
Tyskere	2,6 %	55	11,8 %	100
Slesvigerne	3,1 %	50	11,0 %	95

1. København med Sundbyerne.

deres formue, og deres betydning for erhvervslivet var formodentlig hovedsagelig begrænset til, at de som aktive eller passive kapitalister var med til at finansiere dette. Til belysning af udlændingenes sociale position er oversigten imidlertid af interesse.

Svenskerne tilhørte kun i meget begrænset omfang denne gruppe eller klasse. Det hørte til sjældenhederne, at en svensk mand eller kvinde fik sparet så meget sammen, at de kunne leve en kapitalists i økonomisk henseende mere sorgfrie liv, langt sjældnere end for den københavnske befolkning i almindelighed. For tyskere og slesvigere var det modsatte tilfældet, og i særdeleshed var det tilfældet med de kvindelige forsørgere, der formodentlig ofte som enker besad en større eller mindre formue. 11 til 12 pct. af de slesvigske og tyske kvindelige forsørgere henregnede sig til kapitalistgruppen mod 5,8 pct. af de københavnske kvinder og kun 1,7 pct. af de svenske.

Ser man bort fra de offentligt understøttede hørte daglejerne blandt mændene og tjenstepigerne blandt kvinderne til de dårligst lønnede og kan formentlig betragtes som noget nær det nederste trin på den sociale rangstige. De mandlige daglejeres vægt blandt forsørgerne illustreres af følgende oversigt:

Tabel 6

Daglejere o. l. i procent af samtlige forsørgere (mænd) i 1885 og 1901

	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	12,4 %	10.796	5,7 %	6.786
Svenskere	15,8 %	639	7,4 %	372
Tyskere	4,9 %	224	2,0 %	42
Slesvigere			3,8 %	62

1. København med Sundbyerne i 1901.

Som daglejere betegnede man i samtiden ufaglærte arbejdere uden fast arbejdsplads foruden forskelligt underordnet personale. Den relative og absolutte nedgang i antal daglejere, som oversigten noterer mellem 1885 og 1901, er kun tilsyneladende, idet det ved ændring i folketællingsskemaerne i 1901 i højere grad end tidligere lyk-

kedes at udsondre fra daglejergruppen de personer, som var knyttet til industri og handel.²² Denne ændring i erhvervsrubriceringen har imidlertid næppe nogen betydning i denne sammenhæng, hvor det drejer sig om relationerne i henholdsvis 1885 og 1901. Det kan derfor anses som hævet over enhver tvivl, at svenskerne i højere grad end københavnerne som helhed og i særdeleshed end tyskere og slesvigere rekrutterede daglejerklassen, altså de i økonomisk og social henseende dårligst stillede, og dette var tilfældet såvel i 1885 som i 1901. For slesvigere og tyskere lå daglejernes relative antal betydeligt under de tal, der gjaldt for københavnske forsørgere som helhed. Lå de mandlige daglejere økonomisk og socialt nær samfundets bund, var det samme sikkert tilfældet for tjenestepigerne. Arbejde som tjenestepige var det klassiske erhverv for unge ufaglærte og fattige kvinder, som kom til København, hvad enten de kom fra landdistrikterne i Danmark eller de kom fra udlandet. At holde tyende var en udbredt foreteelse i mere velbjergede københavnske familier. Endnu i slutningen af 1800-tallet, hvor antallet af husstande, der havde råd til at holde tyende, formentlig var stærkt på retur i forhold til tidligere, drejede det sig i København om 14 pct. af samtlige husstande og på det velhavende Frederiksberg om næsten en fjerdedel.²³

Tabel 7

Tjenestepiger i procent af samtlige kvindelige forsørgere i 1885 og 1901

	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	34,1 %	17.408	23,0 %	17.607
Svenskere	47,0 %	1.683	22,4 %	1.132
Tyskere	22,5 %	273	11,9 %	100
Slesvigere			17,2 %	148

1. København med Sundbyerne i 1901.

Man kan ikke andet end forbavses over disse relative tal for 1885. Ganske vist var der dengang som nu mange gifte kvinder og hjemmeboende døtre, der ikke opgav erhverv, men blandt dem, der opgav selvstændigt erhverv og derfor henregnedes til forsørgernes kreds, tegnede tjenestepigerne for København som helhed sig for ca. en trediedel

og de svenske piger sig for næsten halvdelen. For tyskere og slesvigere lå andelen på ca. 23 pct.

De svenske tjenestepiger var i 1880'erne en gruppe, der satte deres præg på erhvervet, for så vidt som hver tiende tjenestepige i København var født i Sverige.²⁴ Men tjenestepigestillingen var for disse som for de andre piger i vidt omfang en overgangsstilling, indtil de blev gift eller sluset ind i et andet erhverv. I 1901 var »kun« en lille fjerdedel af de svenske piger beskæftiget som tyende, nogenlunde samme andel som for københavnske kvinder. For samtlige grupper var procenten faldet betydeligt i forhold til 1885.

I kommentar til den københavnske tælling 1890 skrev Marcus Rubin – leder af Københavns statistiske kontor – efter at have anført nogle tal for de svenske kvinders erhvervsfordeling: »Den svenske kvindelige indvandring giver altså i hvert fald ikke noget bidrag til den kvindelige crobring af nye felter på arbejdsmarkedet. Den er, som rimeligt, fornemmelig forbeholdt de københavnske kvinder«. ²⁵ Der kan stort set ikke herske tvivl om denne iagttagelses rigtighed, men det er dog rimeligt i denne forbindelse at efterprøve den ved at give en oversigt over procenten af kvindelige forsørgere, der i 1885 og 1901 var beskæftiget inden for liberale erhverv, herunder lærergerningen.

Tabel 8

Beskæftigede i liberalt erhverv i procent af samtlige kvindelige forsørgere i 1885 og 1901

	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	5,4 %	2.747	6,3 %	4.831
Svenskere	1,3 %	47	2,4 %	123
Tyskere	10,0 %	121	18,8 %	159
Slesvigere			9,1 %	78

1. København med Sundbyerne i 1901.

De liberale erhverv spillede en overordentlig beskeden, omend tilsyneladende svagt stigende rolle for de svenske kvinder. Dette er næppe bemærkelsesværdigt, bemærkelsesværdig er derimod den plads, som de slesvigske og i særdeleshed de tyske kvinder indtog – ikke alene

sammenlignet med svenskerne, men også med de københavnske kvinder som helhed. Det er muligt, at det ikke er dette felt på arbejdsmarkedet, som Rubin havde i tankerne i ovenfor nævnte citat, men det er i hvert fald et område, hvor den kvindelige arbejdskraft med tiden gjorde sig stadig mere gældende. Og det ser ud til, at det ikke i særlig grad var de københavnske kvinder, men derimod de slesvigske og tyskfødte kvinder, der var pionerer.

Handel og samfærdsel var et erhverv, der beskæftigelsesmæssigt var i stærk fremgang i slutningen af 1800-tallet. Som helhed gjorde udlændingene sig ikke bemærket ved i forholdsvis stort omfang at være beskæftiget her, når man ser bort fra særlige brancher.

Tabel 9

Beskæftigede i handel og samfærdsel i procent af samtlige forsørgere i 1885 og 1901

	Mænd			
	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	19,4 %	16.882	28,3 %	32.577
Svenskere	6,7 %	267	13,6 %	681
Tyskere	17,5 %	668	18,8 %	399
Slesvigere			28,7 %	465
	Kvinder			
	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	7,0 %	3.590	14,3 %	10.975
Svenskere	4,0 %	145	14,2 %	718
Tyskere	8,3 %	101	10,6 %	90
Slesvigere			12,0 %	102

1. København med Sundbyerne i 1901.

Hverken for de fremmedfødte mænd eller kvinder lagde handel og samfærdsel i 1901 beslag på større andele end for den københavnske befolkning som helhed. Det mest iøjnefaldende træk ved oversigten er nok den stærkt stigende tiltrækning, som erhvervet havde for den kvindelige svenske arbejdskraft. Mens de svenske kvinders deltagelse i erhvervet i 1885 lå helt i bunden med 4,0 pct., så var deres deltagelse

i 1901 vokset til 14,2 pct., og de lå i så henseende betydeligt foran tyske og slesvigske kvinder og så at sige på højde med samtlige kvinder i København. Men det turde være betegnende for de svenske kvinders position i erhvervslivet, at antallet af selvstændige var forholdsvis ringe i forhold til tyskere og slesvigere, og det samme gjaldt i øvrigt de svenske mænd, hvilket er belyst i tabel 10 på grundlag af tællingen i 1901.

Tabel 10

Handel og samfærdsel, selvstændige erhvervsdrivende i procent af erhvervets samlede personel i 1901

	Mænd	Kvinder
København som helhed ¹	28,7 %	35,0 %
Svenskere	21,0 %	34,4 %
Tyskere	51,0 %	48,0 %
Slesvigere	40,2 %	57,0 %

1. København med Sundbyerne.

Erhvervet var som helhed karakteriseret ved et meget stort antal småbedrifter, og antallet af selvstændige var derfor relativt stort, men »selvstændighedsgraden« – hvis man kan anvende dette udtryk – var betydeligt højere for tyskere og slesvigere end for svenskere, og det gjaldt såvel mænd som kvinder. Ikke mindre karakteristisk er branchefordelingen. For de svenske erhvervsdrivende mænd var gæstgiveriet dominerende, idet over en fjerdedel af dem gjorde sig gældende her, hvorimod grossistvirksomheden var den vigtigste branche for tyskere og slesvigere. Halvdelen af tyskerne var grossister og næsten en fjerdedel af slesvigerne, hvorimod kun 15 pct. af svenskerne. For samtlige kvinder var gæstgiveri og detailhandel dominerende, men i særlig grad gjaldt det svenskerne. Her var meget tæt på tre fjerdedele af de svenske kvinder, som var beskæftiget inden for handel og samfærdsel, engageret, hvorimod procenten for såvel tyskere som slesvigere holdt sig på godt 60 pct.

Det uden sammenligning vigtigste erhverv for udenlandske mandlige forsørgere var håndværk og industri. Som arbejdere eller arbejdsgivere tegnede de sig for en betydelig større andel end den københavnske befolkning i almindelighed både i 1885 og 1901. De svenske kvin-

der var i højere grad end de københavnske beskæftiget i erhvervet både i 1885 og 1901, jvf. tabel 11.

Tabel 11

Beskæftigede i håndværk og industri i procent af samtlige forsørgere i 1885 og 1901

	Mænd			
	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	41,8 %	36.357	46,7 %	53.767
Svenskere	68,2 %	2.763	69,5 %	3.481
Tyskere	55,0 %	2.001	62,8 %	1.332
Slesvigere			40 7 %	660
	Kvinder			
	1885		1901	
	Procent	Antal	Procent	Antal
København som helhed ¹	28,0 %	14.289	28,7 %	22.016
Svenskere	32,3 %	1.156	36,0 %	1.820
Tyskere	25,0 %	304	19,2 %	162
Slesvigere			20,2 %	174

1. København med Sundbyerne i 1901.

Det fremgår klart af tabellen, at erhvervet var aldeles dominerende for såvel svenskere som tyskere. Næsten 70 pct. af de svenske mænd var knyttet til håndværk og industri såvel i 1885 som 1901, for tyskerne var andelen næsten 63 pct. i 1901, hvorimod slesvigerne samme år tegnede sig for »kun« ca. 40 pct. Af de svenske kvinder var både i 1885 og 1901 omkring en trediedel knyttet til erhvervet, men procenten var stigende fra knap 32 til 36 pct., og håndværk og industri var for disse kvinder en vigtigere arbejdsplads i 1901 end tjenestepigeerhvervet, der tidligere havde været aldeles dominerende. Tyske og slesvigske kvinder følte sig mellem 1885 og 1901 i mindre omfang tiltrukket af eller vel snarere mindre tvunget til at gå ind i industrien. Antallet af dem, der var knyttet hertil, var relativt faldende, og andelen lå i 1901 på omkring 20 pct. mod de 36 pct. for de svenske kvinder og godt 29 pct. for de københavnske kvinder i almindelighed.

Det var forholdsvis få svenskere, som det lykkedes at svinge sig op

til selvstændige erhvervsdrivende inden for håndværk og industri. I særdeleshed gjaldt dette mændene, i langt mindre grad kvinderne.

Tabel 12

Håndværk og industri. Selvstændige erhvervsdrivende i procent af erhvervets samlede personel i 1901

	Mænd	Kvinder
København som helhed ¹	16,3 %	16,8 %
Svenskere	13,2 %	15,0 %
Tyskere	24,6 %	16,7 %
Slesvigere	29,4 %	20,7 %

1. København med Sundbyerne.

Medens 25 pct. af de tyske mænd og næsten 30 pct. af de slesvigske var selvstændige erhvervsdrivende i 1901, var dette kun tilfældet med 16 pct. for København i almindelighed. Svenskerne lå i bunden med 13 pct. For kvinderne var forskellen, hvad enten man sammenligner med København generelt eller med tyskere og slesvigere, ikke nær så udtalt. Det fremgår af Københavns statistik, som er grundlaget for denne tabel, at den branche, hvor disse udlændinge i særlig grad fandt deres levevej som erhvervsdrivende, var beklædningsindustrien. Den var imidlertid helt dominerende for de svenske mandlige erhvervsdrivende. Medens ca. en fjerdedel af tyske og slesvigske erhvervsdrivende ejede eller ledede virksomheder inden for denne industrigren, var det tilfældet med næsten to trediedele af svenskerne. Inden for branchen var i særdeleshed skomager- og skrædderivirksomhed aldeles dominerende, altså virksomheder, hvor kravene til kapitalinvestering gennemgående var beskedne.

Man kan undre sig over, at en branche som metalindustrien ikke i højere grad tiltrak svenske erhvervsdrivende, idet de på forhånd kunne formodes at have særlige faglige kvalifikationer på dette område. Men faktisk var det kun fire pct. af de svenske erhvervsdrivende mænd inden for håndværk og industri, der ejede eller ledede virksomheder inden for denne branche, hvorimod det drejede sig om henholdsvis 13 og 15 pct. for tyskere og slesvigere. Et tilsvarende forhold gjorde sig gældende inden for trævareindustrien, hvor svenskerne ligeledes kunne formodes at have særlige kvalifikationer, idet kun fire pct.

af de svenske erhvervsdrivende gjorde sig gældende her, mod henholdsvis seks og syv pct. af tyskerne og slesvigerne. Forklaringen på, at svenskerne i så ringe grad optrådte som driftsherrer indenfor disse to brancher er formodentlig, at de begge var ganske kapitalintensive og derfor lå uden for svenskernes muligheder. Derimod var murer- og tømrervirksomhed ikke særlig kapitalkrævende. Det er derfor påfaldende, i hvor ringe grad svenskere var beskæftiget som erhvervsdrivende inden for denne eller snarere disse brancher. Det drejede sig om mindre end en pct. af samtlige beskæftigede. Heller ikke for tyskere og slesviger var procenten høj, nemlig fem pct. for begge nationer, men dog langt højere end den andel, svenskerne tegnede.

Der var som nævnt forholdsmæssig næsten lige så mange svenske kvinder som tyske og slesvigske, der figurerede som selvstændige erhvervsdrivende inden for håndværk og industri. Navnlig for de svenske kvinders vedkommende var der sandsynligvis i overvejende grad tale om småvirksomheder, idet over fire femtedele af de svenske kvinder drev en systue eller et vaskeri. For tyskernes vedkommende var der tale om knapt halvdelen og for slesvigerne om to trediedele. Disse tal understreger, at tyske og slesvigske kvinder i højere grad end svenske var virksomme i erhvervets forskellige brancher.

Det ligger nær i denne sammenhæng at forsøge at give en samlet oversigt over, hvilken betydning de udenlandske erhvervsdrivende inden for håndværk og industri havde for erhvervets forskellige brancher. Forsøget kan med det forhåndenværende statistiske materiale kun gennemføres ved, at man i procent angiver hvor mange af de erhvervsdrivende, der var født i udlandet. I den følgende oversigt er de brancher anført, hvor de udenlandske erhvervsdrivende udgjorde 10 pct. og mere af samtlige, og i tabellens sidste kolonne er den nationalitet anført, som tegnede sig for de fleste af udlændingenenes virksomheder. Det står helt klart, at denne mekaniske fremgangsmåde er højst utilfredsstillende og kun meget ufuldkomment redegør for det udenlandske elements betydning som driftsherrer, idet der f. eks. ikke er taget noget som helst hensyn til de forskellige virksomheders størrelse. Men som nævnt er dette den eneste måde, hvorpå man – på grundlag af det her fremdragne statistiske materiale – kan måle de fremmede virksomhedslederes betydning for dansk industri. I nedenstående over-

sigt er forsøget begrænset til året 1901, hvor folketællingens erhvervsstatistik er meget detaljeret. En lignende opstilling kan gøres på grundlag af den københavnske håndværks- og industritælling i 1882, men den ville blive mindre detaljeret og mindre systematisk og er derfor forbigået i denne sammenhæng.

Tabel 13

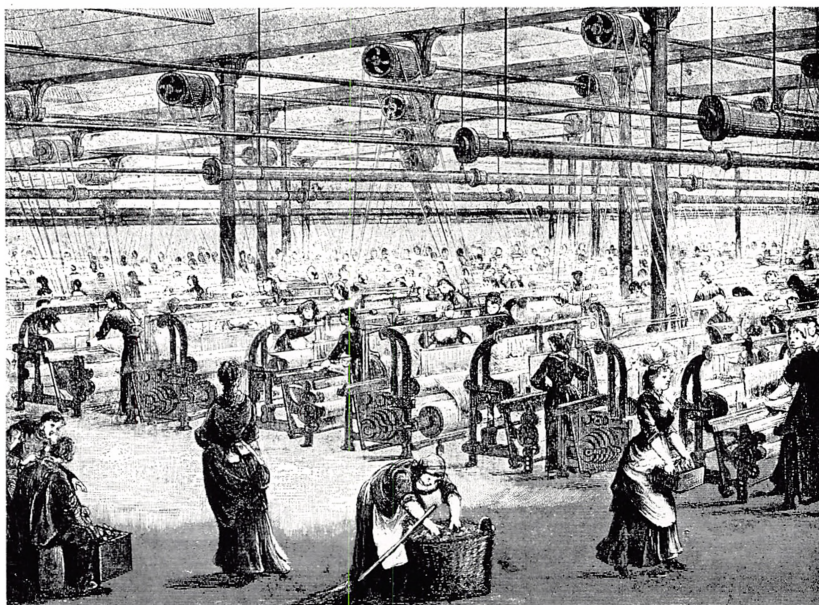
Erhverv og brancher, hvor de udenlandske mandlige erhvervsdrivende¹ tegnede sig for 10 procent og mere af samtlige erhvervsdrivende i 1901²

	Erhvervsdrivende		
	I alt	Udlændinge	Heraf
Næringsmiddelindustrien	1.008	141	60 tyskere
heraf:			
Bagere og konditorer	384	81	36 tyskere
Tobaks- og cigarfabr.	153	26	9 slesvigere
Tekstilindustri	156	23	9 tyskere
Beklædningsindustri	2.412	439	268 svenskere
heraf:			
Skræddere	579	188	136 svenskere
Skomagere	1.194	184	107 svenskere
Trævareindustri	440	56	22 tyskere
Metalindustri ³	1.199	107	42 tyskere
Kemisk-teknisk industri	122	13	7 slesvigere
Bogbinderi	174	17	10 tyskere
Ind. erhverv, diverse	378	60	17 tyskere og 17 udlændinge i øvrigt

1. I denne oversigt er foruden svenskere, tyskere og slesvigere også medtaget udlændinge i øvrigt.
2. København med Sundbyerne.
3. Udlændinge tegner sig for små 10 pct.

Det var ikke få industrier og brancher, hvor det udenlandske element af erhvervsdrivende havde en tilsyneladende ret indgribende betydning. I særdeleshed gjaldt det beklædningsindustrien, hvor 18 pct. af bedrifterne var på udlændinges hænder. Det er da også inden for denne industri, at en enkelt branche: skrædderiet med en trediedel udenlandske erhvervsdrivende kan fremvise det stærkeste indslag af fremmede. Inden for næringsmiddelindustrien, hvor de udenlandske

Væversalen på J. H. Rubens fabrik på Rolighedsvej. Fabrikken havde 400 ansatte. Illustreret Tidende 11. april 1880.

mestre og fabrikanter stod for 14 pct. af bedrifterne, var der ligeledes brancher, der kunne notere et meget stærkt indslag af fremmede, nemlig bagere og konditorer med 21 pct., tobaks- og cigarfabrikker med 17 pct. Også i tekstilindustrien var den udenlandske deltagelse stor, nemlig 15 pct., og inden for den beskæftigelsesmæssigt dominerende metalindustri var den næsten 10 pct. I de øvrige her nævnte industrier eller brancher – nemlig for den kemisk-tekniske industri samt bogbinderi – var beskæftigelsesprocenten ca. 10, dog 13–16 pct. for trævareindustrien og forskelligartet industri, som i oversigten er betegnet: industrielle erhverv, diverse. Den sidste af tabellens kolonner angiver antallet og nationaliteten af de udlændinge, der tegnede sig for de fleste af de virksomheder, som var ejet eller blev ledet af udlændinge. Angivelserne kan måske siges at være en vis ledetråd til vurdering af, hvilken rolle de forskellige nationaliteter har haft inden for de forskellige brancher. Såfremt dette er tilfældet, står det klart, at svenskerne betydning var størst inden for beklædningsindustrien,

og her især inden for skrædderiet og skomageriet. Slesvigernes størst inden for tobaksindustrien og den kemisk-tekniske industri, men den mest afgørende betydning for de her anførte industrier eller brancher havde så afgjort tyskerne. Formentlig har de tyske erhvervsdrivende i højere grad end nogen anden nationalitet tilført den københavnske industri såvel kapital som ekspertise.

Var de udenlandske og vel nok i særdeleshed de tyske industridriven- des betydning for den københavnske industris stade omkring århun- dredskiftet ikke ringe, så er det på den anden side helt sikkert, at den udenlandske arbejdskraft gennem 1800-tallets sidste halvdel og i sær-

Tabel 14

Udenlandske arbejdere i procent af samtlige arbejdere inden for håndværk og industri iflg. håndværks- og industritællingerne 1882 og 1897 samt folketællingerne 1885 og 1901

	Mænd			
	1882	1885	1897 ¹	1901 ³
Svenskere	8,3 %	8,6 %	6,3 %	6,9 %
Tyskere	4,9 % } }	5,4 % } }	2,7 %	2,2 %
Slesvigere				
Udlændinge i øvrigt				
I alt udlændinge	13,2 %	15,9 %	9,7 %	11,2 %
	Kvinder			
	1882	1885	1897 ¹	1901 ³
Svenskere	10,6 % ²	8,3 %	7,2 %	8,8 %
Tyskere	2,0 % } }	2,1 % } }	1,0 %	0,7 %
Slesvigere				
Udlændinge i øvrigt				
I alt udlændinge	12,6 %	11,5 %	8,6 %	11,1 %

1. Ca. 10 pct. af de mandlige og ca. 20 pct. af de kvindelige arbejdere havde ikke oplyst fødested. De anførte procenter vedrører kun de personer, for hvem fødested er oplyst.

2. Ekskl. vask og syning.

3. København med Sundbyerne.

delshed i 1880'erne og 1890'erne var af indgribende betydning for den industrielle udvikling. Hvor stor en del af den københavnske arbejderstab, der var født i udlandet, står ganske vist ikke helt klart, men at andelen i alle tilfælde var meget betydelig fremgår af nedenstående oversigt, som dels bygger på folketællingernes erhvervsstatistik i 1885 og 1901, dels på håndværks- og industritællingen fra henholdsvis 1882 og 1897.²⁶

Som det ses, er der en ikke helt ringe variation i folketællingernes og industritællingernes opgørelse over, hvor mange udenlandske arbejdere, der var beskæftiget i hovedstadens industri. En del af forklaringen på divergenserne beror formentlig på, at en ikke ringe del af arbejderne ved håndværks- og industritællingen 1897 havde undladt at opgive fødested, og den mistanke ligger unægtelig nær – men kan ikke bevises – at det fortrinsvis var de udenlandske arbejdere, som havde undladt at forsyne deres arbejdsgiver med oplysning herom. Håndværks- og industritællingen af 1882 meddeler ikke, hvor mange arbejdere der havde undladt at oplyse om fødested. Det gør derimod de københavnske folketællinger, og antallet af uoplyst fødested er her forsvindende lille. Så meget tør man imidlertid nok udlede af tabellen, at i 1880'erne nåede indslaget af udenlandsk arbejdskraft sit maksimum og var i dette decennium større end i noget andet tiår i 1800-tallets sidste halvdel, idet hver syvende til hver ottende mandlig arbejder inden for håndværk og industri var udlænding. Det var svenskerne, der tegnede sig for broderparten, idet hver tolvte arbejder var svensker. Vedrørende den udenlandske kvindelige arbejdskraft er tallene navnlig for 1880'erne sandsynligvis mere usikre, idet kvinderne, som tidligere berørt, var ret utilbøjelige til at opgive erhverv på folketællingslisterne, og i endnu højere grad var det tilfældet i mandtalslisterne, som ligger til grund for håndværks- og industritællingen 1882. Men efter oversigten at dømme var hver ottende til niende kvindelige industriarbejder udlænding, og ligeledes her tegnede de svenske kvinder sig for broderparten – om man kan anvende dette udtryk i denne forbindelse.

Den noget ensidige forkærlighed for beklædningsindustrien og i særdeleshed for skrædderiet og skomageriet, som kendetegnede de svenske håndværksmestre og industridrivende omkring århundredskiftet, gjorde sig gældende blandt arbejderne allerede i 1882. Af de 2.011

håndværkssvende, som håndværks- og industritællingen noterer i 1882, var så at sige nøjagtig halvdelen (1.005) beskæftigede som svende eller medhjælpere hos handskemagere, skomagere og skræddere. Ifølge denne tælling var hele 37 pct. af hovedstadens skræddersvende svenske. I enkelte andre håndværk var, som det hedder i kommentaren til tællingen, tyske medhjælpere forholdsvis hyppige, blandt disse bagere, forgyldere, korkskærere, guldsmede, kirurgiske instrumentmagere m. fl., og Marcus Rubin mener, at der med hensyn til de tyske svende gør sig »en ejendommelig fagkyndighed eller ejendommelig tradition gældende, der på flere punkter bliver ved med at holde sig.« Med hensyn til svenskerne og deres særlige tilknytning til beklædningsindustrien anfører han følgende forklaring: »dels en vis færdighed i tilskæring og lignende, som turde være større hos fremmede end hos de indfødte, dels et ønske hos de sidste om ikke at give sig af med det stillesiddende og for den almindelige bevidsthed noget kvindeligt erhverv, som består i at sy handsker, sko eller klæder.«²⁷ Så vidt Marcus Rubin.

Som nævnt kulminerede indslaget af udenlandsk arbejdskraft i 1880'erne, men antallet af udlændinge var i følge tabellen ikke uanseligt omkring århundredskiftet, idet hver niende til tiende mandlige arbejder var udlænding og hver niende til elvte kvinde født i udlandet. Blandt de udenlandske arbejdere var den svenske dominans stadig overvældende.

Der findes i håndværks- og industritællingen 1897 en oversigt over de industrier, hvor den udenlandske arbejdskraft var særlig stærkt repræsenteret.²⁸ Den gengives i noget ændret form i følgende tabel, hvor jeg har benyttet forlagets opspaltning på værksteds- og hjemmearbejdere.

Det er ganske interessant at se, at udlændinge i øvrigt – og det vil fortrinsvis sige tyskere – vejer særlig stærkt til i tre industrier eller brancher: bagerier, guldsmedeforretninger og farverier. Det samme var tilfældet i 1882 for de to førstnævnte, og Marcus Rubin tilskrev det her en særlig færdighed og tradition for de tyske svende. Traditionen og færdigheden holdt sig altså endnu i 1897. I samtlige de øvrige områder er svenskerne klart ledende som »fremmedarbejdere«, og også her synes traditionen og færdigheden fra 1880'ernes begyndelse bevaret, for så vidt som svenskerne gjorde sig massivt gældende i be-

Tabel 15

Udenlandske arbejdere i procent af samtlige arbejdere i 1897

	Værkstedets (V) eller hjemme- arb. (Hj.)	Mænd		Udlæn- dinge i øvrigt
		Antal i alt	Sven- skere	
Bagerier	V	783	4,6 %	10,0 %
Tobaks- og cigarfabr.	V og Hj	1.308	6,2 %	6,0 %
Skrædderf. f. herreklæder	V	355	31,3 %	6,4 %
Skrædderf. f. herreklæder	Hj	538	54,6 %	4,3 %
Handskemagerf.	V og Hj	314	18,2 %	3,8 %
Skomagerforretninger	V	602	17,6 %	4,5 %
Skomagerforretninger	Hj	592	31,4 %	3,6 %
Skotøjsfabrikker	V og Hj.	677	13,1 %	5,7 %
Tilvirkning af korkvarer	V	95	27,4 %	5,2 %
Guldsmedeforretninger	V og Hj.	288	3,1 %	7,7 %
Farverier	V	180	7,8 %	10,4 %

	Værkstedets (V) eller hjemme- arb. (Hj.)	Kvinder		Udlæn- dinge i øvrigt
		Antal i alt	Sven- skere	
Tobaks- og cigarfabr.	V og Hj	1.669	12,5 %	2,1 %
Skrædderf. f. herreklæder	V	142	26,1 %	1,4 %
Skrædderf. f. herreklæder	Hj	534	12,0 %	2,8 %

klædningsindustriens tre store brancher: skrædderi, skomageri og handskemagerforretning. Men ligesom i 1882 stærkest i den første, hvor svenskerne blandt værkstedsarbejderne talte næsten en trediedel af samtlige til erhvervet knyttede arbejdere og for samme erhvervs hjemmearbejdere – som i almindelighed anses for de dårligst stillede – med hele 55 pct.

De ikke-svenske kvinders indsats i disse industrier var af beskedent omfang, hvorimod de svenske kvinder tegnede sig for omkring 12 pct. af den kvindelige arbejderstab i tobaksfabrikker og som skrædderiernes hjemmearbejdere. Derimod udgjorde de over en fjerdedel af arbejdskraften i sidst nævnte branches værksteder – dvs. som arbejdere i sytuer.

Det er ikke muligt at føre den her gengivne undersøgelse over den udenlandske arbejdskrafts betydning for industrien videre på grundlag af de følgende industritællinger i 1906 og 1914, idet man her ikke redegjorde for industribefolkningens fødesteder. Når interessen for dette problem ophørte, er det næppe uden forbindelse med, at det udenlandske indslag efter århundredskiftet reduceredes ganske stærkt i takt med den formindskede indvandring.

De ændringer, der fandt sted i den københavnske erhvervsstruktur mellem 1901 og 1916, er det vanskeligt klart at definere, idet den københavnske erhvervsstatistik i 1916 foruden de indlemmede områder også omfattede Frederiksberg og Gentofte, og ikke mindst denne sidste bydel har i sin struktur adskilt sig radikalt fra det øvrige København. Med dette forbehold in mente kan man imidlertid konstatere, at de ændringer, der fandt sted, sandsynligvis i mindre grad berørte mænd end kvinder. Det turde ganske groft fremgå af den kendsgerning, at hovedstadens vigtigste erhverv: håndværk og industri i 1916 som arbejdere og arbejdsgivere beskæftigede 46,5 pct. af den mandlige befolkning – så at sige nøjagtigt samme andel som i 1901 – hvorimod kvindernes beskæftigelse faldt fra 28,7 til 23,1 pct. (Jvf. tabel 11).

For indvanderne var der derimod tale om visse forskydninger inden for dette hovederhverv, og dette såvel for mænd som kvinder, hvilket fremgår af tabel 16, hvor, for overskuelighedens skyld, kun procenterne er anført.

Omend håndværk og industri i endnu højere grad end for de københavnske mænd som helhed var det dominerende erhverv for udlændinge (med slesvigerne som eneste undtagelse), så var dominansen dog vigende. Heller ikke for kvinderne havde erhvervet samme tiltrækningskraft i 1916 som i 1901 (med tyskerne som eneste undtagelse). Mest påfaldende i denne sammenhæng er måske den relative nedgang for de svenske kvinder, samtidig med at de noterer en stærk stigning som tjenestepiger, der nu fremstår som de svenske kvinders vigtigste erhverv med en trediedel beskæftigede. Dog er denne stigning mellem 1901 og 1916 måske kun tilsyneladende og kan dels skyldes, at rubrikken »tyende« i 1916 er mere omfattende end i 1901 (jvf. note 2 til tabellen), dels at København i 1916 også omfatter Frederiksberg og Gentofte med de velhavendes store tyendehold.

Tjenestepige på indkøb med sin frue. Udsnit af tegning af Tom Petersen i Ude og Hjemme 17. februar 1884.

Den relative svækkelse af industri og håndværk modsvares af en relativ vækst i de liberale erhverv, handel og samfærdsel og for kvindernes vedkommende tillige tyendegerning m. m. Men det er karakteristisk i 1916, som det var i 1901, at svenskerne – og det drejer sig såvel om mænd som kvinder – indtog en i forhold til de øvrige udlændinge meget beskednen plads inden for de liberale erhverv, og for de svenske mænds vedkommende gjaldt det ligeledes inden for handel og samfærdsel, på trods af at der her var tale om en betydelig fremgang mellem tællingerne.

Tabel 16

Erhvervsfordelingen i procent¹ for forsørgere i 1901 og 1916

	Mænd						Russere
	Svenskere		Tyskere		Slesvigere		incl. finner
	1901 %	1916 %	1901 %	1916 %	1901 %	1916 %	1916 %
Liberalt erhverv	2,0	3,4	5,9	8,8	16,6	14,7	10,9
Håndværk og industri ..	69,5	61,5	62,8	55,3	40,7	36,3	56,5
Handel og samfærdsel ..	13,6	18,0	18,8	28,7	22,5	28,4	20,9

	Kvinder						Russere
	Svenskere		Tyskere		Slesvigere		incl. finner
	1901 %	1916 %	1901 %	1916 %	1901 %	1916 %	1916 %
Liberalt erhverv	2,4	3,0	18,8	18,7	9,1	9,3	8,7
Håndværk og industri ..	36,0	29,0	19,2	20,0	20,2	14,7	38,4
Handel og samfærdsel ..	14,2	11,7	10,6	13,0	12,0	12,0	11,6
Tyende ²	22,4	33,7	11,9	19,4	17,2	15,1	19,9

1. 1901 København med Sundbyerne, 1916 Storkøbenhavn (København, Frederiksberg og Gentofte).

2. 1916 incl. daglejere og forskellig underordnet virksomhed.

Erhvervsfordelingen blandt russerne er kun medtaget for 1916, da der så at sige ikke fandt nogen russisk indvandring sted før 1901. Og erhvervsfordelingen blandt disse i løbet af tiåret 1905-1915 indvandrede russere er interessant. Den er temmelig speciel. Ganske vist var også håndværk og industri det vigtigste erhverv for denne nye indvandrergruppe, men erhvervet spillede ikke nær samme dominerende rolle for de russiske mandlige indvandrere som for tyskere og svenskere i 1885. Derimod var en forbavsende stor del af de nyindvandrede beskæftiget inden for de liberale erhverv, både blandt mænd og kvinder. Også inden for handel og samfærdsel gjorde navnlig mændene sig gældende med betydelig styrke. Man står efter tabellen at dømme over for en indvandrergruppe med nok så specielle forudsætninger og kvalifikationer. Dette indtryk underbygges ved at betragte de følgende to tabeller, hvoraf nedenstående giver en oversigt over, hvad vi tidligere

Tabel 17

Håndværk og industri. Selvstændige erhvervsdrivende i procent af samlet personel i 1901 og 1916¹

	Mænd		Kvinder	
	1901	1916	1901	1916
København som helhed	16,3 %	15,1 %	16,8 %	8,8 %
Svenskere	13,2 %	13,6 %	15,0 %	8,3 %
Tyskere	24,6 %	20,9 %	16,7 %	9,0 %
Slesvigere	29,4 %	28,1 %	29,4 %	16,0 %
Russere (incl. finner)		14,8 %		1,6 %

1. 1901 København med Sundbyerne, 1916 Storkøbenhavn (København, Frederiksberg og Gentofte).

har betegnet som »selvstændighedsgraden« inden for håndværk og industri.

I København som helhed var antallet af selvstændige relativt fallende både for mænd og i særdeleshed for kvinder, en udvikling som formodentlig bl. a. skyldes den stærkere koncentration i større bedrifter. Den samme tendens gør sig gældende for udlændingene bortset fra svenske mænd, som stort set kunne notere samme forhold mellem ledere og den øvrige arbejdskraft som i 1901. De russiske kvinder indtog en aldeles underordnet plads som selvstændige erhvervsdrivende, hvilket næppe kan undre, men det er derimod påfaldende, at de russiske

Tabel 18

Handel og samfærdsel (i 1916 handel og pengeomsætning).

Selvstændige erhvervsdrivende i procent af samlet personel 1901 og 1916¹

	Mænd		Kvinder	
	1901	1916	1901	1916
København som helhed	28,7 %	46,5 %	35,0 %	23,1 %
Svenskere	21,0 %	40,7 %	34,4 %	37,2 %
Tyskere	51,0 %	51,8 %	48,0 %	22,0 %
Slesvigere	40,2 %	50,0 %	57,0 %	41,4 %
Russere (incl. finner)		66,4 %		20,4 %

1. 1901 København med Sundbyerne, 1916 Storkøbenhavn (København, Frederiksberg og Gentofte).

mænd i 1916 i højere grad var placcret som driftsherrer end svenskerne.

Den tendens i retning af øget koncentration på større virksomheder, som kunne iagttages inden for håndværk og industri synes ikke at have gjort sig gældende inden for handelen som helhed, jvf. tabel 18.

Der var mellem 1901 og 1916 tilsyneladende tale om to modsatte tendenser, idet antallet af selvstændige mandlige erhvervsdrivende var stærkt stigende, hvorimod det modsatte var tilfældet for kvinderne. Bemærkelsesværdig er den stærke fremgang for selvstændige, svenske mænd – og i stærkt formindsket grad også svenske kvinder – mellem 1901 og 1916. Men mest påfaldende er den store selvstændighedsgrad blandt de nytilkomne russere, idet næsten to trediedele af de russiske mænd og en femtedel af kvinderne var selvstændige erhvervsdrivende.

Til yderligere belysning af indvandrerens økonomiske og sociale position i 1916 henvises til tabel 19, som anfører det relative antal af funktionærer og arbejdere. Denne oversigt er taget fra den kommentar, som Cordt Trap – leder af Københavns statistiske kontor – gav i tilknytning til den københavnske folketælling 1916.²⁹

Tabel 19

Funktionærer og arbejdere i procent af samtlige forsørgere i 1916

	Funktionærer		Arbejdere	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Svenskere	6,9 %	3,9 %	60,8 %	30,4 %
Tyskere	14,1 %	9,9 %	43,1 %	18,3 %
Slesvigere	15,9 %	5,7 %	27,9 %	13,8 %
Russere incl. finner)	6,8 %	6,9 %	51,4 %	40,2 %

Det kan næppe virke overraskende, at hovedparten af svenskere tilhørte den egentlige arbejderstab og kun få funktionærgruppen, og at det modsatte var tilfældet for slesvigernes vedkommende. Af russerne var lidt over halvdelen af mændene og hele 40 pct. af kvinderne arbejdere, men andelen for mændene lå ikke så lidt under svenskernes, hvorimod kvindernes deltagelse var større end nogen anden indvandrergruppes. Men som funktionærer var de relativt langt mere fremtrædende end de svenske kvinder.

Som tidligere anført tegnede indvandrede russiske jøder sig i 1916 for godt halvdelen af de samme år ved folketællingen registrerede russiskfødte, og det ligger derfor nær at antage, at den for russerne karakteristiske erhvervsstruktur i særlig grad skyldtes det jødiske indslag. Som karakteristisk træk for russerne som helhed anførtes den tiltrækning, som de liberale erhverv og handelen – og her igen specielt stillinger som ledere – havde for disse nylig tilkomne indvandrere. Den tidligere omtalte Cordt Trap interesserede sig i særlig grad for det mosaiske trossamfunds forhold, også i erhvervsmæssig henseende, og herunder ligeledes for de siden 1905 så talrigt indvandrede russiske jøder. Den følgende redegørelse for disses erhvervsforhold i 1916 bygger på hans undersøgelser og er i tabellen sammenstillet med en tilsvarende oversigt for samtlige russiskfødte.³⁰

Tabel 20

Erhvervsfordelingen for russere og russiske jøder i 1916

	Russere (incl. finner)		Russiske jøder	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Liberalt erhverv	10,9 %	8,7 %	1,4 %	3,3 %
Håndværk og industri:				
Hovedpersoner	8,4 %	0,5 %	11,6 %	1,3 %
Medhjælper	48,1 %	37,8 %	76,8 %	79,0 %
Handel m. m.:				
Hovedpersoner	11,3 %	2,2 %	4,9 %	2,0 %
Medhjælper	5,7 %	8,7 %	2,5 %	1,3 %
Andre erhverv	11,6 %	33,0 % ¹	1,1 %	3,3 %
Uangivet	4,0 %	9,1 %	1,7 %	9,8 %
	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %
Antal i alt	1.577	493	648	153

1. Af disse 33 pct. tegner tyende sig for 20 pct.

Det fremgår med stor tydelighed, at det ikke var de russiske jøder, som rekrutteredes til de liberale erhverv. Deres bidrag hertil var såvel for kvindernes som mændenes vedkommende i synderlig grad beskedent. Det var heller ikke handelserhvervet, som tiltrak de russiske jøder – også her var deres bidrag til såvel de selvstændige erhvervsdrivendes som medhjælpernes kreds langt under de tal, som de russisk-

fødte generelt kunne notere. Derimod var håndværk og industri helt dominerende blandt de russiske jøder. Næsten 90 pct. af mændene og 80 pct. af kvinderne var knyttet til disse erhverv.

Den dominerende stilling, som håndværk og industri indtog som arbejdsfelt for de russiske jøder, var endnu større, end tilfældet var for svenskerne i 1985 og 1901. Ejendommeligt nok havde de russisk-jødiske indvandrere ligesom svenskerne en særlig forkærlighed for skrædderi og skomageri. Af de selvstændige mandlige erhvervsdrivende i 1916 var en trediedel skræddermestre og en trediedel skomagemestre, og blandt medhjælperne var det samme tilfældet for henholdsvis 57 og 13 pct. Derimod var – i modsætning til de svenske indvandrere – kun få beskæftiget som bygningsarbejdere, metalarbejdere eller arbejdsmænd. Denne de jødiske indvandreres forkærlighed for beklædningsindustrien kommenterer Cordt Trap på følgende vis: »Det er en erfaring, som man også har gjort i andre lande, at de indvandrede jødiske arbejdere med forkærlighed vælger de industrier, der af deres udøvere kræver fingerfærdighed og smag, medens de holder sig borte fra sådanne beskæftigelser, der nødvendiggør hårdt legemligt arbejde«. ³¹

Der kan være grund til yderligere at hæfte sig ved et karakteristisk træk vedrørende de kvindelige russiske jøders erhvervsvalg. Som nævnt var ca. 80 pct. af dem knyttet til håndværk og industri – navnlig som syersker – en branche, som også spillede en betydelig rolle for de svenske kvinder. Men i modsætning til disse var så at sige ingen af de jødiske kvinder beskæftiget som tjenestepiger. Af de i 1916 registrerede 153 kvindelige forsørgere angaves kun to at være tyende.

De russiske ghettojøder kom til landet som ludfattige proletarer, men delte i følge Cordt Trap »den jødiske races enestående evne til at arbejde sig frem«, omend denne fremdrift solidt blev støttet af det gamle jødiske samfund, der på mange måder var dem til hjælp og støtte. ³² Rigtigheden af Traps iagttagelse bekræftes af følgende oversigt, der anfører disse mandlige indvandreres fordeling mellem selvstændige og lønarbejdere mellem 1906 og 1916.

Det fremgår klart, at de russiske jøder i løbet af disse kun ti år i påfaldende grad ændrede deres sociale position. Antallet af selvstændige erhvervsdrivende inden for håndværk og industri blev næsten firedoblet, samtidig med at lønarbejdernes andel inden for dette erhverv faldt

fra 81 til ca. 77 pct., og deres andel inden for handel fra 6 til 2,5 pct., hvorimod procenten af selvstændige inden for dette sidste erhverv stort set var uændret.

Tabel 21

Russiske mandlige jøder i håndværk og industri samt handel i procent i 1906–16

	1906	1911	1916
Håndværk og industri. Hovedpersoner	3,0 %	5,3 %	11,6 %
Håndværk og industri. Medhjælpere	81,0 %	81,4 %	76,8 %
Handel m.m. Hovedpersoner	5,0 %	3,75 %	4,9 %
Handel m.m. Medhjælpere	6,0 %	3,75 %	2,5 %
<hr/>			
Antal i alt	100	479	648

I et forsøg på at sammenfatte nogle karakteristiske træk for de tre – eller måske snarest fire – indvandrerstrømme, som mellem 1850 og 1916 til forskellig tid og i forskelligt omfang slusedes ind i København, kan man for det første fastslå, at den svenske indvandring var langt den største og af længst varighed. Den fandt sted under hele perioden, men tyndede kraftigt ud efter århundredskiftet. De svenskere, der kom til byen før 1900, flygtede fra fattigdommen i Sverige, og de kom som regel hertil uden anden kapital end deres hænder og for mændenes vedkommende yderligere med en vis faglig viden som håndværkere. Man kan mellem 1885 og 1916 spore en med tiden større erhvervs-mæssig og økonomisk differentiering, idet erhvervs-spredningen blev større, samtidig med at et stigende antal blev selvstændige, men selvstændighedsgraden lå dog som regel under den, der gjaldt for København som helhed. Grundmønstret vedblev imidlertid at sætte sit præg på den svenske koloni så sent som i 1916: kvindernes store flertal var tjenestepiger og industriarbejdere, mændene i ganske overvejende grad lønarbejdere inden for håndværk og industri. Relativt få indtog plads som funktionærer.

Disse svenske arbejderes sociale og økonomiske baggrund var ikke uden paralleller til de russisk-jødiske indvandrere, hvis immigration fandt sted i den korte periode mellem 1905 og 1915. Dog kan der næppe være tvivl om, at de jødiske indvandreres fattigdom var mere skrigende end den, der kendetegnede svenskerne. Når der på trods

heraf var tale om en påfaldende social opdrift i løbet af kun ti år, kan forklaringen næppe skyldes særlige racemæssige egenskaber, som hævedet af Cordt Trap, men derimod nok en særlig i ghettoen udviklet hårdhudethed og sparsommelighed samt ikke mindst den udstrakte støtte, som indvandrerne fik såvel fra det mosaiske trossamfund som fra privat jødisk side. Det var en håndsækning, som ikke blev svenskerne til del.³³

Men de jødiske indvandrere var kun en del af en samtidig russisk indvandring, som fortjener en særlig undersøgelse, idet disse ikke jødiske – eller i hvert fald ikke ortodoks-jødiske – indvandrere må have udgjort noget af en overklasse blandt de fra Rusland emigrerede. Det viste sig ved, at en påfaldende stor part af dem blev aktive inden for de liberale erhverv samt inden for handel, i særdeleshed som selvstændige erhvervsdrivende.

Den slesvigske indvandring til København var stort set begrænset til forholdsvis få år efter 1864, hvorimod den tyske strakte sig over hele perioden, men til gengæld var af ret beskedent omfang. Begge grupper var socialt og økonomisk langt mere differentieret end svenskerne og de russiske jøder, idet såvel slesvigerne som tyskerne foruden ufaglært og faglært arbejdskraft også omfattede kapitalstærke folk og personer med særlige forudsætninger for at etablere sig som erhvervsdrivende inden for håndværk og industri samt handel. Inden for industrien var det i særlig grad tyskerne, der gjorde sig gældende som erhvervsdrivende, inden for handelen i synderlig grad slesvigerne. Også kvinderne synes at have haft særlige kvalifikationer – de optrådte tilsyneladende som en slags pionerer inden for det liberale erhverv.

HENVISNINGER OG NOTER

1. På grundlag af Statistisk tabelværk (St. tbvk.) 1979 V tabel 12.
2. G. Nørregaard: Arbejdsforhold 1933, s. 311.
3. På grundlag af Tbv. t. Københavns statistik nr. 15, tabel X.
4. St. tabvk. Ny rk. bd. 1, s. IX. Folketællingen 1855: Hovedstadens befolkning, s. 36. (Danmarks statistik, biblioteket).
5. Jvf. A. Fabritius i Norsk slekthistorisk tidsskrift 1946, s. 285.
6. Jvf. Rich. Willerslev: Nettoudvandringen fra Sverige til Danmark 1850-1910 i Scandia 1979, s. 84 ff.
7. Et forsøg på at beregne nettoindvandringen af svenskere er gjort i ovennævnte artikel.
8. Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark 1930, s. 23 ff, 30 ff, 48.
9. Der henvises til en artikel i Fortid og Nutid af Rich. Willerslev, som er ved at blive publiceret.
10. Falbe Hansen og Scharling: Danmarks statistik I, s. 477.
11. Emigrationsutredningen, bilaga XX., Betänkande udarb. af Gustav Sundbärg, 1913.
12. Se note 9.
13. Tbv. t. Københavns statistik nr. 21, tabel m, s. 10. C. Trap: De russiske jøder i København i Nationaløkonomisk tidsskrift 1912, s. 344. C. Trap: Russiske og krigsindvandrede jøder i København 1917, s. 7.
14. C. Trap: Russiske jøder i København efter folketællingen 1921.
15. B. Balslev: De danske jøders historie 1932, tabel XII.
16. Befolkningsforholdene i Danmark i det 19. årh. (St. tbvk. VA 5), s. 48 ff, jvf. J. Warming: Danmarks statistik 1913, s. 19.
17. J. Wallander: Flykten från skogsbygden 1948, s. 352.
18. Emigrationsutredningen, bilaga IV, s. 186, jvf. J. Warming 1913, s. 69.
19. Tbv. til Københavns statistik nr. 21, s. 12, jvf. s. 8.
20. Sten Carlson hævder under henvisning til emigrationsutredningen, at familieindvandring til Danmark med tiden blev et hyppigere fænomen. Se festskrift til Moberg, s. 112.
21. C. Trap i Nationaløkonomisk tidsskrift 1912, s. 344.
22. Tbv. til Københavns statistik nr. 15, s. 14.
23. Sammesteds nr. 11, s. 55 f.
24. Sammesteds nr. 10, s. 42.
25. Sammesteds nr. 10, s. 48.
26. De to håndværks- og industritællinger findes i Tbv. til Københavns statistik nr. 7 og i Statistisk Tabelværk VAI.
27. Tbv. til Københavns statistik nr. 7, s. 20 f.
28. St. tbvk. VAI, s. 32.
29. St. tbvk. til Københavns statistik nr. 21, s. 14.

Indvandring til København 1850–1914

30. C. Trap: Russiske og krigsindvandrede jøder i København 1917.
31. C. Trap: Russiske jøder i København efter folketællingen 1921, 1922, s. 17.
32. C. Trap: Russiske og krigsindvandrede jøder i København 1917, s. 12.
33. De begrænsede pengemidler, hvormed den svenske hjælpevirksomhed arbejdede, fremgår af (pastor) N. Widmer: Hjälpverksamheten blant svenskerne i Köpenhamn. En återblick 1911.

En ung norsk dames oplevelser i København i forrige århundrede

Christiane Winges dagbogsoptegnelser

Ved Chr. Gandil

Ved besøg hos en fjern slægtning, lektor Axel Winge Simonsen i Frederiksstad i Norge, blev jeg gjort bekendt med de dagbøger, som hans grandtante Julie Christiane Winge har ført under sine besøg hos slægtninge i København i forrige århundrede.

Disse dagbogsoptegnelser fangede straks min interesse, dels fordi de var særdeles velskrevne, dels fordi de gav et levende førstehåndsindtryk af personer, begivenheder og livsforhold i datidens København, og endelig fordi de på en charmerende måde gav udtryk for den unge norske piges varme følelser for København og livet i København.

Christiane Winge havde allerede i 1832 som 10-årig sammen med sin moder aflagt besøg i København og fortæller ind imellem lidt om dette besøg. Iøvrigt fandt hendes ophold sted fra 6. september 1839 til 10. juli 1840 og fra 1. juni til 6. oktober 1846 og endelig i 1872.

I det følgende er dog kun meddelt optegnelserne i 1839-40 og 1846.

Enkelte uinteressante bemærkninger er udeladte og enkelte passager er kort refereret i en parentes. Teksten er af mig forsynet med noter, hvor det med henblik på de omtalte personer og begivenheder er anset for påkrævet.

Ved læsningen må det erindres, at frk. Winge ved sit første Københavnsbesøg i 1839 kun var 17 år og ved sit andet 24 år.

Christiane Winge begyndte at skrive dagbog ved sin konfirmation september 1838 i en alder af 16 år, og de sidste dagbogsoptegnelser er fra 1896, et par år før hendes død i 1898. I visse perioder af sit liv svigtede hun sin dagbog, således i tidsrummet 1849 til 1872. Dog har hun i nogle tilfælde, hvor hun genoptog sin dagbogsskrivning, kastet et tilbageskuende blik på den forløbne tids vigtigste begivenheder i hendes tilværelse.

Hendes dagbog fremtræder ikke som et diarium, hvor hver dags

mere eller mindre ligegyldige hændelser er noteret. Kun på sådanne dage, hvor hun har følt trang til at betro sig til sin dagbog med sine oplevelser, indtryk og betragtninger, har hun grebet pennen, hvad der naturligvis i høj grad forøger optegnelsernes læseværdighed. Tættest er hendes dagbøger fra hendes ophold i København.

Ved hendes død overgik dagbøgerne efter hendes ønske til broderdatteren Mariane Jacobine Winge (1863–1904), efter hvem de arvedes af dennes kusine Marie Cathrine Simonsen f. Winge (1870–1951), moder til den ovennævnte lektor Axel Winge Simonsen f. 1900.

Forfatterinden til efterfølgende dagbogsoptegnelser var Julie Christiane Winge, født i Kristiania 6. maj 1822 og død 23. december 1898. Hendes fader, der havde aner i en kendt norsk præsteslægt, var mægler i Kristiania Paul Clausen Winge. Han var født på Moss 4. september 1788 som søn af grosserer Peder Emanuel Winge og Inger Herstad Clausen, og døde i Kristiania 11. november 1867. Moderen, hvis familie hun besøger i København, var Anna Jacobine Gandil, født 24. august 1793 i København og død 26. november 1870 i Kristiania ud af en til Danmark indkaldt huguenotslægt. Morforældrene var stadsmægler i København Jean Christian Frederic Gandil (1759–1810) og Louise Winkel (1766–1806).

Christiane Winge var en tidligt udviklet, højt begavet, gennemkultiveret kvinde, der med stor videbegærlighed og ved bistand af lærere i fransk og engelsk i Kristiania og i musik i København tilegnede sig grundige kundskaber i sprog, litteratur og kunst.

Hun boede hos sine forældre i hjemmet i Kristiania i Møllergaden 17, senere i Kirkegaden 4, og efter faderens død i 1867 alene med moderen til dennes død i 1870 og derefter hos sin broder konsul Axel Winge. Sine sidste år henlevede hun i stiftelsen »Kong Oscars Minde«, hvori faderen havde indskrevet hende, da hun blev født.

Som mange af den tids ugifte kvinder ud af forholdsvis velsituerede familier havde hun ikke nogen egentlig profession og blev efter forældrenes død støttet af sine tre brødre, hvis eneste søster hun var, forøvrigt levende et nøjsomt liv.

Foruden sine sproglige, litterære, musikalske og ikke mindst dramatiske interesser dyrkede Christiane Winge en stor omgangskreds og førte en omfattende korrespondance.

Ejendommeligt set med nutidens øjne, men sikkert ikke usædvan-

Chr. Gandil

Christiane Winge. Foto i privat eje.

ligt i datiden, havde hun regelmæssigt familiært samkvem med selv fjerne slægtninge. Således med sin faders kusine Kirstine Marie Petersen f. Thrane, gift med statsråd Hans Christian Petersen og børnene i dette ægteskab og med sin faster Anna Marie Sophie Kierulf og hendes sønner og døtre.

Under sit ophold i København kom hun stadigt sammen med moderens brødre og søstre og sine mange fætre og kusiner og deres pårørende.

Det var således heller ikke mærkeligt, at hun i København besøgte skuespiller N. P. Nielsen, som var fætter til statsråd H. C. Petersen, og familien Lange, da overpræsident Lange var gift med statsråd Petersens søster.

Hertil kom, at der i mægler Paul Clausen Wingses hus, Christiane Wingses hjem, kom en lang række Kristianiaborgere til selskaber og på visitter, f. eks. familier som Andresen, Anker, Falbe, Falsen, Gerner, Gjerdrum, Lasson, Sibbern og Welhaven, med hvilke familien Winge ved giftermål havde eller fik familiær forbindelse. Christiane Wingses norsk-danske hjem blev regelmæssigt besøgt, når der kom danske forfattere og kunstnere til Kristiania. Det gjaldt ikke alene N. P. Nielsen, men også Phister og Bournonville, for hvem der blev arrangeret udflugter og sejlture på fjorden. At husets datter under sine ophold i København blev hjerteligt modtaget af disse kunstnere og deres familie kan ikke undre.

Af natur var Christiane Winge meget medlevende, men samtidig et overordentlig beskedent og selvkritisk menneske. Man får det indtryk, at hun i sin ungdom var munter og livlig og selskabeligt anlagt. Oplevelsesivrig var hun næsten hele sit liv. Med fornøjelse noterer hun således, at hun under et ophold på badekurstedet Sandefjord i 1872 gjorde bekendtskab med Johanne Luise Heiberg, som hun påny mødte i København samme år.

Fru Heiberg sluttede som bekendt nogle år efter et varmt venskab med Kristiania-købmanden Peter Simonsen, hvis datter og søn senere blev gift med Christiane Wingses brodersøn og broderdatter, børn af ovennævnte konsul Axel Winge. Sålunde er skæbnens luner.

Christiane Wingses senere år var iøvrigt præget af sorger og sygdom. Som stærkt familiebundet voldte forældrenes død og senere brødrene Rudolph og Axels død hende sorger, hun vanskeligt kunne bære.

Chr. Gandil

Allerede i 1850'erne blev hun dårlig tilbends med vedvarende smerter, der lænkede hende til værelset og tilsidst til sengen.

Hendes kortfattede notater fra hendes sidste år er trist læsning, undtagen når hun dvæler ved minderne om ungdomstiden, hvor hendes ophold i København står for hende i en ganske særlig stråleglans.

1839–40

[Lørdag] 31. August 1839. Pludselig i Mandags Aftes d. 26. August blev det bestemt, at jeg skulde reise til Kjøbenhavn og blive der Vinteren over. Bolette¹ der gjorde Touren derned i Sommer med sine Forældre er bleven der tilbage og er i Huset hos Onkel Peter på Holmen.² Nu har Moder skrevet et Brev til Schneiders³ for at anmode dem om at tage imod mig, og det er dette Brev, som skal afgjøre min Skjebne d.v.s. om jeg kommer til at reise eller ikke, men dette Svar kan vi ikke vente at faa førend paa Søndag. Jeg glæder mig vistnok til denne Tour, men naar jeg saa tænker paa, at Moder en heel Vinter skal være adskilt fra 3 Børn⁴ saa nægter jeg ikke, at det jo formindsker min Glæde. Moder tænker aldrig paa sig selv, naar vi blot har det godt, saa har hun det ogsaa godt, siger hun, rigtignok har hun fortalt mig ofte at Grethe Andresen af og til skal komme paa Besøg hos hende, hun bor jo hos sin Søster i Drammen, det kommer nu an paa, om hun kan komme saa ofte, som jeg gjerne ønskede, og være mindst 14 Dage af Gangen. Ligeledes har jeg bedet alle Venner og Bekjendte at besøge hende ret ofte. Jeg burde have optegnet dette samme Dag eller ialfald Dagen efter, men jeg har ikke kunnet afsee et Øjeblik, da man jo altid har noget at bestille til en saadan Reise. Jeg faar Følge med Fru Munch med Døttre⁵ som skal tilbringe Vinteren i Kjøbenhavn. Det bliver vel slemt for Nina at være saa længe fra sin Hjertenskjær. Der er ellers nok lange Udsigter med deres Forlovelse, han ejer Intet er Amanuensis ved Chemiske Laboratorium under Protection af Broderen. Der er dem der ikke troer paa noget Bryllup der.

Kjøbenhavn [Tirsdag] den 10. September 1839. Det er nu fire Dage siden jeg kom hertil, og endnu har jeg ikke kunnet afsee et Øjeblik for at optegne den venlige Modtagelse, der blev mig tildeel, en Modtagelse jeg aldrig har faaet nogetsteds, og som jeg saaledes heller aldrig kommer til at glemme.

Tante Louise⁶ og Bolette kom strax ombord for at modtage mig, og da jeg havde faaet mit Tøj efterseet, kjørte jeg med dem hen til Holmen, der stod det noksom bekjendte kjøbenhavnske Kaffebord og ventede paa os, uagtet jeg ikke skulde bo der. Efter at have fornyet Bekjendtskabet med Holmens Beboere, spiiet og drukket godt samt smagt

paa Havens deilige Pærer,⁷ gik jeg ovenpaa for at gjøre lidt Toilette. Neppe var jeg færdig hermed, førend Onkel Schneider med Vogn holdt uden for Døren. Tante Louise og jeg kjørte da med ham ud til Fredriksberg Allé, hvor de ligger paa Landet, og her blev jeg modtaget med aabne Arme af Tanterne Mathilde og Augusta.⁸ Disses saavel som Onkel Schneiders Blidhed og Venlighed mod mig har gjort mig ganske tummelumsk i Hovedet.

Jeg er ordentlig bange for at forsømme enhver liden Opmærksomhed, som tilbyder sig, hvor jeg kan gjengælde eller rettere sagt vise min Taknemmelighed for al deres Forekommenhed. Her skal jeg blive en fjortendages Tid, indtil de flytter ind i sin Vinterbolig i Kjøbenhavn paa Hjørnet af Holmens Canal og Gammelstrand.⁹ Jeg er glad for at nyde lidt af Landlivet, til Stedet her, som tilhører Conferensraad Rother, er ogsaa en stor Have.¹⁰

Strax den første Morgen, efter at jeg var kommet, spadserede Onkel Fritz¹¹ herud for at hilse paa mig, dette Træk af ham maa jeg optegne, jeg var samme Dag i hans Bolig paa Kongens Nytorv for at hilse paa Tante Mariane,¹² som for Tiden er der alene. Familien er ikke hjemme og nu imorgen maa jeg hen i Contoiret til Onkel Fritz for igjen at hilse paa ham.

I Løverdags var jeg i det kongelige Theater og saa »Parykmageren«,¹³ et nyt Syngestykke, jeg har nemlig været saa heldig at faa en Plads i samme Loge som Onkel Schneider hver Løverdags. Det er Parquetloge.¹⁴

Søndag Formiddag gjorde jeg Visite paa Holmen. Jeg fik Bolette til at gaa med mig til mine Længsler Maal: Fru Schmidt-Phiseldeck i Pilestræde,¹⁵ vi stod en lang Stund og kimede paa Klokken, men Ingen kom og lukkede op, hun har formodentlig været paa sin Moders Landsted, men jeg maa gjøre det om igjen om nogle Dage. Om Aftenen var jeg paa Morskabs Theater, der ligger paa vore Kanter.¹⁶

Nogle dage senere. I forgaars var jeg da henne hos den meget omtalte Fru Schmidt-Phiseldeck. Jeg gik igjen til Holmen for at faa Bolette til at gaa med mig, men saa hørte jeg, hun allerede var der, da hun var buden derhen for at drikke Kaffe. Jeg var nu i stor Forlegenhed, om hvad jeg skulde gjøre. Det var jo ikke saa godt at komme saa ofte til Byen for mig, som ligger herude i Frederiksberg Allé, og jeg var nu

kommet ind alene for den Tings Skyld. Jeg generede mig for at gaa derhen, naar jeg vidste at Bolette var buden, det vilde jo synes, som jeg ogsaa gik der for at faa en Kop Kaffe, og det var mig meget om at faa gjort Visiten den Dag. Tante Christiane¹⁷ gav mig nu det gode Raad at jeg meget godt kunde gaa derhen og lade, som jeg slet ikke vidste af noget Kaffeselskab, hvilket jeg da ogsaa gjorde. Da jeg kom, blev jeg strax buden Chocolate, men jeg takkede og forsikkrede, at det var mig umuligt, da jeg just kom fra en Conditor, hvor jeg havde drukket Chocolate.

Da det øvrige Selskab var gaaet, blev Bolette og jeg tilbage en Stund for at tale med dem om Norge, som de aldrig kunde forglemme, thi noget Land – saa fuldkommen i alle Deele som Norge, gaves der ikke, sagde de.

Jeg saae ikke hendes Mand, men derimod hendes Broder, som var meget undseelig.

Jeg synes den lille Frue har tabt sig lidt.

[Lørdag] den 28. September. Jeg har været en lille Tour paa Frederiksborg, men det er allerede otte Dage siden, jeg kom tilbage, og disse otte Dage er gaaet hurtigere end de to Dage jeg tilbragte paa Fredrikborg. Det morede mig dog meget at see Tante Recke, Louise og Adolphine,¹⁸ hvilken sidste jeg dog hastig blev kjed af, hun er en utækelig Original, om jeg saa maa kalde det. Det morede mig ligeledes at besee Slottet med alle dets Mærkværdigheder, som er høist interessant. Jeg ved dog ikke, hvoraf det kom, at Tiden faldt mig saa lang, jeg var ordentlig glad, da jeg reiste derfra. Jeg savnede Tante Augustas Omgang, som forekommer mig at være et sjældent elskeligt Væsen. Jeg tilbeder hende, og mig forekommer det, som hun er i Besiddelse af alle mulige Dyder, det er ikke det Sværmeri, som jeg havde for Fru Schmidt-Phiseldeck – hvilket nu er betydeligt kjølnet – den Kjærlighed, jeg føler for Tante Augusta, er af en langt varigere Natur.

Vi er nu i Byen. Flytningen foregik, medens jeg var borte. Mit Værelse vender ud til Admiralgade, da Huset har to Hjørner, det ligger mellem et Værelse, der benyttes af Tante Augusta og Elisabeth paa den ene Side og Onkels og Tantes Soveværelse paa den anden Side.

Forleden Dag begik jeg en stor Bommert. Da jeg tilfældigvis kommer til Vindvet seer jeg Maler Gørbitz¹⁹ gaa forbi, en gammel Mand

og flink Maler, han har malet Moders og Faders Portraiter. Jeg blev saa glad ved at see ham, som jeg troede han forholdt sig rolig i Christiania. Det er en ubeskrivelig glad Følelse, som opvækkes i Een, naar man pludselig ser en god Bekjendt hjemmefra. Jeg løber hen til et andet Vindve, som staaer aabent, for om muligt at faa tale med ham, hvilket ogsaa lykkedes, thi da han kom til at vende Ansigtet mod det Vindve, hvor jeg stod, begyndte jeg strax at hilse paa ham, og vi talte lidt sammen, han var i Følge med sin Søstersøn Christiansen,²⁰ der ligesom Onkelen ofte kom hjem til os samt en Portraitmaler Berg,²¹ med disse to sidste talte jeg slet ikke, men ene og alene med den gamle Gørbitz.

[Hun bliver derefter mødt med stramme miner af sine to tanter Augusta og Mathilde der bebrejdende siger: »Saadan noget bruger man ikke hertilands og det er høist upassende«, men senere bliver der forsoning og kys.]

For at jeg ikke skal forsømme min Musik har Onkel Schneider anskaffet sig et Piano, men jeg haaber dog, at han alligevel ville have gjort det. Jeg har talt med Onkel Fritz, som den mest musikalske i Familien, om at faa en Musiklærer, han tilraadede mig den unge Kuhlau,²² men jeg havde saadan Lyst til at faa Lüders,²³ som var blevet mig anbefalet af Jacobine Gjertz,²⁴ han gik ikke gjerne ind herpaa, men lovede at gaa til ham og bestille Time hos ham.

Onkel Fritz er en sød Mand, han ligner Moder, jeg er undertiden hos ham og spiller Beethovens Sonater, han spiller Violin. Tante Line²⁵ tiltaler mig mindre, og saa er hun bestandig syg, hun hoster saa stygt.

[Tirsdag] den 17. Oktober. Aarsagen til at jeg iaften har taget min Dagbog frem for at skrive i den, er at jeg ingen Lyst har til at strikke. Tante Mathilde er syg og ligger tilsens inde i Soveværelset, i Spise-stuen, som er ved Siden af, sidder Tanterne Augusta og Mariane samt Frøken Schneider²⁶ med deres Arbeide, Elisabeth²⁷ og Onkel Schneider gaa frem og tilbage. Vi var igaar allesammen til Middag hos Frøken Schneider henne i Laxegade, hvor vi ofte er, hun har det saa hyggeligt hos sig, medens vi har det allerbedst om Eftermiddagen faar Tante Mathilde et Krampeanfald bliver aldeles fra sig selv og bliver bragt tilsens. I Eftermiddag er hun flyttet hjem og Dr. Müllertz²⁸ tilseer hende.

[Bekymring for tanten skal dø og ængstelse for at hun skal være til besvær for sin onkel.]

Jeg har fundet en elskværdig Cousine i Elise Gandil.²⁹ Marie Hecquet³⁰ er ogsaa en sød Kone, det er heldigt, at der er saa mange i Familien, som jeg synes godt om, de er Allesammen saa venlige mod mig.

Ditlev Recke³¹ er et overordentlig net Menneske. I Begyndelsen, medens Bolette var her, gjorde han nok stormende Cour til hende, maaske mente han det ogsaa, dette mærkede Onkel Peter, hvem han er i Huset hos og lod Ditlev vide, at dette Courerie var ham meget imod.

[Men Ditlev fortsætter og hun er bange for Bolette har faaet en lille faible for ham.]

[Torsdag] den 28. November. I gaar var jeg for første Gang paa Bal her i Danmark. Det var i »Borups Selskab«. Jeg var engageret til hver Dands. Efter Cotillonon tog vi hjem. Jeg kunde saaledes ikke have den Ære at dandse den Vals efter Cotillonon, som Lieutenant Børresen³² havde tiltænkt mig. Mit Følge paastod, han havde couriseret mig den hele Aften.

I Cotillonon sad jeg ved siden af Fru Schmidt-Phiseldeck, som jeg fandt var den nydeligste Dame paa hele Ballet.

Dette saakaldte »Borups Selskab«³³ ligner vort dramatiske Selskab.³⁴ Medlemmerne spiller Comedie, saaledes har jeg seet Onkel Fritz spille Ægtemandens Rolle i »Hun er gal«. Undertiden holdes der ogsaa Baller.

[Tirsdag] den 3. December 1839. Igaar skeede der for den danske Nation en vigtig Begivenhed. Kong Frederik den 6te afgik ved Døden³⁵ og Prinds Christian udraabtes til Danmarks Konge under Navn af Christian den 8de. Kong Frederiks Minde vil boe længe i sine Undersaatters Hjærter. Som Regent betragtet stod han vel ikke synderlig høit og Danmarks Anseelse er jo under ham betydeligt aftaget, men som Menneske har han vundet sit Folks Kjærlighed i høi Grad, og det er altid blevet udhævet, at hans Hjærte har været sjeldent reent og godt, omend ikke Forstanden har staaet i Forhold hertil, saa er der dog Mange der paastaa, at han har havt et skarpt Blik paa mange Ting.

Alle beklage naturligviis mig, som er kommet til Kjøbenhavn for at more mig, nu da alle offentlige Fornøjelser indstilles. Det Højtidelige, som Tiden bærer i sig har dog for min ungdommelige Fantasie sin Interesse; hver Eftermiddag ringe alle Byens Klokker, og man taler ikke om andet end Sørgedragt, som jeg nok ogsaa maa iføre mig og »Lit de parade« og Bisættelsen.

Nogen tid senere. Jeg har nu seet den meget omtalte »Lit de parade«, det var et imponerende Syn at see den gamle Konge som et Voxbillede med det hvide Haar og hvide Knebelsbarter ligge i sin Kroningskappe paa en Seng med hvide Atlaskes Puder. Han var vist iført hele sin Kroningsdragt, paa Fødderne havde han hvide Atlaskes Sko, han var sig selv saa lig. Jeg havde netop seet ham nogle faae Dage før han blev syg.³⁶ Det var en Morgen tidlig, jeg var endnu ved mit Toilette, da jeg mærkede noget foregik paa Gaden, ved at see ud fik jeg Øje paa en Deel Militaire til Hest, iblandt dem var ogsaa Kongen omgivet af sine Cavalerer, han skulde ud til Fælleden den Morgen for at overvære nogle militaire Øvelser, han saae jo lidt sammenfalden ud, men han reed da i smaat Trav. Dette var maaske hans sidste Ridetour, thi faa Dage efter hørte jeg, at Kongen var saa daarlig, at man frygtede for hans Liv, det var ikke alene hans vanlige Hoste, som var tiltaget i en foruroligende Grad, men derhos Feber og Afkræftelse. Hans Liv hang i en Traad, i nogle faae Dage var Alt forbi.

Men tilbage til min Tour paa Amalienborg. Der var en uhyre Menneskesværm, som vilde see et Glimt af den elskede Konge, man maatte have Billetter for at inklades, takket være Onkel Peter, med hvem jeg fulgte, var jeg af de Lykkelige som kom ind. Omkring Liget stod en Rad sorte Tabouretter, hvorpaa alle hans Ordener laa. Omkring disse og paa Væggene, som ogsaa var drapperet med sort Klæde, brændte en Masse Voxlys, dyb Taushed herskede, man maatte kun passere Liget og derpaa gaa ud af en anden Dør, da vi kom udenfor var hele Amaliegaden sort af Mennesker.

Nogen Tid efter var jeg atter med samme Følge paa Amalienborg for at se Kongens »Castrum doloris«, som igrunden var et meer pragtfuldt Syn, end det vi første Gang saae, men det havde dog ikke for mig den Interesse.

Kisten var overtrukket med sort Fløj, rigt forsiret med Guldarbeide,

oppe ved Hovedet stod den kongelige Krone. Kisten stod igjen paa en Katafalk, ligeledes rigt forsiret med Guldarbeide. Det øvrige var som første Gang. Drabanter eller Æresvagter, som jeg troer var Elephantriddere, Værelsernes Udstyr, som var sort baade foroven og forneden.

Naar man første Gang i sit Liv seer saadant, glemmer man det ikke og troer ogsaa at kunne sige, at jeg altid skal bevare, hvad jeg nys oplevede, i min Erindring til de sildigste Tider, jeg er Onkel Peter meget taknemmelig herfor.

Saa kom da Bisættelsen, som var Slutningsakten paa denne store Begivenhed.

Frøkerne van Hemmert,³⁷ Onkel Schneiders Cousiner boede netop i det Strøg Toget skulde passere, vi blev indbudne til at see det fra deres Vindver. Aftenen var mørk, i Gaden stod Militairet opstillet imellem Fakler. Jeg var meget spendt ogsaa paa dette Syn, endelig kom Toget, en Mængde Vogne, Kongens egen Vogn med fire Heste foran, Enke-Dronningens do, den nye Konges og Dronnings do samt en heel Deel Andre do, endelig kom den kongelige Ligvogn omringet af Fakler. Militairet presenterede Gevær for den; af og til maatte der standses, Toget var saa umaadeligt langt. Saaledes skulde det gaa hele Natten igjennem til Roeskilde, hvor Bisættelsen skulde foregaa næste Dag og hermed slutter mine Oplevelser i Anledning af Kong Frederik den 6te.

[Mandag] den 23. December. Igaar lille Juleaften var vi allesammen paa Tante Mathilde nær hos Frøkerne van Hemmert. Det er to meget gamle Damer, den ene Justine er svag, men den yngre Agathe er kraftig nok, man siger nok de ere noget gjerrige, ikke destomindre havde de arrangeret Juletræ, hvorpaa der hang en lillebitte Present til hver, som dog ikke kunde erholdes – før man havde tilbørligen taget Træet med dets Herligheder i Øjesyn. Vi sad ved et langt Aftensbord, men blev kun serveret én Gang, anden Gang blev hver Een spurgt af Frøken Agathe, om man ønskede meer, hvortil alle naturligvis svarede Nei Tak.

Det er ikke alene udenfor Huset at Livet er stille i Anledning af Kongens Død, da alle Fornøjelser ere indstillede, men i selve Huset er her ogsaa trist, da Tante Mathilde igjen har været syg, ja endogsaa saa syg, at man ikke troede, hun skulde gaa det igjennem. Dr. O. Bang³⁸

er bleven tilkaldt, det er først i de sidste Dage, hun er begyndt at komme sig lidt i nogle Henseender, i andre derimod er Forskjellen høist ubetydelig ja neppe synlig. Hun er sig selv ikke altid bevidst.

[Tirsdag] den 14. Januar 1840. Jeg har endnu ikke optegnet noget i min Dagbog siden det nye Aar indtraadte. Gud ske Lov, dette forløbne Aar har for mig og mine været godt. Gid jeg maa opleve Enden af dette Aar med ligesaamegen Tilfredshed som ved det nys forløbne. Jeg har endnu ikke gjort Regnskab for min Færden i Julen, naar jeg undtager lille Juleaften hos Frøknerne v. Hemmert, som i Parantes sagt arvede paa samme Tid som Onkel Schneider den rige Onkel i Holland³⁹ og saaledes ere meget velstaaende. Derefter kom den store eller egentlige Juleaften, den blev tilbragt hos os som enhver anden Aften. Dette var for mig temmelig trist, jeg som var vant til Juletræ og alt andet, som forherlige denne skønne Aften, mine Tanker droges mod Hjemmet, men jeg holdt Ørene stive.

1ste Juledag var jeg til Aftensang i den ligeoverforliggende Holmens Kirke med Onkel Schneider og hørte Dr. Balthasar Münter,⁴⁰ min Faders gamle Skolekammerat. Han er den bedste Predikant, jeg har hørt, det var baade alvorligt og kraftigt.

Om Aftenen gav og fik vi vore Julepresenter, ved at spille Lotteri om dem, som jeg fandt var en mindre heldig Maade, ialfald for Voxne.

2. Juledag var Elisabeth og jeg hos Onkel Fritz, hvor der ikke var andre end os To.

3. Juledag vare vi paa Holmen, hvor der var Juletræ og en lille Present til hver. Nytaarsaften Formiddag var jeg til Chocolate hos Munchs. Da vi skulde gaa proponerede jeg at spadserere en Tour, som blev antaget af Fru Schmidt-Ph., som ogsaa var der samt af Fru Munch, Emma⁴¹ og Nina. Vi gik en lang Tour om Volden og da vi skiltes fra Munchs paa Østergade fulgte jeg Fru Schmidt-Ph. hjem, hun bad mig snart at besøge sig, da jeg Søndag Formiddag gik med Emma Munch for at gratulere hende til hendes Fødselsdag var hun ikke hjemme.

Nytaarsdag var jeg i Christiansborg Slotskirke og hørte Pauli,⁴² men jeg synes langt fra saa godt om ham som Münter, han forekom mig altfor blød og havde et vel blomstrende Sprog.

[Lørdag] den 25. Januar. Jeg maa med et par Ord optegne et nyt Bekjendskab jeg har gjort, det er med Fætter Fritz's Forlovede Cecilie Steenberg,⁴³ en sød ung Pige, uden at være smuk er hun dog saa yndig og fortryllende, jeg blev aldeles indtaget af hende den første Aften, jeg saa hende hos Hecquets, hvor jeg da strax blev duus med hende. Gid hun maa blive rigtig lykkelig med Fritz, han er noget flygtig af sig.

[Her omtales, at Fritz Gandil havde været forlovet imod faderens vilje og var blevet sendt til Norge, hvor han også gjorde kur til nogle unge damer.]

Men jeg haaber dog, naar alt kommer til alt, at han er Cecilie tro, thi hun er et elskeligt Væsen, skjønt han er høist letsindig af Natur. Cecilie har rigtigt havt Brev fra ham fra Vestindien dateret 9. Decem-ber. Alt vel om Bord.

[Søndag] den 2. Februar 1840. I Torsdag var jeg paa Kirkeconcert i Frue Kirke, hvor der blev udført tvende Cantater componerede til Frederik den 6tes Bisættelse.

Det var en deilig Concert. Solostemmerne blev tildeels udført af Sangere og Sangerinder fra det kongelige Theater. Frue Kirke er deilig, jeg sad i taus Betragtning og frydede mig ved at see paa Thorvaldsens Arbejder, Christus og de tolv Apostle udhugne i Marmor, desuden er Kirken overalt prydet med hans Arbejder tildeels i Basrelief.

I gaar var det Tante Augustas Geburtsdag, her var en heel Deel Gratulanter om Formiddagen. Om Middagen var Onkel Fritz her til- ligemed Tanterne Louise og Mariane. Om Aftenen kom Onkel Peter og Tante Christiane fra Holmen, her var ellers ingen Fremmede, da Tante Mathilde er for svag til at taale det. Jeg ønskede mig i Stilhed, at jeg havde havt Cecilie og Louise Gandil⁴⁴ ved siden af mig, da Champagnen knaldede, det havde været noget for dem, især for den Sidste. Jeg havde forresten en meget god Plads mellem Onkel Fritz og Onkel Schneider, de drak med mig mine Forældres Skaal.

Christian Gandil⁴⁵ er dygtig charmeret i Bolette Gjerdrum, jeg vil haabe for hans Skyld, at han ikke har samme let fængelige Natur som Broderen. Forresten troer jeg fremdeles at Bolette er indtaget i Ditlev Recke, da det har hendt et par Gange, som vi har talt om ham, at hun er bleven rød og forlegen. Ditlev er meget forandret, siden jeg saa ham for otte Aar siden, da jeg var her med Moder og Tante Louise

– Sommeren 1832. Vi var dengang ogsaa paa Fredriksborg og spadserede engang langs med Søen med Ditlev, som var i let Sommerdragt, pludselig lader han sig falde ud i Søen til vor store Forskrækkelse, men vi opdagede snart, at det var gjort med Villie, og vi gik videre. Han gik dryppende vaad hjem. Den Sommer boede vi hos Schneiders. Han havde dengang endnu ikke faaet sin Arv, men pr. Spekulation kjøbt en Gaard i Laxegade, som han dog skilte sig fra nogle Aar efter. Her i Laxegade stod just en Etage ledig, hvoraf vi benyttede nogle Værelser.

Da jeg led af Kirtelsygdøm blev jeg tilraadet at drikke Agernkaffe,⁴⁶ som jeg da blev serveret med om Formiddagen paa samme Tid, som de Andre drak sin ordentlige Kaffe. Elisabeth og jeg havde vor Plads ved Vindvet i den skraa Spisestue til Gaarden, da Vindvet var aabent paa Grund af den hede Sommer, foretrak jeg at lade min Agernkaffe gaa ud af det aabne Vindve. Det varede ikke længe inden mit Filouerie blev opdaget, thi hele Muren, som nylig var blevet hvidtet var end yderlig blevet prydet med brune Striber af min Agernkaffe. Senere maatte jeg drikke den under Kontrol.

Gustav Schneider⁴⁷ var dengang Aspirant til at blive Søcadet og boede paa Østerbro hos Capt. Petersen⁴⁸ som var norsk af Fødsel, for at nyde privat Undervisning; han havde nok ikke været rigtig flittig paa Skolen, men han blev alligevel ikke Cadet og er Landmand, jeg har ikke set ham siden og faaer vist ikke ham at se denne Gang.

Onkel Peter var dengang ikke Commandeur og Equipagemester og boede ikke paa Holmen, han kaldtes Capitain og boede i Nyboder.⁴⁹ Jeg crindrer vi var derude en Aften samlede med Familien; til Aften lavede vi varm Punsch til Smørrebrød. Vi Børn sad i et andet Værelse og tog os selv tilrette, formodentlig har jeg faaet lidt meer af den stærke Drik end jeg egentlig taalte, thi da vi gik hjem om Aftenen gennem Store Kongensgade støttet af Onkel Louis⁵⁰ og en anden, gik jeg hele Tiden og gjorde ham min Kjærlighedserklæring, naturligviis gjorde jeg galt værre for at være morsom, et 10-aars gammelt Barn kan finde paa meget. Næste Dag fik jeg dygtig Skjænd af Moder.

Tante Louise, som havde været i Huset hos mine Forældre siden deres Bryllup, og som vi Børn ofte var træt af, blev ikke tilbage i Kjøbenhavn, men fulgte hjem med til Norge, hvor hun endnu var i mange Aar, jeg tror i det hele taget en Snees Aar. Efter denne lille Digression vender jeg tilbage til Nutiden.

[*Tirsdag*] den 13. Februar 1840. De offentlige Fornøjelser ere nu igjen i fuld Gang saaledes var jeg igaar i Borups Selskab, og jeg gjorde vel for 8 Dage siden et Bekjendtskab, som er værd at optegne nemlig med den *store Thorvaldsen*. Han sad ikke langt fra mig, saa kommer jeg til at sige til Tante Augusta, ved hvis Side jeg sad: »Hvor lykkelig den, som kunde faa tale med Thorvaldsen«, »Ja det kan Du saamæn godt komme til« svarer hun, faaer fat i Onkel Fritz, som kjender ham meget godt, og inden jeg vidste et Ord deraf var Presentationen foregaaet. Jeg fik dog ikke *talt* stort med ham, da jeg blev saa befippet i det Samme, saa jeg ikke vidste, hvad jeg skulde sige til ham. Fader havde sagt til mig førend jeg reiste, om jeg gennem Onkel Fritz kunde skaffe ham en Tegning af Thorvaldsen. Dette Emne kom paa Bane, men jeg var saa benauet, at jeg lod mig glide ned paa den ledige Plads ved mig, hvorpaa Onkel Fritz lod mig reise mig igjen, det var ikke passende at sidde ligeover for en saa stor Mand.

Igaar var vi igjen der, og jeg saa atter Thorvaldsen, som ogsaa havde indfundet sig, men da talte jeg ikke med ham.

Cecilie Steenberg var med os igaar i Borups Selskab, jeg var ovre paa Holmen igaar Formiddag med Biletter til hende saavel som til Louise og Bolette.

[Går sammen med Cecilie til Conditor Kromejer i Vimmelskaftet og bliver forfulgt af en løjtnant, som Cecilie mener hun har truffet hos kommandør Krieger.]

[*Onsdag*] den 26. Februar. Jeg var den Dag paa Holmen fra Morgen af. Da vi havde drukket Formiddagskaffen spadserede Bolette, Louise, Cecilie og Augusta Heltzen⁵¹ ogsaa en norsk Dame, som er i Huset hos Onkel Peter, og jeg ud i Grønningen i det yndigste Vejr og derpaa tilbage igjen til Holmen.

Nogle dage senere. Fru Steenberg⁵² er kommet til Byen, hun har inviteret mig til Helsingør; om otte Dage sidder Cecilie i Helsingør. Afskeden med hende bliver lidt svær.

Jeg troer nu med Vished, der er noget igjære med Louise og Ludvig Jung, men som de ikke tør declarere af Frygt for Onkel Peter, som er vred paa Alt, som hedder Jung.⁵³ Christoffer Jung⁵⁴ gaaer her rigtig nok som Informator, ellers fik ikke han Lov heller at sætte sine Been

her i Huset, men jeg troer nok de elskende har sine Sammenkomster hos Hecquets.

Jeg har igjen for en Ugestid siden været paa Bal i »Borups Selskab«, hvor jeg morede mig meget godt. Alt mit Tøi blev baaret over paa Holmen i en stor Kurv, hvor jeg klædte mig paa. Vi havde en Friseuse til vort Haar og Cecilie, som selv er en nydelig Baldame, hjalp til at pynte os. Jeg dandsede 2de Vals og Cotillon med Lieutenant Børresen, forresten var der lutter fremmede Mennesker; jeg var dog saa heldig at dandse alle Dandsene. Vi kom ikke hjem før kl. 4½ om Morgen. Bolette og jeg var eens, og da vi jo endnu havde Hofsorg saa vare vi i hvidt Linon⁵⁵ med et hvidt Skjærf paa den ene Side istedetfor Livbaand, dertil en sort Blomst paa Hovedet. Cecilies Afreise blev dog udsat en 14 Dages Tid, og glad er jeg.

[Tirsdag] den 5. Mai 1840. Paa Grund af det uhyre lange Mellemrum, der er siden jeg sidst skrev, er det nu Dagen før min Geburtsdag, og jeg griber Pennen for at nedskrive nogle Tanker.

Det er imorgen den 6te Mai, men den bliver vist ikke saa glædelig, som den altid har været i mit kjære Hjem, om ikke af anden Grund saa fordi den stakkels Tante Mathilde atter igjen er bleven syg.

[Skildrer, at hun drømte, at Tanten var død.]

Bolette og jeg ere begyndt at tage Sanginformation hos Hr. Hillebrandt,⁵⁶ vi har nu havt omtrent 11 Timer sammen.

[Onsdag] den 6. Mai. Den første og maaske eneste jeg oplever i Kjøbenhavn. Her var en heel Deel Gratulanter i Formiddagstiden, siden det hører til de sjældne Tilfælde, at jeg oplever denne Dag her, saa vil jeg optegne dem som vare her. Frederik og Marie Hecquet, Marie Nørregaard, Louise Gandil, Augusta Heltzen, Bolette, Elise, Antoinette,⁵⁷ Tante Louise, Jacobine Gjertz, Frøken Schneider. Imorges tidlig var Onkel Fritz hos mig, det er altid hans Tid før han gaar paa Contoiret.

Alle de unge Damer tilligemed Tante Louise og Frøken Schneider er buden igjen til Aften. Tante Mariane derimod har spist her til Middag. Kl. 6 skulde jeg have spillet med Lüders, men han kom ikke.

[Søndag] den 7. Juni (1ste Pintsedag). Det er nu en Maaned siden

jeg skrev i denne Bog, men naar jeg ikke har noget særdeles at optegne, saa trætter det baade at skrive og læse det igjen. Dog maa jeg tilstaa, at der er en stor Decl Dovenskab med i Spillet, thi saa ganske blottet for Emner har jeg ikke været. Saaledes har jeg f. Ex. været paa bal paré⁵⁸ paa Chrsitansborg Slot. Det var af den Slags Baller, man ikke glemmer saa hastigt, man maatte mere betragte det som et Skuespil end som et Bal. Den deilige Riddersal, den uendelig Mængde pynkede Damer, det var rigtignok et imponerende Syn.

De Kongelige var meget nedladende og venlige, de gik omkring som de vare andre Gjæster. Prinds Ferdinand og Kronprindsen var meget ivrige Dandsere, den sidste dandsede dog meer som en Matros, intet Under, han var jo den Dag bleven Vice-Admiral!

Onkel Schneider, som er saa sød og venlig, fulgte mig og maatte i den Anledning lade sig sy et par sorte Knæbensklæder, dertil havde han da sort Kjole.

Jeg var hvid og havde anstrengt mig saa godt jeg kunde.

Uagtet vi boede ligeoverfor Slottet maatte vi lade Karethen, som vi kjørte i, bringe os langt hen forbi Højbroplads, thi vi maatte kjøre i Række eftersom vi kom, jeg tror vi vare to Timer om Vejen til Slottet.

[Fredag] den 3. Juli 1840. Atter en Maaned siden jeg skrev, og dog har jeg siden jeg skrev igjen oplevet adskilligt. Rudolph⁵⁹ har tilbragt tre Uger her og nu er Peter⁶⁰ her. Den Dag Rudolph skulde komme med Dampskibet fra Kiel gik jeg ud for at møde ham. Da jeg kommer paa Pladsen udenfor Amalienborg Slot seer jeg paa den anden Side af Equester-statuen en liden Gut. Jeg saa paa ham og han paa mig. Da jeg var kommet forbi, vender jeg mig om, for at see efter ham, ligesaa gjør han, vi stod en Tid og saa paa hinanden indtil jeg udraabte: Rudolph efter den pene lille Gut, i et Øjeblik vare vi Side om Side. Det var min elskede Broder, til hvis Ankomst jeg havde glædet mig saalænge. Dampskibet var kommet før man havde sagt mig det, uagtet jeg var ilet ud alene uden Følge for at komme tidsnok. Da han nu forgjæves havde seet efter nogen til at møde sig og han ingen fandt besluttede han sig til at gaa til Gammelholm, hvor han skulde bo. Hvor var jeg ikke stolt af min lille Broder, han var bleven saa smuk fandt jeg og var saa glad, saa glad!

Nogle Dage forinden havde jeg fundet en Straahat i et Vindve paa

Østergade, som jeg fandt maatte klæde ham, og det varede ikke længe inden Hatten sad paa Rudolphs Hovede. Ugen fløj hurtigt afsted og han er nu hjemme til Moders store Glæde.

Da Peter ankommer herved i et Lægemøde⁶¹ har jeg faaet Lov at blive saalænge for at følges hjem med ham.

Jeg har været ude i Frederiksborg og set Kroningen,⁶² et deiligt Syn, som jeg aldrig skal glemme. Det var med Nød og Neppe Tante Recke kunde give mig Husly, thi foruden den befalede Indkvartering var der foruden mig en heel Deel Gjæster. Men hvad har man ikke gjort for mig herved, ikke alene fandt jeg Husly, men hvad meer var, jeg fik ogsaa Billet til Kirken, som der var saadan en Rift om. Uagtet Kroningen ikke skulde være før Kl. 12 begav jeg mig strax efter Frokost om Morgenen til Kirken, hvor jeg staaende den hele Tid paa Galleriet oppebiede ikke alene Majestæternes Ankomst, men hele Kroningsakten, et deiligt og aldeles uforglemmeligt Syn. Lidt før Akten var forbi begav jeg mig udenfor paa en ydre Gang, hvor jeg havde Anledning til at iagttage Kongeparret i sine Kroningsdragter, da de passerede et Gallerie, der gaar tværs over Gaarden og adskiller den ydre og indre Slotsgaard. Jeg fik altsaa saa meget med, som det var muligt.

Aftenen i Forvejen havde jeg desuden været med til at strø Blomster paa Vejen for den kongelige Vogn og havde saaledes Anledning til at see dette smukke Par paa ganske nært Hold.

Saa har jeg da ogsaa været i Helsingøer og besøgt Cecilie fra Mandag Aften til Onsdag Morgen. Jeg var paa Kronborg Fæstning og flere andre Steder. Dette var den 30. Juni 1840, en glædelig Ihukommelse. Jeg haaber Cecilie kommer ombord til mig, naar jeg nu paa Fredag reiser hjem, for at tage en sidste Afsked.

Det er paa Tiden jeg omtaler en Tour, som jeg gjorde med Peter, som ogsaa boer paa Holmen. Vi kørte ud til Eremitagen og flere Steder i Dyrehaven og kom over Hirschholm tilbage i øsende Regn.

Jeg har ogsaa været paa Holtegaard, som Moder har fortalt mig saa meget om, men som nu er i en meget miserabel Forfatning, og ganske anderledes var det nok da hendes Fader, den gamle Mægler Gandil⁶³ ejede det og hver Søndag kørte derud med alle sine Børn paa en Holstenskivogn med fire Heste og en sort Tjener.⁶⁴ Nu tilhører det Familien Jung. Jeg tog derud med Louise og spiste Middag hos den gamle Fruc⁶⁵ og traf kun hende og hendes Datter Anette,⁶⁶ der viste om

blandt andet paa den meget omtalte Marienhøj, som ligger i den nederste Deel af Haven og som var saa yndig en Theeplads.

Da Tante Recke blev gift, boede hun og hendes Mand der, og da var Moder nok der paa mangan en Fest, som gaves paa Holtegaard. Blandt andre Dage var Tante Reckes Geburtsdag den 18. September en staaende Fest med coulørte Lamper i Haven. Recke bestyrede nok Ejendommen daarlig, der begyndte allerede da at forfalde. Jeg syntes ikke jeg kunne komme hjem til Moder uden at have seet Holtegaard.

Tante Christiane har foræret mig et par Thekopper, som Cecilie altid plejede at drikke af til en Erindring om hende og hermed siger jeg Kjøbenhavn Farvel.

Christiania den 16. Juli 1840. Min Ankomst tilbage til Hjemmet var naturligviis glædelig. Moder havde holdt Øje med os i Vindvesspejlet og kom selv og lukkede op for os. Der var naturligviis mange Spørgsmaal at besvare, mange Hilsener at bringe. Jeg blev skammelig mishandlet herpaa Tolboden, alt mit Tøi blev rystet ud og en heel Deel Smaaarbejder, som vare paabegyndte til Sølvbrylluppet⁶⁷ herhjemme næste Aar maatte jeg betale Told af ligetil mine egne nyc Klæder.

Før jeg glemmer det maa jeg endnu tilføje nogle Optegnelser fra mit Ophold i Kjøbenhavn.

Tante Mathilde var fremdeles daarlig, da jeg forlod hende, hvorfor jeg ogsaa sagde hende Farvel for evig. Jeg venter ikke at faae hende mcer at see.⁶⁸ Hele Familien fulgte mig til Toldboden. Onkel Schneider helt ombord, det var ikke let at skilles fra alle de elskværdige Mennesker. Desuden havde jeg i andre Henseender havt et meget rigt Udbytte af mit Ophold der. Det var altsaa med en vemodig Følelse jeg forlod den for mig saa kjære By.

Ankeret blev snart lettet og vi strøge forbi Spidsen af Langelinie, hvor de danske Medicinere gave sine norske Colleger et rungende Hurra, som af disse blev besvaret. Lidt efter lidt tabte vi Kjøbenhavn af Syne med alle dens Taarne, vi spadserede op og ned af Dækket og betragtede den deilige Strand, som seer ud som en eneste stor Have.

[Skildrer dernæst at Cecilie står og vinker, da skibet passerer Helsingør.]

1846

[Tirsdag] *Kjøbenhavn den 2. Juni 1846.* Vi have nu tilbragt en heel Dag i Kjøbenhavn. Ankomsten hertil var igaar Morges Kl. 6. Med Reisen maatte vi i det Hele taget være fornøjet, uagtet det den første Nat var temmelig uroligt og vi af Mangel paa Køje maatte ligge den hele Nat oppe paa Dækket i den kolde fugtige Natteluft.

Chefen hed Fleischer, Styrmanden Leest. De vare imidlertid meget inquite for os over det Natteteje, de gik bestandig og stoppede Tæpper og Klæderne fast paa os for at Vinden ikke skulde løsne dem. Onkel Peter med sine Sønner kom strax ombord igaar Morges for at hente os i sin Slup, der bragte os lige op til Gammelholm. Onkel Schneider kom ogsaa, og blev ombord for at tage sig af Malvina,⁶⁹ der efter at have staaet og ventet længe omsider blev afhentet af en Tjener. Modtagelsen her paa Holmen var meget hjertelig og Tanterne Augusta og Louise indfandt sig ogsaa. Ida⁷⁰ er blevet en nydelig Pige, hun har noget fint og interessant i Væsen, der strax indtog mig. Christian, der nu er Lieutnant,⁷¹ er ogsaa bleven et nydeligt Menneske. Tante Augusta er bleven uigjenkendelig svær. Lykken har gjort hende lidt vel meget talende undertiden, forresten lige elskværdig, men aldeles koneagtig baade i Væsen og Manerer. Elisabeth er bleven accurat, som jeg havde tænkt mig, hun har for mig ikke det interessante ved sig som Ida, forresten er alt ved det gamle, og det forekommer mig undertiden, som det Mellemrum af 6 Aar, der er fra jeg sidst var hernede, ikke er meer end et Aar i det høieste. Endnu har vi ikke været videre ude, igaar Aftes var Familien her og i Aften ere vi hos Schneiders.

[Onsdag] *den 3. Juni 1846.* Igaar Eftermiddags gik Onkel Schneider, Ida, Moder og jeg ud for at se Tivoli ved Dagens Lys.

Der findes alt for at opmuntre Sindet.

Vi bivaandede første Afdeling af Lumbyes Concert⁷² og besaa desuden Menageriet og alle Smaabutikkerne etc. og endte alle med en Portion Iis hos en Conditor.

Et af de første Mennesker vi traf paa, eller rettere sagt som jeg bemærkede paa Afstand, var Lieutenant Børresen, Courtiseuren, som jeg ved mit sidste Ophold her i Kjøbenhavn gjorde Balbekjendtskab med. Derfra gik vi hjem med Onkel Schneider, hvor en Deel af den

øvrigte Familie var samlet. Senere ud paa Aftenen kom Ditlev Recke og lille Eugenie⁷³ fra Frederiksberg.

I Formiddags førte Christian Gandil, Moder og mig op paa Rosenborg, uagtet jeg har seet dette Slot nogle Gange før, var det dog ikke mindre interessant at see det igjen. Det er et heelt Skatkammer, og interessant er det at følge Smagens Udvikling i de to sidst forløbne Aarhundreder, og som man har den rigeste Anledning til at følge paa forskjellige Maader. Herfra gjorde vi nogle Visitter. Iaften forholde vi os rolige her paa Holmen.

[Fredag] den 5. Juni. Efter Theen om Morgenen gaaer vi i Almindelighed ned i Haven. Ida og jeg sad i det saakaldte Louises Lysthuus og syede, de andre vandrede for sig. Vi to talte om lidt af hvert og vi faldt tilsidst ind i den erotiske Retning. Ida betroede mig sin Hemmelighed, stakkels Barn, hun er allerede saaret af Amors Piil. En ung Præst som hedder Mynster⁷⁴ har fanget hendes Hjerte. Hun har næret dette Sværmerie i et Par Aar, det var derfor ikke et lidet Stød hun fik, da hun hørte han var blevet forlovet med en Frøken Augusta Aagesen.⁷⁵ Imidlertid er Partiet nu gaaet overstyr, og man kan jo ikke vide, om det maaskee kan være til vor Idas Lykke. Som hun nu sad og indviede mig i disse Tanker igaar Morges, traadte Malvina pludselig ud i Haven. Jeg havde ikke set hende siden vi havde været sammen paa Dampkibet og foer hende derfor imøde over Stok og Steen. Hun kom egentlig for at bede mig følge hende ud til Nielsens og med det Samme nogle Smaaærinder. Da vi altsaa havde drukket Caffé i Compagnie med Husets Folk samt Mægler Fritz Hoskjær⁷⁶ som just kom, begave vi os til Amagertorv og steg ind i en Omnibus, der paa vort Forlangende skulle sætte os af ved Sommerlyst hos Instruktør Nielsens.⁷⁷ Omnibussen satte os rigtigt nok af ved Sommerlyst, men ikke det vi søgte. Vi kom nemlig ind i et Etablissement af Conditorer og Keglbaner, som vi gennemvandrede uden at faa Øje paa det Sommerlyst vi søgte. Omsider kom vi da ud af dette Virvar og fandt det endelig længer nede i Alléen. Madame Nielsen⁷⁸ var hjemme ligeledes Thora Wexschall.⁷⁹ Vi tilbragte to Timer paa denne Visite og var aldeles indtaget af Værtindens Elskværdighed, i den Maade, hun underholdt os paa, var der noget der tydede paa en indre Dannelse og Fiinhed, der dog træffer meer og sikkert end den slaaende Skjønhed. Hvad hendes

Hjerte egentlig angaaer, da kjender jeg hende for lidt til at kunne bedømme det. Folk har talt baade for og imod det. Jeg kan kun sige, at hvor Forstanden har naaet et saadant Udviklingstrin som her, der kommer man ogsaa til den Erkjendelse, at alt det Bestaaende i Verden, der ejer en Virkelighed og en Sandhed i sig absolut maa lade enhver Fordom eller forudfattet Mening, det være om hvadsomhelst, vige som utilbørlig prøvet. Forstand og Godhed smelter saaledes paa en Maade sammen i en fælles Kjærlighed til Sandhed og Afsky for Falskhed. At man imidlertid især i hendes Stilling er nødsaget til bestandig at være paa sin Post, som man siger, er noget jeg anseer for afgjort. Der er et Slags Selvforsvar, nødvendigt, der ofte har outreret hos dem, der ere satte i denne Stilling, men jeg troer ikke det er skeet hos Madam Nielsen, idet mindste ikke som ældre Kone, dertil har hun sine Lidenskaber for meget i sin Magt. Vi vandrede længe med hende i den smukke Have og besaae Drivhuset. Alt er nydeligt og elegant indrettet derude og det indre Arrangement i Huset vidner om Smag. Hvad Haven angaaer var der paa enkelte Steder lidt forgroet, men saa langt har formodentlig Gagen ved Theatret ikke slaaet til. Vi ventede længe paa Instruktøren, omsider kom han, men vi kunne ikke længe nyde godt af ham, da Omnibussen, vi skulle gaa ind med, strax efter holdt ved Døren. Vi ekspederede først nogle Ærinder paa Østergade, hvorpaa Malvina fulgte her tilbage til Holmen med mig og var her til henimod syv, da hun skulle hjem til Langes paa bonne Esperance⁸⁰ og vi i Theatret. Madame Stage havde sin Benefice Forestilling,⁸¹ der var ret net arrangeret, men efter min Smag sammensat af for meget smaat. Jeg længes efter noget gedigent og reelt. Madame Stage har gjort betydelige Fremskridt i de sidste syv Aar uden at have nogen betydelig Stemme har hun en nydelig Maade at synge paa. Der var et Par Overturer, som under Glæssers⁸² Anførsel gik fortræffeligt.

[Lørdag] den 6. Juni. Eftermiddagen igaar tilbragte vi paa følgende Maade. Kl. 6 toge vi med Omnibus ud til Fredriksberg hvor Tante Jeanette ligger paa Landet.⁸³ Efter at vi havde drukket Thee hos hende gik Onkel Schneider, Tante Augusta, Elisabeth, Moder og jeg til Tivoli, hvor vi vandrede omkring og nød Fyrværkerie, Musik og Iis. Jeg havde ikke seet det oplyst og fandt det naturligvis smukkere saaledes end første Gang. Da vi kom hjem her paa Holmen om Aftenen var

Klokken 11½, vi fandt Onkel Peter oppe, ventende paa os. Han fik Skjænd af Moder for det. Vi listede os sagte op paa vort Værelse og klædte os hurtigt af, men mit Blod var kommet i saadant Oprør, af den lange Spadseretour, at jeg næsten ikke kunne sove. Jeg stod dog tidlig op i Morges og begav mig med Ida ned i Badehuset her paa Holmen. Ida skrifter daglig for mig, hendes Kjærlighed er hendes Liv og hun lægger i Grunden slet ingen Skjul, uagtet hun er bange for Forældrene skal faac det at vide. Malvina kom her i Formiddags. Vi gik sammen over til Schneiders, Tante Mariane blev meget glad ved at see hende. Da Moder og Tante gik ud sammen i Eftermiddag har Ida og jeg i uforstyrret Ensomhed været sammen nogle Timer, hun læste noget af sin Dagbog, som alt drejede sig om *ham*. Jeg maatte til Gjengæld for hendes Tillid læse op af nogle af mine poetiske Forsøg. »Sømanden« til Fru Petersen⁸⁴ samt »Tistedalen og Femsøen« til Wilhelmine.⁸⁵ Hun var fornøjet med dem. Stakkels Barn, hun rører mig virkelig undertiden. Sidenefter gik vi ned i Haven og tog Welhavens Digte med, hvoraf jeg forelæste hende nogle. Det lod til at være Balsam paa hendes Saar, skjøndt hendes lille Ansigt antog et vemodigere Præg end forhen. Iaften kom Elisabeth og Ditlev her, de have drukket The med os.

[Mandag] den 8. Juni. Igaar var vi ude paa en yndig Kjøretour med Schneiders. Vi spiste til Middag med dem og kørte Kl. 4½ ud alle sammen paa en holstensk Vogn. Vejen gik ud af Østerport et Stykke ud af Strandvejen indtil vi tog af ved den Vej der fører forbi Bernstorff, som fortiden er Kongens Sommeropholdssted,⁸⁶ videre igjennem Jægersborg, Fortunen, Dyrehaven til Klampenborg. Vi standsede lidt ved Kirsten Piils Kilde og nød et Glas Vand. Da vi var kommet til Klampenborg, gik vi strax op i Concertsalen,⁸⁷ her traf vi Malvina P. og Ida Lange,⁸⁸ desforuden Louise Recke, som var kommet fra Fredriksborg med Grev Knuths.⁸⁹ Her var jeg ogsaa saa heldig at see Idas Ideal, den unge Præst, Mynster, som bestandig gaer under Navn af »Chimse«, Forkortelse af Joachim. Et meget net ungt Menneske med et fromt Ansigt, men som jeg sagde til Ida, ikke til at blive slagen i, idetmindste første Gang. Da vi havde gaaet en Stund dernede og be-seet Folk paa Promenaden gik vi ned til det gamle Klampenborg, hvor vi fik os en Maskine og nød vor Thee i et lille Lysthuus. Det var en

yndig Aften, Vinden havde aldeles lagt sig, ikke et Blad bevægede sig. Vandet laac saa drømmende for os og et let Taagesløv hvilede over det, medens tre fuldproppede Dampskibe afvexlende kom og gik. Der var et Menneskemylder, som var ganske merkværdigt, især naar man tænker sig, at alle andre lignende Etablissementer igaar var ligesaa meget besøgte. Da vi skulle kjøre hjem, følte vi nogle Draaber, vi bleve da lidt ængstelige for at blive gjennemblødte paa den lange Vej og tilhyldede vore nye Hatte og Parasoller paa bedste Maade med Lomme-tørklæder, men der blev ikke noget videre af Regnen, og det var en yndig Hjemkørsel ad den nyelig iforvejen vandede Strandvej. Der var hele Rækker af Vogne, der jo ikke kunne existere, dersom Støvet ikke havde været dæmpet med de fortræffelige Vandindretninger, som man her bruger saa meget.⁹⁰ Mine Øjne og Tanker var fæstede paa det yndige Sund, der saa stille og roeligt laa for os, paa den ene Side og paa den anden Side de smukke Landsteder, hvis Beboere i Almindelighed sad ved Aftenmaaltidet, stærkt oplyste af Lamper og Vindverne til Vejen aabne.

»Lykkens Yndling«⁹¹ kom atter ofte i mine Tanker og bidrog ikke lidet til at gjøre den Stemning jeg var i skjøn.

Elisabeth og jeg sad paa samme Sæde og lige saa talende og muntre, som vi havde været paa Udkjørselen, ligesaa stille og tause, men derfor ikke mindre tilfredse vare vi paa Hjemtouren, jeg troer vist vi begge vare grebne af en og samme Følelse. Det var virkelig en poetisk skjøn Aften. Da jeg havde klædt mig af igaar Aftes gik jeg ind til Ida, hun var allerede i Seng, jeg maatte jo fortælle hende om hendes »Chimse«, som jeg havde seet, jeg kunne ikke gaa i Seng, førend jeg havde givet hende den Nyhed at sove paa.

[Tirsdag] den 9. Juni. Igaar blev Ida og jeg enige om, at gaae ud sammen, vi expederede nogle Visiter og Boutiquer og kom saaledes ogsaa paa Østergade. Hvem skulle vi møde Andre end Lieut. Børresen, han gjorde en Stands som en pludselig Gjenkjenden, vi var just udenfor en Destilateur, hvor vi skulle ind og kjøbe noget, og ved at vende mit Ansigt mod Gaden saae jeg ham kikkende ind af Vindvet efter os.

Da vi kom ud paa Gaden meddelte jeg det til Ida, og idetsamme saa vi ham vimse forbi os nedover Høibroplads, vi maatte nu gjøre en

Visite hos Schneider for at trække ud Tiden.

Derpaa gik vi ud til Frederikke Cold,⁹² jeg skulle bede hende fra Moder om hun dog ikke ville see ned til hende, eftersom Moder i denne Tid er daarlig tilbeens af Gigt, af hvilken Grund hun ogsaa bruger russiske Dampbade her i Kjøbenhavn. Det morede mig meget at see hende igjen og jeg befinder mig saa vel i hendes Nærhed, vi vente hende med det første her paa en Visite.

Tante Mariane spiste her igaar Middags. Ud paa Eftermiddagen spadserede vi lidt paa Holmen. Ida og jeg gik længe alene og vores Tale kom snart paa det Æmne, der er det staaende Thema, naar vi to ere ene, hendes Kjærlighed.

Jeg lader ikke hendes Fantasie spille meer end den gjør, men dæmper den ved calmerende Tale. Det er en god Natur og blød og føjelig uagtet i enkelte Retninger lidt stiv, men hun har ladet sin Kjærlighed bruse op, det er den jeg vil stræbe efter at lære hende at tæmme, det er ikke fordi, jeg troer at besidde nogen særdeles Sjælsstyrke, men . . .

[*Onsdag*] den 10. Juni. Jeg blev afbrudt igaar ved at Ida kom herved i Pavillonen med sit Arbejde, jeg maatte altsaa lægge Pennen væk. Paa en Gang, som vi sad her, blev Himlen saa overtrukken og det blev saa mørkt, at det var umueligt at sye et Sting. Himlen aabnede snart sine Sluser ledsaget af de stærkeste Lynglimt og Tordenskrald, og et Quarteers Tid efter var Gangene i Haven som Floder og umuelig for mig at passere, som kun havde tynde Fløjelsskoe. Vi ventede forgjæves paa at blive afhentede fra Huset med Paraply og Galoscher, men Ingen kom; det var umuligt at sætte Foden udenfor uden at blive gjen-nem-blødt, tilsidst bleve vi aldeles inderegnet, det var en comisk Situation, omsider da Regnen mildnede noget maatte Ida vade hjem under min Parasol og fik sin Broder Peter⁹³ til at hente mig. Da vi havde spist igaar Middag gik Ida og jeg i vore Havedragter ud paa Holmen og spadserede længe langs den lange Reberbane.⁹⁴ Senere ud paa Eftermiddagen gik vi ud paa Gaden i nogle Butikker paa Østergade, Kjøbmagergade og Vimmelskaftet. Naar hun kan komme til at gaa ad Admiralgaden, saa er hun fornøjet, der boer »Chimse«.⁹⁵

[*Torsdag*] den 11. Juni. Igaar spiiste vi hos Schneiders og tilbragte Dagen hos dem. I dette Øjeblik kom Onkel Peter, Ida og jeg fra Ny-

holm, hvor vi saae Corvetten »Valkyrien« løbe af Stabelen,⁹⁶ vi besaae desuden Arsenalet og Dokken. Skade at Moder ikke var med, hun maatte i sit russiske Dampbad, som hun tager hveranden Dag.

[Fredag] den 12. Juni. Senere paa Formiddagen igaar kom Malvina for at tage Afskeed hun reiste igaar herfra til Kiel, hvor jeg haaber, hun er i god Behold nu. Igaar Aftes var jeg med Moder og Tante Louise i Theatret og saae Scener af Paër's Agnese og Rung »Stormen paa Kiøbenhavn«, derpaa Syngestykket Ludovic.⁹⁷ Titelrollen udførtes af Hansen,⁹⁸ som gav den ret godt især i første Act.

[Lørdag] den 13. Juni. Igaar Eftermiddag kjørte Onkel Peter, Tante Christiane, Ida og jeg ud til Østerport og spadserede derfra til Nachtegalls.⁹⁹ Uagtet jeg nok saae hans nye Kone, da jeg var her sidst, saa troer jeg dog ikke jeg har været i hans Huus siden han blev gift. Han er en gammel Nathue og man mærker paa Alt, at han har indgaaet dette Giftermaal af egen Interesse. Therese Haderup¹⁰⁰ med sine smaae Børn er der i denne Tid. De vare alle paa ham nær ifærd med at arrangere sig til Kjørejour, som vi naturligviis ikke søgte at opholde dem i. Anna Horn,¹⁰¹ som just var kommet, trak os herfra ind i hendes lille Lysthuus ved Siden af, som hun har lejet, og som hun gaaer ud til hver Eftermiddag.

Vi gik ad Grønningen tilbage, men da vi kom til Academigaarden¹⁰² tog Onkel en Vogn, da Moders Been var saa daarlige, og vi vare meget vel fornøjede ved igjen at befinde os paa Holmen.

[Mandag] den 15. Juni. Jeg elsker Kiøbenhavn, ja meer end jeg vover at tilstaa og er undertiden næsten ifærd med at ønske, at jeg kunne etablere mig her for bestandig.

Da jeg i Løverdags Formiddag var gaaet op paa mit Værelse for at kikke lidt her i min Dagbog ringede Onkel paa Klokken efter mig. Jeg gik ned, det skulle betyde, at Frederikke Cold var nede i Havestuen. Jeg ilede saa hastigt, som muelig derved, da hun er min store Yndling, og sad snart i den luneste Passiar. Kort derpaa kom Tante Louise, Tante Mariane og til vor store Overraskelse Tante Recke. Det lille Værelse blev snart fyldt, og uagtet jeg befandt mig i Morgendragt, kunne jeg dog ikke løsrive mig fra dette behagelige Selskab. Tante

Reckes ligesaa pludselige Afrejse som Komme har sat os alle i den største Forundring. Man paastaar, at hun blev fornærmet på Schneiders, der ikke havde Plads til hende, da Mariane er Gjæst. Dette er saa meget meer besynderligt, som Elisabeth tiggede og bad hende om at blive sin Bestemmelse troe, først at reise imorgen, men hendes Heftighed var vel nu som saa ofte løbet af med hende, og hun reiste da samme Eftermiddag.

Frederikke Cold kom i Løverdags for at invitere os paa Comedie, men vi vare allerede engagerede mange Dage i Forvejen med Hecquets til en Tour i det Grønne, som jo nok kan opveje den bedste Comedie, især naar den bliver favoriseret af saa godt Vejr, som vi nu havde.

Frederik Hecquet er bleven gift igjen med en tysk Dame, en Frøken Torp. Hendes første Barn blev døbt i Løverdags,¹⁰³ og i Anledning af Dagens Høitidelighed skulde der om Eftermiddagen kjøres ud.

Der var ingen Fremmede, kun Huset her og os to. Vi spiiste altsaa her paa Holmen temmelig tidlig, hvorpaa vi bleve afhentede kl. 3 med Vogn, kjørte op til Hecquets og arrangerede os for samlede at kjøre derfra kl. 3½. Vi vare tre Wienervogne. Den gamle Etatsraad var min Cavaleer.¹⁰⁴ Ida og Lotte Valentin¹⁰⁵ paa Forsædet. Vi kjørte saaledes ud af Nørreport over Farimagsvæjen til Strandvejen igjennem Ordrup til Fortunen, hvor vi drak Caffé paa en Plet, hvor vi havde den yndigste Udsigt over Bernstorff, hvor Kongen i denne Sommer ligger og i Baggrunden Kiøbenhavn med Sundet samt den svenske blaaligfarvede Kyst.

Kun Skade at Moder netop denne Dag var saa daarlig i sit Ben, at hun næsten ikke kunne gaae et Skridt. Derfra kjørte vi gjennem en Deel af Dyrehaven til det gamle Klampenborg, hvor vi drak Thee og spiiste til Aften, her gik vi ogsaa dygtig om.

Sundet laac saa stille igjen for mig ligesaa smukt som første Gang, og Vinden bevægede ikke et Blad.

Da det var en Løverdags var der ikke saa mange Mennesker og derfor meer ugenert.

Igaar Formiddag [søndag d. 14. juni] vare vi paa en Dejeuner hos Anna Horn¹⁰⁶ med Falberne.¹⁰⁷ Den midterste, Fru Trepka, om hvem de skammeligste Rygter med Prindsen har gaaet, er unægtelig den smukkeste. Clara den ældste, nu Fru Rothe, har tabt sig og den yngste

Anine, som er voxet op er ikke saa smuk, uagtet hun i og for sig har et nydeligt Ansigt.

Vi vare der ikke saa meget længe, da Ida, Elisabeth og jeg skulle i Kirke og høre »Chimse«, den meget omtalte unge Præst. Da jeg havde hørt ham, skulde jeg da gjøre Regnskab for, hvorledes jeg fandt ham, og sagde disse to unge Damer, som jo begge ere forblindede af ham, især den ene, min Mening, som er denne, at han er en Mand med Talent, at hans Tale var smuk, men et monotont Foredrag og altfor megen Armbevægelse og Skjælven i Stemmen. Dertil kommer endnu en Ting, at jeg ved at høre en ung Præst savner den Værdighed, der er uadskillelig fra dette Embede, og som Aarene for en stor Deel hjælper til at give. For mig er han endnu lidt for grøn paa Predikestolen.

Igaar Eftermiddags kjørte Ida, Moder og jeg samt nogle af Tanteerne ud til Fredriksberg til Tante Jeanette.¹⁰⁸ Tante Christiane ville ikke gaae fra Onkel Peter, som var bleven lidt forkjølet paa Hecquets Tour.

Først gjorde Moder, Elisabeth, Ida og jeg en Visite hos Selmers,¹⁰⁹ derpaa satte vi Moder af tog Tante Louise isteden og vandrede lidt op i Frederiksberg Have. Der var en græsselig Menneskemylder, men kun Pøbel. Det var dog altid saa meget, at jeg fik den deilige Have at see igjen.

Ida er nu gaet op til Münters for at hilse paa Wilhelmine Münter,¹¹⁰ som kom hjem igaar med Dampskibet efter en lille Udflugt paa 3 Uger. Hun er en Cousine af »Chimse«, og jeg troer dette er den vigtigste Grund, hvorfor hun holder af hende; thi Alt, hvad der drejer sig om den Familie har en egen Duft for hende.

[Torsdag] den 18. Juni. I Tirsdags var Moder, Christian, Ida og jeg i Theatret og saae Comedien »Figaros Giftermaal« til Indtægt for Md. Phister.¹¹¹ Det hele var et udmærket S sammenspil, foruden Hr. og Md. Phisters udmærkede Fremstilling af Figaro og Suzanne blev jeg i høj Grad indtaget af Jomfru Ryge som Grevinden.¹¹²

Igaar Onsdag kjørte Moder og jeg i Omnibus ud til Nielsens i Frederiksberg og gjorde Visite. Vi traf dem begge hjemme og sad længe og converserede dem; tilsidst fulgte Instructeuren os ned af Alleen og hjalp os til at fange en Omnibus til Retouren, derfra gik vi til Schneiders, hvor vi var buden til Middag.

Igaar Eftermiddag gik vi allesammen derfra ud i Tivoli og kom ikke her hjem paa Holmen førend henved 12. Vi skulde have været i Theatret i Aften for at see »Hans Heiling«,¹¹³ men formedelst indtrufne Omstændigheder kan denne ei gives, vi bliver altsaa paa Holmen for at modtage Hecquets, som kommer her i Aften.

Dagen efter [fredag] d. 19. Juni. Eftermiddag. Ida og jeg endte Dagen igaar med at tage os en lang Promenade fra Vestervold til Østervold, Grønningen, Toldboden og hjem. I Formiddag har hun været med mig hos Fru Schmidt-Phiseldeck, denne mit Barndoms- og Ungdoms Ideal; jeg seer nu rolig tilbage til den Tid, som en længst forsvunden. Vi traf hende hjemme og sad en Stund hos hende. Denne Dag har været stegende heed, og jeg var næsten opgivet, da jeg i Forvejen havde afhentet Ida ved Vestervold; det var hendes Tegnedag, hos Wilses, og da Volden ligger ligeoverfor saa spanculerede jeg et Par Gange forbi Vinduerne, indtil min Lille kom trippende ned efter mig. Vi to har hele Eftermiddagen siddet nede i et af Lysthusene i Haven og læst højt af Ingemanns Digte.

[Søndag] *Eftermiddag 21. Juni.* Jeg kommer fra Haven, hvor de Andre sidder og sye og strikke. Jeg kan ikke være flittig paa Sommerhelligdagene, naar det ikke behøves. Jeg havde Lyst til, jeg veed ikke selv hvad, til at kjøre ud, eller idetmindste til at spadsere paa Langelinie, men Onkel Peter har jo den besynderlige Idee, at vi skal være samlede her hjemme om Søndagen, ikke engang en Spadseretur, ja det er dog godt her er en Have til Huset. Tanterne Mariane og Louise har rigtig nok været her til Middag, men jeg savner alligevel noget, Schneiders er ude til Middag hos en Bekjendt i Lyngby, ellers havde vi fundet paa noget. Fredag Aften havde Ida sine to Veninder Cecilie Wilse¹¹⁴ og Wilhelmine Münter,¹¹⁵ to nette Piger, uagtet de i Forening med Elisabeth pjattede ganske godt den Aften. Jeg forekom mig selv saa gammel imellem alle disse Knopper og maatte undertiden tvinge mig til at følge dem i deres lette Samtale.

Cecilie har et behageligt Ydre, og jeg har spaaet Ida, at hun meget snart bliver forlovet. Wilhelmine Münter har slet ikke noget videre Udvortes. En tung Sky synes altid at hvile over hendes Pande, og som man er saa villig til at udtyde, naar man hører, at Sindsygdом ikke er

sjeldne i hendes Familie, og at hendes Moder endogsaa har været i Schleswig formedelst denne Sygdom. Hun er Søsterdatter af Schmidt-Phiseldeck, som man siger ogsaa skal have været saadan.

Igaar Eftermiddag var Moder og jeg med Christian henne paa Christiansborg Slot for at besee det. Man er ifærd med Arrangementet til vor Konges Ankomst hertil, som skal være bestemt til den 13. Juli.

Uagtet selve Slottet er langt pragtfuldere indrettet end Rosenborg, saa ejer det dog ikke de Skatte i sig som dette. Rosenborg interesserer mig ogsaa meer formedelst den rene gamle Smag, hvori det er bygget. Dette i Forening med det virkelig ærværdige som dette Slot har ved sig, gjør, at det for mig har noget langt meer interessant og tiltrækkende ved sig end Christiansborg med alle sine Silkefløjeler og Silkedamaskes Tapeter. Man bliver her uvilkaarligt slaaet af Tanken om det Forgjængelige og Forfængelige, medens Rosenborg hæver sig som et stolt Minde om henrundne Aarhundreder.

[Torsdag] d. 25. Juni. Igaar St. Hans Dag var Ida og jeg igjen paa en Kjøretour med Etatsraad Hecquet, denne Gang fra Kl. 10 om Formiddagen til Kl. 11 om Aftenen. Vejret var rædsomt, da vi kjørte ud, og da vi kom til Ermelundshuset maatte vi drikke vor Caffé inde, i Stedet for vi ellers skulde have drukket ude i fri Luft. Det øste ordentlig i Spande ned fra Himmelen og store Søer dannede sig i vore Kaaber, medens vi sad i Vognen, uagtet Etatsraaden og jeg sad under Caleschen og Ida, Agnes Torp¹¹⁶ og Lotte Valentin beskyttede sig saa godt de kunne under en stor Paraply mod Elementernes Rasen, men det nyttede dem ikke stort. Paa engang tog Vinden fat i dem og vrængede dette Uhyre af en Paraply til stor Latter for os allesammen, da Ingen af os havde Kræfter til at rette den. Tilsidst maatte Kudskens standse Hestene og paatage sig denne Affaire.

Da vi nu i god Ro og Mag havde drukket Caffé lod Etatsraaden Kudskens sætte Ruffet paa Vognen, saa det blev til Kæret og vi kjørte videre gjennem Dyrehaven til Bellevue. Men fra det Øjeblik af vi skulde sætte os i Vognen var Uvejret ophørt, og om der end ingen Sol var, var det dog saa stille og Luften var saa varm, at vi meget fortrød det Fængsel vi nu befandt os i. Imidlertid trøstede vi os ogsaa her, thi vi begyndte at synge af fuld Hals og improviserede Taler og Vers, alt

var Liv og Lystighed og jo galere vi vare desto lykkeligere var den Gamle. Da vi nu kom til Bellevue forlangtes Spiseseddelen og vi valgte følgende Retter: Krebsesuppe, sprengt And med Blomkaal, Kyllingesteg med Agurkesalat samt Jordbær og Fløde. Imidlertid blev vi dog snydte for Krebsesuppen, da der ved at sees nøjere efter ikke befandt: meer tilbage, vi maatte altsaa lade os nøje med Kjødsuppe med Kjødboller og Asparagus. Det smagte altsammen dejligt, og vi vare allesammen overmætte, da vi efter Bordet foretoge nogle Smaatoure som til Emilickilde, Sølyst, og paa den anden Side af Bellevueskoven opdagede vi en yndig Stie, hvor jeg sankede nogle Ideer, som jeg har sat sammen denne Morgenstund:

Den 25. Juni.

O kunde jeg med Mindets Lænke
fængsle Øjeblikkets Fart og Iil
og i en dyb Erindring sænke
hver skjønne Stund, til evigt Smiil.

Men Tankens Liv, det er kun Drøm
næret af en svunden Lykke,
den favnes af sin Brud saa øm
Erindringen – det gyldne Smykke.

Jeg derfor ofte drømme vil
om Herthas yndefulde Lunde
og under Tankens Gjøglespil
sødt i hendes Favntag blunde.

Da seer jeg atter Bøgens Blad
skinne i de dunkle Skove
mens Stranden dukkes i sit Bad
kysset af den milde Vove.

Lidt ud paa Eftermiddagen gik vi op i Badeanstalten. Vi sad en Stund og hørte paa Musikken og spadserede om deroppe. Her traf jeg paa Professor Otto,¹¹⁷ hvem jeg maatte love at besøge i Torrebæk, ligeledes saae jeg Fru Holst fra Christiania med Søn og Datter,¹¹⁸ hvem jeg havde seet Dagen i Forvejen i Tivoli. Jeg var egentlig denne Efter-

middag med Schneiders i Frederiksberg hos Tante Jeanette, men da vi skulde gaae hjem om Aftenen foretrak jeg at spadserer hjem med Onkel Schneider, istedetfor at kjøre med Tanterne Augusta og Mariane i Omnibus. Elisabeth blev derude, og da vi nu kom paa Vesterbro inviterede han mig til at tilbringe en Timestid i Tivoli. Her traf jeg som sagt Fru Holst, men jeg vil vende tilbage til Gaarsdagen.

Efter Touren paa Klampenborg gik vi tilbage til Bellevue, hvor vi drak Thee og kjørte derfra kl. 9½, men Vejret var bleven stormende igjen. Kl. 11 var vi her tilbage paa Holmen.

Onkel Peter var slet ikke for, at vi skulle tage ud, da det var hans Bryllupsdag,¹¹⁹ men vi børstede ham af saa godt vi kunne.

Til Middag skal vi ogsaa spise hos Schneiders. Nogle af Søstrene var her nok igaar Aftes i Anledning af Dagen, men jeg betvivler de har moret sig saa godt som vi, der vare i Naturens Skjød og sværmede.

[Tirsdag] den 30. Juni. Jeg har beseet nogle Kirker, Jødesynagogen, en meget smuk Bygning, Moder, Tante Christiane og jeg gik derop i Fredags Eftermiddag i Haab om, at faae deres Gudstjeneste at see, men vi kunne blot komme til at see selve Kirken, da den var under Reparation og følgelig ikke kunne benyttes.

Vi traf en Broder af Oberstlieutnant Mayn.¹²⁰ Han anbefalede ogsaa Udsigten paa Rundetaarn.

Dernæst besaae vi i Søndags Frue Kirke, saa alle Apostlene og de øvrige af Thorvaldsens Arbejder nærved, fandt tilsidst hans Kiste, der er bisat i et lille tilstødende Capel, indtil hans Museum er færdig.¹²¹

Der skal han begraves for Alvor, her omgivet af alle sine Arbejder, der som en Glorie vil komme til at omgive hans Kiste.

Efter at vi havde seet Kirken, vik vi til Holmens Kirke og hørte Münter, der holdt en dejlig kraftig og kjernefuld Tale, uagtet jeg fandt den ydre Form en lille Smule for haard. Han kladskede saaledes undertiden saa stærkt i Predikestolen, at jeg var bange for, at den lille Læsepult skulle falde ned.

Lise Ely tilbragte denne Dag her paa Holmen.¹²² Om Aftenen spadserede Ida og jeg lidt i Gaderne, paa Volden og Langelinie.

Igaar Mandag inviterede Moder hele Huset med sig i Tivoli. Her traf jeg Emil Knudsen,¹²³ som det morede mig at gjense. Han lever nu her i Byen af at give Information i Fransk. Der var et stort Fyrværkeri

derude i Anledning af Dronningens Geburtsdag.¹²⁴ Jeg morede mig godt og kom ikke hjem før kl. 12.

Her er lidt Forvirring her i Huset i denne Tid. Christian er nemlig ansat ved Regimentet i Rendsborg,¹²⁵ men af enkelte Grunde, som senere ere hævede har han endnu ikke været derovre, men bestandig lagt i Kiøbenhavn. Nu da Tiden er udløben havde han indgaaet accord med Lieutenant Bjerregaard,¹²⁶ Antoinettes Elsker, og faaet ham til at gaac i hans Sted, dette er nu blevet Bjerregaard nægtet, hvilket har opvakt stor Forbauselse her i Huset og Christian maa reise paa Mandag.

[*Torsdag*] den 2. Juli. Da vi havde spiiist Tirsdag gik vi over til Schneiders for at følges ad til Fru Larpent,¹²⁷ hvor vi vare indbudne om Aftenen. Pludselig ringer det paa Døren og Pigen kommer ind og melder Doctor Reck.¹²⁸ Jeg fik saaledes gjennem ham høre fra den kjære Wille.¹²⁹ Jeg fandt Reck var bleven mager, han saae ordentlig medtaget ud, og hvis den Formodning stadfæster sig, at han har forsøgt et Skridt mod Wilhelmine, men mødt ei Opmuntring fra hendes Side, saa er det jo ei unaturligt, at nogle Kræfter ere svundne.

Han har nydt altfor mange sublime Glæder med hende i det skønne elskovsopvækkende Italien, deelt altfor mange Fornøjelser i Europas største Steder, som hun sikkerlig alene ved sin Nærværelse har forskjønnet og forherliget, til at hun nu kan være ham ligeegyldig.

Han udbad sig Tilladelse til at maatte hilse paa os med det Første, men paa en Visite kan jeg ikke bringe hende paa Tale, naar han derimod, som Tante Recke bad ham om, kunne være paa Frederiksborg de Dage, vi ere der i næste Uge, saa kunne der maaskee findes en Anledning.

Aftenen var meget vel arrangeret hos Fru Larpent, intet Selskab kun nogle faae, hvoriblandt Prof. Eschricht.¹³⁰

Igaar Onsdag var Ida og jeg igjen paa Kjøretour med Hecquets. Vi kjørte ud henved fire, fik igjen nogle gode Regnskyller paa os paa Vejen, men havde dog godt Vejr hele Aftenen. Touren gik igjennem Charlottenlund til Bellevue, hvor vi traf det øvrige Selskab, Etatsraadene, Lotte, Agnes og lille Marie, der var taget ud til Middag.¹³¹ Vi spadserede op til Klampenborg, hørte nogle Musiknumre i Consertsalen, hvoriblandt Ouverturen til Joseph og hans Brødre,¹³² her traf

jeg Marie Mansbach¹³³ og talte et Par Ord med hende, herfra gik vi tilbage til Bellevue, drak Thee og kjørte hjem kl. 9½.

Igaar Formiddag vare vi til Kaffe hos Juliane Knudsen.¹³⁴ Hendes to yngre Søskende ligner Marie Hoppe meer end hun, uagtet der jo ogsaa er Familielighed mellem dem. Emil Knudsen var der ogsaa, og vi hørte og fortalte mange Historier. Madam Knudsen hører man ikke stort til, hun sidder bestandig ved sin Garnvinde og taler ikke et Ord. Da vi vare blevne enige med Tante Recke om at gøre en Visite sammen hos Phisters samme Formiddag, saa blev vi fortvivlede, da vi blev inderegnete der, vi maatte sende Bud efter en Drosche og kjørte derfra ned til Schneiders for at høre hvilken nærmere Bestemmelse, hun havde taget. Da vi ankom her var Phisters hos hende, vi bleve altsaa her og Samtalen gik meget livligt. Jeg troer Madame Phister blev glad ved at see mig igjen og paa det nær, at hun var bleven magrere saa var hun som før Louise Petersen.¹³⁵ Hun seer meget tilfreds ud.

Igaar var det Bolettes Bryllupsdag. Altsaa er hun nu Fru Falsen, gid hun som saadan altid maa faae det godt.¹³⁶

[Fredag] den 3. Juli. Vi spiste hos Schneiders igaar og nød som sædvanlig den livlige Passage, der er udenfor Vindverne. Blandt Andre saae vi ogsaa en af vore Prindser, nemlig Oscar,¹³⁷ som kom i det Øjeblik med Escadron. Han var fulgt af flere Hofbetjente etc. Jeg saa ogsaa Nakken af Georg Sibbern¹³⁸ i en lukket Vogn. De skulle Alle op paa Christiansborg Slot, hvor Prindsen boer.

Lidt før jeg gik ud igaar Formiddag havde vi Visiter først af Emil Knudsen, dernæst af Dr. Reck.

Efter Recks Beregninger var det ikke umueligt, at jeg maaskee kunne træffe sammen med Wilhelmine i Hamburg, hvor de (Malvina og Wilhelmine) agte at opholde sig i 8 Dage. Vi talte ogsaa om Fru Duc¹³⁹ og han spurgte, om jeg havde hørt tale om Fru Ducs Sang i Venedig.

Vi var senere ovre hos Schneiders, men maatte love Tante Christiane at komme hjem igjen tidlig, da Fru Steenberg og Hecquets var her. Den første inviterede os til snarlig at komme til Helsingør en Dag, naar vi reiste fra Frederiksborg.

Orlogsskibene ligge nu paa Rheden, og jeg venter saa smaat at see nogle af Besætningen for at besøge os.

[Lørdag] den 4. Juli. Jeg har allerede talt med tre Mand af Besættningen. Igaar Eftermiddag kom Carl Kierulf¹⁴⁰ paa Visite og igaar Aftes var Commandeur Bendz¹⁴¹ her og drak Thee med os, han er en gammel Kammerat med Onkel Peter. Moder, Tante Christiane, Ida, Cecilie Wilse og jeg spadserede igaar Eftermiddag og skottede forgjæves efter at se noget Norskt, men de vare nok Alle i Tivoli.

Vi bleve derfor behageligt overraskede ved vor Hjemkomst at høre, at Bendz kom her. I Formiddags vare alle de norske Cadetter her, for at besee Holmen, jeg bad Onkel Peter at see at faae Tag i Claus Petersen,¹⁴² som jeg gjorde Bekjendtskab med i Frederiksværn, men som jeg paa Grund af, at han er Wilhelmines Broder allerede kjender godt og holder meget af. Lidt efter kom Onkel Peter med ham, og han drak en Kop Kaffe med os. Jeg var stolt af min lille nydelige Landsmand, og de var ogsaa indtaget i den nette og raske Kadet. Det hele Besøg varede en fem Minutters Tid, da han saa maatte gaa med de Øvrige for at besee Tøjhuset etc. Nu lakker det ogsaa af den Tid til, jeg skal see Wille igjen, saa kan jeg give hende Underretning om hendes Claus. Det er vel ikke stort meer end 14 Dage til, da vi rimeligvis kommer til at mødes i Hamburg. Wille skal til Gjengæld fortælle mig om min Broder. I Aften ere vi i Theatret og skal see Dumas Lystspil »Mac Allan« samt Fru Heiberg i »Emilies Hjertebanken«.¹⁴³

Der er dog noget underligt Pjæt ved mange af de danske Damer. Saaledes har Ida et Par, som jeg ikke kan benævne Andet end Smaaveninder, som undertiden kommer og besøger hende. Deres Conversation bestaar i lutter Intet. De ere ofte barnlige, livlige, hjertelige og uskyldige, men jeg gjør nok af, der skal stikke lidt Charakteer frem, og det mangler de saa ofte, men de har sin Force i at kunne indtage i det første Øjeblik. Dette mangle vi Norske i Almindelighed, thi hos os troer jeg der findes meer Dybde, Fasthed og Bestemthed, men dette træder altid frem paa en kejtet Maade. De Norske har Kjernen, men Formen kan de sjælden lære at bescjre og derfor blive de ofte mis-kjændte.

De Danske derimod er af Naturen begavet med en Evne til at lade Alt, hvad der boer i dem fremtræde paa en smuk, elegant ja yndig Maade, og hvorved de ogsaa blive meget meer indtagende, af den Sort er Cecilie Wilse. Derimod kommer her en anden Veninde, Wilhel-

mine Münter, hun har det paa en anden Maade. Hun er kun ganske nyelig confirmeret, saaledes ganske ung og uudviklet, men hos hende troer jeg der findes meer Kjærne, især naar hun faaer gaet i nogle Aar og tænkt sig lidt om. Hun har derimod slet ikke noget indtagende Væsen, og alt hvad hun siger fremkommer paa en stiv, kejtet og ikke behagelig Maade. Ida gjør mindre af hende end af Cecilie.

[Mandag] den 6. Juli. Jeg har i dette Øjeblik pakket mit Tøj til Frederiksborg Touren, som skal gaae for sig om to Timer. I Løverdags vare vi da efter Bestemmelsen i Theatret og saae »Mac Allan«, noget højst unaturligt og urimeligt Sammenspind af Equivoquer og noget af det værste, jeg nogensinde har seet.¹⁴⁴ Derefter udførte Fru Heiberg »Emilies Hjertebanken«. Jeg har seet hende heri for 6 Aar siden og bemærkede ogsaa at Aarene ikke var gaaede hende sporløst forbi, ihvor nydelig og gracieuse hun end var, kunde hun dog med Sandhed fremstille den femtenaarige livsglade Barnealder. Igaar Formiddag vare vi paa en Dejeuner hos Phisters. Uagtet jeg havde hørt meget Tale om, at der var saa nydeligt hos dem, saa blev jeg frapperet over det nette og smagfulde Arrangement. Hun er sød og aldeles privat, man sporer aldrig Skuespillerinden hos hende. Manden derimod opvartede meget med Historier. Jeg maatte love at spise til Middag med dem ganske alene Mandag otte Dage, og da skal jeg nærmere detaillere Huset. Igaar efter dette gik vi lidt op til Frederikke Cold. De har haft en højst ubehagelig Affaire i denne Tid, thi Christian Bartholin, som var Bestyrer af Borgerdydskolen har gjort Fallit. Det er tungt for Familien og de ere ogsaa meget meget ude af sig selv, de forlader Alle Byen for en Tid.¹⁴⁵

Idag er da Christian Gandil reist til Rendsburg, det blev dog der-til. De vare meget ærgerlige, da det ikke kunne lade sig gjøre at bytte med en Anden og saaledes meget uretfærdige i at bedømme Sagens hele Sammenhæng, eftersom de kun saa Tingene fra den Side, der streed mod deres Fordeel.

Tante Christiane er Perlen af dem Allesammen, men hun er ogsaa Retfærdigheden, Sandheden, Mildheden og Ædelmodigheden selv.

[Lørdag] den 11. Juli. Her er jeg da tilbage igjen næsten ønskende, at jeg ikke var det, saa godt har jeg moeret mig paa denne Tour, ak det kjære smukke Frederiksborg kan jeg saaledes forlade dig! Disse tre

Dage vil staa saa herlige i min Erindring, jeg lovede at komme igjen endnu engang og jeg er undertiden næsten fast besluttet paa at holde dette Løfte, men dette kan kun skee ved at blive her tilbage nogen Tid uden Moder, og da bliver det vist ikke saa moersomt, desuden er der Ingen, der falder paa at foreslaae mig det, hvilket forekommer mig underligt nok.

Mandag Aften Kl. 8½ ankom vi derude efter en ganske behagelig Kjørsel. Tante Recke hos Kudskens, Tante Mariane, Moder og jeg og Tante Augusta paa det bagerste Sæde. Den første Halvdel af Vejen dertil herfra er temmelig kjedelig og ensformig, men da vi vare kommen til Holtekroc, som er halvvejs styrkede vi os med en Kop Kaffe med Tvebakker og Boller. Vejen begyndte desuden at blive smukkere og smukkere indtil den blev aldeles paradisisk yndig i Nærheden af Frederiksborg. Jeg var saaledes saa tilfreds i Sindet og glad om Hjerteret saa jeg kunne kysse den første og bedste jeg mødte paa Vejen. Det varede ikke længe efter, førend vi rullede op ad de dunkle og højtidelige Alleer igjennem den ærværdige Slotsgaard og holdt udenfor Taarnet.¹⁴⁶ Louise Recke og Elisa Wallich¹⁴⁷ kom strax ud for at tage imod os. En halv Time efter sade vi ved Thebordet. Efter Theen blev vores Velkomstskaal drukket i Champagne.

Næste Formiddag [tirsdag d. 7. juli] spadserede vi i Indelukket og det dertil hørende Anlæg. Dr. Reck var inviteret til Middag. Om Eftermiddagen besaae vi Slottet, der ihvor deiligt det end er indvendig dog ikke overgaar sit Ydre. Det er et imponerende Slot saavel paa Afstand som nærvæd, og jeg kunne ofte falde i Betragtninger over det og stirre paa det i lang Tid, som for at udforske noget af det, som det har oplevet og seet i de sidste forsvundne Aarhundreder. Efter Middagen tog Moder og Tante Recke sig en Luur i Sophaen. Reck og jeg blev siddende paa Forhøjningen og talte sammen, mens de øvrige fordeelte sig i de andre Værelser og lukkede Døren i til os. Jeg henlede nu Talen paa Ankers og det gik let.

[Samtale om Wilhelmine og fru Due under vandring på slottet.]

Blandt andre Mærkværdigheder paa Slottet var der ogsaa skrevet paa en af Ruderne af Caroline Mathildes egen Haand: »keep me innocent, make others great«. Denne Rude bliver bevaret med Jernsprinkler baade ind- og udvendig.¹⁴⁸

Imidlertid var Tante Louise ankommen med Diligencen og bragte

Brev med sig fra Christiania. Kl. 11 skiltes Selskabet ad, for at mødes neste Morgen [onsdag d. 8. juli]. Kl. 11 igjen til Skovtoure. Denne Dag var Tante Marianes Geburtsdag, der vankede nogle Presenter om Morgenen. Vi vare to Vogne, den første var opfyldt af de 5 Søstre, den anden Vogn, som var Recks, bar foruden Doctoren, Louise Recke, mig og Reinhardt (Adjunkt paa Skolen i Frederiksborg)¹⁴⁹ og Eliza. Touren gik først til Nøddeboekroe, hvor vi drak Formiddagskaffe, derefter spadserede vi ned i det yndige Nøddeboeholt, som ligger ved Esromsøe. Da vi kom op i Kroen igjen ville de Andre, som ikke havde spadseret saa langt som dem i vor Vogn havde gjort, kjøre videre da Klokken allerede var bleven mange, men vi vare endnu saa varme, at vi foretrak at vente lidt. Reinhardt, Reck og Louise røg en Papircigar, medens Eliza og jeg sad og betragtede Louise, det klædte hende ikke godt. Da dette var expederet satte vi os i Vognen og kjørte til Sølyst,¹⁵⁰ et lille og yndigt Sted ved Esromsøe. De Andre vare allerede ankomne. Vejen hertil gik hele Tiden gennem de yndigste Bøgeskove med Udsigt over den deilige Esromsøe. Det forekom mig undertiden som om, jeg kjørte i Paradis, og jeg var nærved at ønske, at jeg kunne bygge og boe her bestandig, men jeg forjagede denne mod mit Fødeland saa forræderiske Tanke, og jeg følte da igjen, hvormeget jeg elsker mit kjære, kjære Norge. Imidlertid kan jeg ikke rigtigt udskelne Danmark fra Norge, det forekommer mig, som det i Grunden er det samme Land, ialfald saa nærbeslægtet, at man ved at elske det ene ogsaa maa elske det andet. Danmark er mit Moderland.

Ved Sølyst blev vi modtagne af alle Tanterne, som kom trippende ud. Vi nød her en behagelig kold Middag, hvorpaa vi alle begave os ud paa en meget lang Spadseretur op til Esromgaard, der i forrige Tider havde været Kloster.¹⁵¹ Vejen hertil gik langs en Canal med Kirsbærtræer paa den ene Side. De Gamle vendte ligeledes om, da de vare komne halvvejs, men vi gik heelt op til Gaarden og tilbage ad en Lund, der paa enkelte Steder var bakket og bevoxet med Gran, ganske norsk. Paa en af disse Høje stod en lille Bænk, hvor vi dvælede et Øjeblik og nød den guddommeligste og mest romantiske Udsigt. Jeg maatte med Magt rive mig løs fra dette skjønne Syn for at gaae ned til Sølyst, hvor man ventede os med Kaffe. Klokken var allerede bleven 6½, og vi skulle endnu naae Fredensborg for at bese Haven inden Solen gik ned.

Da vi var komne til Fredensborg gik vi strax op i Haven og besaa denne. Slottet kunde kun besees udenfra. Jeg maatte tænke paa Novellen »Gamle Minder« af Carl Bernhard, hvor saa meget foregaar i Fredensborg.¹⁵² Den indvendige Have, den saakaldte Marmorhave er lukket. Vi maatte derfor lade os nøje med at staa og kikke derind gennem Stakittet, hvorimod vi længe vandrede i den ydre Have i de brede og storartede Gange. Her i Normandsdalen staa en hel mængde Statuer af Gibs,¹⁵³ der forestille norske Mænd og Kvinder i Nationaldragter fra alle Landets Egne.

Moder og jeg gjorde en Visite til Captein Leschly, som er gift med Onkel Reckes Søster, det morede mig at see denne »norske Nordmand« som havde bevaret saa fuldstændig sit Modersmaal; han kom ind med en Meerskums Pibe i Munden som ogsaa var særdeles norsk, thi saadant seer man aldrig hernede; han er en Broder til mine gamle Lærerinder, som har holdt Skole i Christiania.¹⁵⁴

Medens vi spiste til Aften var Maanen kommen op. Vinden havde lagt sig aldeles og Maanen skinnede saa yndigt og klart. De to Herrer tillige med de unge Damer spadserede derpaa op til Slottet. Foran er en stor Trappe, der oven til danner en bred Altan, her begyndte vi at dandse Polka i Maaneskinnet. Vi bleve snart beordrede til at tænke paa Hjemkørselen, og jeg sørgede i mit stille Sind over, at denne Dag var gaaet saa hurtigt over. Næste Formiddag gjorde jeg med Moder og Tanterne nogle Visiter. Vi var ogsaa inde i en Boghandel og købte noget Papir for at see en Broder af Welhaven, som staa i Butikken der. Han ligner Broderen meget og er et meget smukt Menneske.¹⁵⁵

Frøken Ulrikke Scholten¹⁵⁶ spiste denne Middag med os hjemme hos Tante Recke. Til Aften kom igjen Reck, Reinhardt samt en Hr Luplau.¹⁵⁷

Næste Morgen kl. 10 holdt Vognen for Døren, den skulle føre Tanterne Augusta, Louise samt Moder og mig til Kjøbenhavn. Vi ventede Ernst den Dag fra Helsingøer, og vi havde derfor alle saa gjerne opsat vor Afreise til om Eftermiddagen, men Tante Augusta længtes for meget efter sin Mand og ville ikke udsætte Afreisen længer end til Kl. 11 i det Højeste, og vi maatte lystre Parolen. Da Klokkeren var 10¹/₂ kom Fætter Ernst¹⁵⁸ rullende gennem Slotsgaarden. Det var altsaa saavidt vi fik see ham og være sammen med ham en halv Time og

derpaa kjørte vi afsted til Kjøbenhavn og ankom paa Gammelholm Kl. 3.

[Mandag] d. 13. Juli 1846. Jeg har i Formiddag været ude hos Frøken Scheidtmann¹⁵⁹ i Amaliegaden for at see Kong Oscars Indtog her i Kiøbenhavn. Men der var en Menneskemasse forsamlet, der ikke lader sig beskrive, og Hurraraab, som nu er bleven en Sjeldenhed her i Kiøbenhavn, gjenløde om end ikke med den Kraft, som naar han holder sit Indtog i Christiania, men det var dog vel heller ikke at vente. Det er en stor Sjeldenhed at see to Konger kjøre sammen, dernæst begge Dronningerne og tilsidst begge Kronprindserne og Prinds Gustav.

[Tirsdag] d. 14. Juli. I Gaar Aftes saa jeg igjen det samme Optog, da de kjørte til Theatret. Vi kunne desværre ikke opdrive nogen Loge, og vi maatte med Schneiders lade os nøje med at staae udenfor. Jeg kom heller ikke til at spise hos Phisters igaar Middag, hvortil jeg var inviteret for over otte Dage siden, thi de maatte begge begive sig til Frederiksborg for at arrangere Theater og spille »Nej« og »Adolph og Henriette«. Kongen af Sverrig, som han overalt her kaldes, skal ogsaa ud til Frederiksborg og overnattes der fra Onsdag til Torsdag, og da skal dette være hans Aftenforlystelse. Idag er stor Middag for ham på Christiansborg, vi spise hos Schneider og kommer til at see hele Optoget.¹⁶⁰

[Onsdag] d. 15. Juli. Optoget til Christiansborg var, som man kunde vente det, yderst pompeust. Det danske Kongepar kom nogen Tid i Forvejen, formodentlig for at kunne modtage de Fremmede, ikke et Raab hørtes, og de toge neppe Hattene af for dem. Dronningen nikkede ud til alle Sider, men Kongen trak Hovedet tilbage i Karethen, og saae meget alvorlig ud.

Nogen Tid efter kom vort Kongepar, de saae begge lysere ud af Sind.

Med Kikkert kunne jeg see vores Konge og en af Prindserne paa den smalle Altan, der er paa Facaden af Slottet, conversere Prindsesse Caroline og en anden Dame. Med Undtagelse af Georg Sibbern, som er ansat ved Legationen hernede, har jeg ikke seet en eneste Norsk

blandt Kongens Følge. Liden Anseelse har Norge i Forvejen, og endnu mindre faaer det især hos Menigmanden, naar alt er svensk blandt det der omgiver Kongefamilien. Norge bliver dog i Almindelighed anseet for en Provinds her, man er endnu ikke vant til at ansee det som et selvstændigt Rige, og krænkende er det for enhver Norsk bestandig at høre den »svenske Konge« den »svenske Dronning« Prindser etc., og var det endda kun i Folkemunde saa kunne man ansee det for en Forkortelse i daglig Tale, gammel Vane og andet saadant, men i Almindelighed staaer det saaledes ogsaa paa Prent.

Idag er det den sidste Dag inden Kielertouren, imorgen kl. 3 gaee vi med det nye Dampskib Copenhagen tilhørende den rige Donner i Altona. Der er endnu Intet bestemt om, jeg bliver her tilbage efter Moder, ihvor stor en Lyst, jeg end har dertil, men jeg vil ikke bede, men bedes og desuden er jeg uenig om, hvor jeg skal blive her eller hos Schneiders. Men idag troer jeg, at jeg vil lade et Ord falde herom til Tante og see, hvad Virkning det gjør, maaske aner hun ikke, at det kan lade sig gjøre engang. Tante er en mageløs Perle, som man seer udfolde sig skjønnere og skjønnere jo meer man lærer hende at kjende. Med Onkel Peter som ikke er af de letteste Mennesker at omgaaes kommer jeg let udaf det. Jeg troer han holder lidt af mig. Tante er en Engel.

[Herefter skildres rejsen til og opholdet i Kiel og Hamburg.]

[Mandag] d. 3. August. Det er nu temmelig afgjort at jeg bliver hernelde efter at Moder er reist hjem, som skeer om otte Dage og da bliver jeg rimeligvis hernelde til Malvina reiser op med en af de sidste Damp-toure.

[Tirsdag] d. 4. August. Igaar Eftermiddag som Moder og jeg gik nogle Ærinder kommer vi til at gaa forbi Hotel du Nord paa Kongens Nytorv hvem møde vi andre end Malvina og Wilhelmine. Ankers boe nemlig her og disse to kom nu hjem.

Oppe i Vindvet stod Fru Anker og Dr. Reck og jeg fik saaledes tale med dem Allesammen. Malvina meldte sig til Middag her idag naar hun havde fulgt de Andre ombord og W. ansaa det for et Skjebnens Vink at Hændelsen førte os sammen.

[Onsdag] d. 12. August. Jeg befinder mig i dette Øjeblik paa det lille Tagkammer i Tante Reckes Taarn, for jeg er paa Frederiksborg, kan see paa Slottet og nyde den herlige Omegn, naar jeg vil. Jeg tog herud igaar med Diligencen og overraskede Louise og Tante Mariane, som var alene. Førrige Tirsdag reiste Wilhelmine og Ankers, jeg var oppe i Hotellet hos dem og saae dem fare afsted. Jeg maatte give W. det Løfte at komme til hende paa Fredrikshald i Høst, naar jeg kommer hjem. Den paafølgende Dag var jeg atter i Skoven med Etatsraad Hecquet. De andre Dage har jeg trasket med Moder paa Afskedsvisitter etc. etc. og var hele Tiden spændt paa Faders Brev, som dog i Mandags indeholdt Samtykket om Prolongation hernede. I Søndags kom Lotz og Blaun hertil fra Hamburg. Jeg kunde ikke selv tage imod dem, da jeg var med Schneiders paa en Skovtour, og desuden »Copenhagen« udeblev efter den bestemte Tid formedelest Taage. Touren gik først til Sorgenfrie, derefter kjørte vi en smuk Tour omkring Brede og Ørholm til Eremitagen, hvor vi drak vor Thee. Der var en paafaldende stærk Taage den Aften, det var som hele store Stykker Skyer var dratted ned paa Jorden. Dette var Moders sidste Skovtour her for denne Gang, thi igaar Middag Kl. 3 reiste hun, hvorpaa jeg en Time efter med Diligencen tog hened, da de første Dage ville være saa øde efter hende paa Holmen, især siden Onkel Peter ogsaa er lidt syg og gnaven.

Imorgen møder Fader hende et Sted i Fjorden, hvor det nu kan blive. Godt er det ogsaa at hun har Følge i Lotz og Blaun.

Men det er vel paa Tiden at jeg begiver sig ned i Stuen og hilser god Morgen paa Tante Mariane. Louise og jeg ligger denne Gang som et par Ægtefolk i en stor Seng neneder.

[Lørdag] d. 15. August. Jeg kommer i dette Øjeblik fra: Indelukket, hvor Reinhardt, Louise og jeg har læst Welhavens Digte.¹⁶¹ Vi var dobbelt modtagelige for hans yndige Poesie i den kraftige og smukke Bøgeskov, og Forskjellen paa den norske og danske Natur traadte der ved meer levende frem.

Reinhardt læste »En Sommerdrøm« og »Eivind Bolt« medens¹⁶² vi to sad under en tyk Bøg og syede.

Welhaven har en Broder her i Frederiksborg, og det morer mig altid

saa meget at see og tale med ham. Adolfine sværmer lidt for ham og spadserer i Maaneskin med ham, og vi driller hende derfor.

[*Tirsdag*] d. 18. August. Huset er blevet beriget siden jeg sidst skrev. Tante Recke kom hjem i Løverdags med Elisabeth.

Igaar var Huset her og Güllichs¹⁶³ i Rongsted. Vi spadserede omkring derude, besaae den saakaldte Ewalds Høj, hvor han skrev »Rongsteds Lyksaligheder« og kørte hjem over Hirschholm. Touren derud gik gennem Kokkedal en yndig Eiendom med Udsigt over Sundet.

[*Ondsdag*] d. 26. August. Torsdag d. 20 August tilbragte vi hos Güllichs. Om Aftenen kom Saint-Aubain (Carl Bernhard) der lod til at være et meget underholdende Menneske.¹⁶⁴ Om Fredagen kom Prindsessens Vogn¹⁶⁵ for at afhente Tante Recke til Fredensborg. Da Louise denne Dag spiste hos Forstraad Recks¹⁶⁶ kørte Elisabeth og jeg et Stykke Vej med til det saakaldte Ellepindshuus¹⁶⁷ for at spadsere hjem. Vi lagde først Vejen over Erlandsens Mølle¹⁶⁸ og betragtede en Stund den smukke Udsigt.

Næste dag [lørdag d. 22.] var der Middag paa Carlsberg¹⁶⁹ hos Kammerherre Lerche.¹⁷⁰ Prinsesse Juliane skulle spise der. Tante Recke var ogsaa buden og som Følge deraf kjøre med Prindsessen, da hun Dagen i Forvejen var taget over til Fredensborg.

Louise og jeg gik saaledes ud af Fredensborgvejen i den Hensigt at ville møde dem, og vi havde heller ikke gaaet længe førend Vognen ogsaa kom, men den indeholdt kun Prindsessen med to af hendes Hofdamer.

Uden just at være ængstelige for hende opstod dog Lysten hos os til at gaae over til Fredensborg for at undersøge Grunden til, at hun ikke var med. Neppe var dette foreslag undsluppet mig, førend vi bleve indhentede af en Vogn, der skulde derover, og hvorpaa der just var Plads til os to. Den tilhørte en Slotsforvalter Qvistgaard,¹⁷¹ og begge hans Døttre samt en Søn sad paa Vognen, af hvem vi bleve modtagne med stor Venlighed. Vi jollede altsaa afsted, og fik en Kone til at gaae hjem for at melde det til Tante Mariane, men tillige sige, at vi agtede at komme hjem samme Aften. Vi bleve kørte lige hen til Leschleys og overraskede her Tante Recke saavel som hele Familien, der var sam-

let ude paa Gaardspladsen. Fru Bournonville¹⁷² var der tilfældigvis ogsaa, hun var meget venlig mod mig. Vi fik ikke Lov til at følge vor Bestemmelse, men maatte overnatte paa Fredensborg for at kunne tage med den neste Dag til Helsingøer. Vi overnattede hos en god Bekjendt af Familien, en Madam Soelberg,¹⁷³ i hvis Huus Bournonvilles¹⁷⁴ har leiet Værelser i Sommer. Søndag Formiddag kjørte vi altsaa med Tante, Fru Leschly og hendes Døttre til Helsingøer. Tante og Louise gik lige hen til Ernst, jeg derimod gik lige hen til Steenbergs. Vi blev modtagne med megen Gjæstfrihed. Jeg gik strax ned i Badehuset og fik mig et yndigt forfriskende Bad i Sundet. Louise og Alvilda Steenberg ventede udenfor paa mig, hvor jeg ogsaa traf en Frk. Nielsen,¹⁷⁵ der bragte mig en Hilsen fra sin Niece Marie Sneedorff.¹⁷⁶ Da Afreisen til Fredensborg igjen skulle gaae for sig Kl. 6 samme Eftermiddag, maatte vi benytte Tiden saa godt som muligt, og for min Skyld gik derfor Steenberg, Cecilie, Louise Recke, Alvilda, Ida¹⁷⁷ og Gyritta¹⁷⁸ op paa Kronborg, som jeg havde ønsket at see igjen. Vi ankom til Leschlys paa Fredensborg til Thee om Aftenen, hvorpaa Louise og jeg atter begave os ind i vor Nattelogie nogle Huse derfra. Næste Morgen tog jeg et Bad i Esromsøe i et nyopbygget Badehuus. Kl. 10 om Formiddagen sejlede vi paa Esromsøe med Jomfru Petersen og hendes Niece, der tilligemed Leschlys unge Damer skulle opholde sig den hele Dag i det Frie og havde alle Maaltider med i Baaden.

Vi kunde desværre ikke deeltage i meer end det Første, som bestod af Caffé og Chokolade i et Holt¹⁷⁹ paa den modsatte Side af Skipperhuset. Vi var nu tre Fjerdingsvej fra Frederiksborg og begave os tilfods midt i Middagsheden Kl. 1. Vi mødte strax en Reisende til Frederiksborg, Forst- og Jagtjunker Ørsted,¹⁸⁰ der tilbød os Plads paa sin Vogn, men vi foretrak at gaae og afslog derfor hans artige Tilbud.

Vi ankom til Taarnet Kl. 3. Vi ville være saa tidlig her hjemme, da vi halvt om halvt ventede Prindsesse Juliane med Tante Recke til Thee om Aftenen, men Ingen af dem kom. Prindsessen var her paa Frederiksborg igaar en halv Time hos Grev Knuths, Tante Recke kommer i Aften. Dog, det er sandt, vi fik alligevel prindsesseligt Selskab den Aften, idet Prindsesse Pignatelli¹⁸¹ med Datter og Frøken Scholten¹⁸² kom her fra Klampenborg for at bese Slottet næste Formiddag.

[Søndag] d. 30. August. Jeg har i de sidste Dage endnu været paa en

Skovtour til Fruebjerg,¹⁸³ der har den yndigste Udsigt. Vi har været paa en Par Formiddags Chokolader hos Justitsraad Arboes,¹⁸⁴ hvor jeg gjorde Bekjendtskab med en Frk. Essendrop,¹⁸⁵ der er Norsk af Fødsel samt i Formiddag hos von Smidten.¹⁸⁶

Louise og Elisabeth følger med i Diligencen imorgen til Kiøbenhavn.

Kiøbenhavn [lørdag] d. 5. September. Dagen efter vi kom fra Frederiksborg var Tante Christianes Geburtsdag¹⁸⁷ og hele Familien var samlet baade Formiddag og Aften. Louise R. og jeg havde derimod faaet Billetter af Phister til Comedien samme Aften og kom altsaa først til Selskabet efter denne. Vi saa »Dione«, et nyt ikke videre heldigt Stykke af Carit Etlar (Brosbøll).¹⁸⁸ Jfr. Ryge var den Eneste, som efterlod noget videre Indtryk, eftersom hendes Rolle var den eneste af Betydning.

Aftenen efter var L. og jeg hos Phisters og havde en ret behagelig Aften. Næste Aften Torsdag var jeg igjen i Theatret med Malvina og saac »Hans Heiling«, meget smuk, men tung Musik, som man ikke rigtig kan goutere første Gang, man hører den. Igaar Fredag igjen i Theatret sammen med Louise og saae »Den nye Barselstue« og »Ude og Hjemme«.¹⁸⁹

I Aften atter i Theatret. Vi have nemlig igjen faaet Billetter af Phister og skal see »Henrik og Pernille« og »William og Emma«.¹⁹⁰

[Mandag] d. 7. September. Igaar Formiddag var jeg med Tante Augusta og Louise Recke hos Tante Anna Horn¹⁹¹ og gratulerede hende til hendes Geburtsdag.

Derpaa gik Louise og jeg ud til Phisters, men traf dem ikke hjemme og stak et Kort i Døren.

Da vi kom ved Canalen mødte vi dem og vi gik tilbage med dem og fulgte dem til Dronningens Tværgade.¹⁹² Vi talte naturligvis om den foregaaende Aften og takkede dem. De har den største Lyst til at komme til Christiania til næste Aar, og jeg overtaler dem af alle Kræfter i Haab om, at de saa inviterer Louise Recke til at gjøre Touren med dem. Han er saa mageløs høflig mod mig. Igaar Aftes var vi paa Frederiksberg hos Tante Jeanette. Louise, Eugenie og jeg gik derud.

Phister og Louise er intime Venner, hun fortalte mig igaar at Phi-

ster uden at hun vidste et Ord deraf havde kysset hende i Henrik Hef-tyes¹⁹³ Nærværelse, hvilket hun dog senere havde bedet ham for en anden Gangs Skyld at lade være »eftersom det var Noget der kun til Nød kunne lade sig gjøre, naar de vare alene«.

[*Onsdag*] d. 9. *September*. Nu har jeg sagt Farvel til Louise Recke. Hun er reist idag Morges med Scholtens¹⁹⁴ Kl. 6. Jeg spiste igaar den sidste Middag hos Schneiders, gik derpaa med hende i nogle Butikker og fulgte hende saa et Stykke paa Vejen ud til Phisters, hvor hun skulde tilbringe sin sidste Aften.

Jeg skiltes fra hende i Dronningens Tværgade, en kort Afskeed og gik Vejen tilbage med Fru Bournonville,¹⁹⁵ som jeg just mødte her. Imorgen Eftermiddag tager jeg ned til Helsingør, jeg har i dette Øjeblik skreven til Cecilie.

[*Tirsdag*] d. 15. *September*. Jeg har nu ogsaa været i Helsingør og er kommet tilbage her igjen igaar Formiddag Kl. 10. Det var en ganske satisficerende Tour idetheletaget.

[Skildrer hendes besøg i Helsingør, hvor Steenberg gør en tur for hendes skyld til Gurre og Egebæksvang sammen med Cecilie.]

[*Torsdag*] d. 17. *September*. Paa Comedie er jeg temmelig meget, saaledes var jeg i Mandags i Onkel Peters Loge og saa igjen »Hans Heiling«, som vinder betydeligt ved at høres anden Gang. I Tirsdags gik jeg alene i Pladslogen og saa »Kong René's Datter« og Baletten »To-readoren«.¹⁹⁶ Iaften skal jeg der igjen med Onkel Schneider og se »Hagbart og Signe«,¹⁹⁷ som jeg dog ønskede maatte blive forandret, siden jeg saae den i Sommer.

Igaar var jeg fra Kl. 12 af med Tante Augusta paa Vandring til Tante Jeanette paa Frederiksberg. Kl. 16½ gik vi derfra for at møde Onkel Schneider og gaae i Tivoli. Her talte jeg for første Gang med Adolf Recke.¹⁹⁸ Jeg skriver idag til Tante Recke i Anledning af Geburtsdagen imorgen¹⁹⁹ og har allerede skreven et langt Brev til Louise. Jeg er ude nesten hver Aften og det er godt, thi Aftenerne er triste her paa Holmen.

[*Fredag*] d. 18. *September*. Jeg var da i Theatret igaar og saae for

anden Gang »Hagbart og Signe«, uagtet det udmærkede Stykke var jeg dog flere Gange ved at falde i Søvn i den mørke Plads, jeg havde bag Pillen, thi Træk fra Døren gjorde at jeg frøs. Idag er det Danmarks Drots Geburtsdag, og jeg vaagnede ved Salutten imorges.

[Lørdag] d. 26. September. I Søndags tog jeg to Parquetbilletter og forærede den ene til Tante Louise. Vi saa »Czaren og Tømmermanden«. ²⁰⁰

Mandag Formiddag kom Peter ²⁰¹ heel og holden. Jeg gik ikke ud for at tage imod ham, men havde bedet ham at komme til mig, saa snart han kunne. Han kom derfor ikke førend henved 12. Man synes meget godt om ham, og man finder, at han har »et rart Ansigt«. Vi vandrede strax ud i Byen for at udrette lidt af hvert, da vi vare færdige, gik han hjem i Hotellet, inden han kom paa Holmen for at spise. Vi skiltes saaledes ad paa Kongens Nytorv. Da jeg kom ved Canalen mødte jeg Madame Phister, hun kom fra mig og vilde invitere mig til at tage med dem til Frederiksborg den paafølgende Onsdag, hvilket jeg refuserede paa Grund af Peter. De ere altid saa venlige, og jeg lovede hende at komme en Aften med det Første og bestemte saa løselig Fredagen, da Peters Reise var bestemt til Torsdag. Om Aftenen var vi med Onkel Peter i hans Loge og saae »Don Cesar de Bazan«. ²⁰² Tante Augusta havde imidlertid inviteret os til Onsdag, da hun Tirsdagen var hele Dagen i Lyngby hos Frue Eckhardt, ²⁰³ hvor jeg ogsaa skulde have været med. Tirsdag Morgen kom Peter til mig, efter at han havde gjort Morgenvisite paa Frederiks Hospital. Under dette kom en af Bournonvilles Døttre ²⁰⁴ for at invitere mig til Kaffe og til Theatret om Aftenen, som jeg ogsaa refuserede, da jeg heller vilde være sammen med Peter. Om Aftenen gik vi da sammen igen i første Parquet og saa igjen »Czaren og Tømmermanden«, som jeg nu er kjed af, da jeg ogsaa har seet det i Christiania. Det eneste, der var at see igjen, er den smukke Dands, som Bournonville har arrangeret deri, samt Hansens smukke Sang som Czaren, Madame Stage som Marie synger vel ret smukt, men forresten finder jeg hende ubehagelig at see paa. Phister som Borgmesteren er vel paa sin Viis god, men det er i det lavcomiske Genre, som Rollen er skreven. Han er ogsaa selv fortvivlet over den Rolle.

Imidlertid var Peters Reise formedelst en Uorden i Dampskibet

»Copenhagen«s Maskinerie bleven bestemt til Onsdag Middag med »Christian d. 8de«.

Invitationen til Schneiders gik altsaa ind og jeg ansaae heller ikke min Nærværelse af den Vigtighed, at jeg nok kunne anvende denne Aften til at gaae til Phisters istedenfor, siden det var Onsdag og saaledes fri, thi hver Aften spiller een af dem nesten bestandig. Jeg skriver altsaa en Billet til Madame Phister om Morgenen, hvori jeg siger, jeg vil komme om Aftenen og faaer til Svar, at det skulle være dem en stor Fornøjelse. Da jeg siger dette til Tante Augusta bliver hun højlig fornærmet. Jeg kunde ikke gjøre noget ved den Sag, da den allerede var arrangeret, og hun skiltes fra mig i Vrede. Jeg havde nyelig sagt Farvel til Peter og var saaledes lidt benauet om Hjertet før og blev det endnu mere ved denne Scene. Jeg besluttede derfor at gaae Kl. 5½ til Phisters og igjen derfra Kl. 9 for at gaae til Schneiders, som tænkt saa gjort, og dette forsonede dem igjen med mig.

[Søndag] d. 27. September. Jeg kom altsaa til Phisters Onsdag Eftermiddag Kl. 5½. Det var temmelig tidlig og jeg gjorde Undskyldning derfor af ovennævnte Grund, som i Begyndelsen var dem imod. Madame Phister saae daarlig ud, da jeg kom, hun havde ligget og var nyelig staaet op. Hun var dog sød som sædvanlig og oplivedes lidt efter lidt. Det er sjeldent at see en Mand saa uafbrudt sidde om et Bord for at underholde Damer og dertil een, som nu her var Tilfældet. Han veg ikke fra os den heele Tid, og jeg kom ofte ind i dybere og mere private Samtaler med ham, og det syntes som om han engang, medens hun var ude, og vi sad aleene i Sophaen vilde sige mig noget om sin Forlovelse med denne Kone, efter at han i Forvejen havde omtalt den forrige Kone²⁰⁵ for mig, som et blidt elskeligt Væsen, men afbrød sig selv igjen, da hun traadte ind. Jeg vilde gerne have haft Fortsættelsen derpaa, da det sikkert gjaldt hans Opførsel mod hende før, som ikke skal have været rigtig, eftersom hans krænkede Kjærlighed gjorde ham opbragt paa hende.

Da jeg nu denne Aften, da Talen kom paa Goldschmidt sagde: »Ak hans Jøde, den elsker jeg!«²⁰⁶ slog han sine Hænder sammen, gjentog spørgende mine Ord, saae mig ind i Øjnene. Jeg blev ganske forfærdet for ham, jeg troede jeg var sunket i det gode Omdømme, han havde for mig, men blev igjen beroliget ved at høre ham sige »Det

fylder mig ordentlig i Sjælen ved at høre den sunde og fornuftige Dom, De har om Alting«. Han var nu lukket op for mig, og da der just laae et Bind af Eventyr,²⁰⁷ der i disse Dage er udkommet ogsaa af Goldschmidt, saa læste han et lille Stykke deraf højt for os. Det hedder »Napoleon« Eventyr for Børn. Den poetiske Opfatning, hvorpaa han gjengiver dette er rigtignok noget af det yndigste, man kan tænke sig, det er saa barnligt skjønt, som det er mueligt. Han mærkede ogsaa, at jeg var henrykt derover. Derpaa fortsatte han sin Conversation, som gik over i forskjellige Genrer. Talen kom ogsaa paa Nielsens. Han afslørede flere af hans Jammerligheder, hvorimod han hæver hende, som han nærer en stor Veneration for og forsikrede, at de selvsamme Feil, som den første Mand havde, finder hun nu daglig hos denne.²⁰⁸

Jeg maatte gjøre Vold paa mig selv og bryde overtvært, men jeg var saa opspillet, og i en feberagtig stærk Gang var jeg snart hos Schnceiders, hvor jeg kom midt i en Dands. Der vare en Deel unge Mennesker, hvoriblandt Ditlev og Adolf Recke vare de bedste. Mine Tanker vare dog meget paa det Sted, jeg nyelig havde forladt, og jeg tænkte paa »Lille Napoleon« og paa Nielsen om hvem Phister havde sagt »han er en eneste stor Løgn«.

Jeg blev modtaget med megen Venlighed baade af Tante og Onkel og alle de Andre. Det var første Gang, jeg talte med Adolf Recke, som var meget om mig. Jeg blev inviteret af Tante til at gaae i hendes Plads den paafølgende Aften og see »De Uadskillelige« og »Sylphiden«.²⁰⁹

Da jeg næste Formiddag igjen gik derover, var Tante Augusta igjen meget venlig, jeg sad oppe i Vinduet hos hende og talte med hende, om hvorledes Tiden var løbet hos Phisters. I det Samme kom de gaaende forbi og nikkede ind. Senere, da jeg kom ned fra Thorbjørnsens,²¹⁰ hvor jeg havde været paa Afskedsvisite, mødte jeg dem. Vi gik sammen ned ad Philosophgangen og skiltes ad ved Vesterport, indtil jeg atter om Aftenen saae dem som Klister og Malle,²¹¹ dette høist fortrinlige Par. Efter Stykket var forbi, kom han ned i Friparquettet for at se første Akt af »Sylphiden«, og hun satte sig op i Logen til ham.

Næste Morgen Fredag skrev jeg en Billet til Fru Bournonville, om hun var hjemme samme Formiddag, saa vilde jeg komme. Jeg var der

altsaa igaar til Caffé og tilbragte en ret hyggelig Formiddag samt fik Billet til Pladslogen og saae »Gioacchino« af H. P. Holst, ret underholdende for een Gangs Skyld. Jeg fik Antoinette Gandil til Sidemand, som ogsaa var der paa en Fribillet. Jeg maatte lee igaar ved igjen at iføre mig Komediedragten, jeg havde været i Theatret hver Aften fra Søndag af naar undtages den Onsdag Aften, jeg var hos Phisters og Schneiders. Jeg traf igaar i Theatret Franzisca Ryge,²¹² et ganske interessant lille Væsen, hun spurgte om hun skulde sige mig Farvel for bestandig, men jeg gav hende Anslag paa Phisters, som er det eneste Huus, hvor vi mødes. Der er saa meget i den Pige, men hun famler som et Vrag og kan ingen Havn finde, hun ønskede, at hun kunde reise med mig for at komme bort herfra, hvor hun synes enhver Udvej er spærret for hende.

[Mandag] 28. September. Igaar begyndte jeg Dagen med at gaa til Phisters til Caffé. Tante Augusta og jeg var buden allerede den sidste Aften, jeg var der. Han var som sædvanlig meget interessant, og da vi just var to og to, saa sluttede Tante Augusta sig meer til hende, og jeg kom ind i det med ham. Vor Samtale kom paa Goethes »Faust«, og jeg sagde ham, at jeg forstod den ikke, han paastod jeg maatte kunne forstaae den, indtil han rigtig fattede sig, og efter at vi havde talt vidt og bredt om den Ting, sagde han, at han efter mine Ord at dømme neppe troede, at han selv forstod den og tilføjede, at han kun havde kjendt Een, der havde forstaaet den, »saaledes som jeg mente at forstaae den«, og det var hans første Kone Charlotte Oehlenschläger.²¹³ Han er en ualmindelig behagelig Mand at conversere, og man faaer ved at tale med ham ligesom Indblik i saa meget. Han sætter enhver Tanke i Bevægelse, saaledes at man bliver saa behagelig opvarmet indvendig. Jeg talte saa reent efter Følelsen, eftersom den førte mig, da vi talte om »Faust«. Mine Hænder var blevne ganske iskolde og Madame Phister kom ind og fandt os fordybede i et Vindve, han paa en Stol og jeg med Haanden under Kinden stillet paa Vindveskarmen, blev hun ganske overrasket ved at føle, hvor kolde mine Hænder vare blevne under dette, og Phister sagde, at jeg skiftede Farve ved at tale om »Faust« og »Enten – Eller«.²¹⁴ Hun er ogsaa et elskeligt lille Væsen, men jeg troer dog ikke saa meget begavet af Naturen af Forstand uden derfor at savne noget, men desto meer har hun maa-

ske af Hjerte. Jeg holder meget af hende. Phister havde Dagen i Forvejen skreven til Louise Recke, at vi kommer imorgen Aften for dog at være vis paa, at de ikke var ude, og havde allerede leiet en magelig Vogn. Kl. 1½ gik vi derfra og jeg til Omnibussen for at fare ud til »Bonne Esperance«, hvor jeg var buden ud til Langes og tog derfra Kl. 5½ med Malvina for at gaae i Theatret, hvor vi saae »Et Eventyr i Rosenborg Have« samt »Romeo og Giullietta« af Hertz.²¹⁵ Vi morede os udmærket især over Fru Heibergs udmærkede Spil i begge Stykker. I Theatret opdagede jeg ganske nær ved Tante Nette og hendes Børn, det morede mig at see dem igjen, og idag spiser jeg med dem hos Schneiders. Malvina og jeg skal iaften i Onkel Peters Loge og see »Quækeren og Dandserinden«²¹⁶ og Balletten »Toreadoren«.

[Torsdag] d. 1. Oktober. Jeg gik op til Phisters Tirsdag Formiddag Kl. 12. Vi spiste tidlig Middag, drak Champagne og var allerede uden for Østerport Kl. 2½. Phister foran hos Postillonen og vi to i Caleschen. Han er noget af det meest underholdende, jeg har kjendt, og dertil sød og elskværdig, hvad han har været før, kan være det samme. Mit Hjerte hoppede af Glæde og Tilfredshed den hele Tid og inden Klokken slog 6 rullede vi ind af Slotsgaarden, Tante Recke traf vi lidt udenfor hos Teisners.²¹⁷ Jeg kan ikke beskrive den salige Følelse, man har ved at see kjære Væsener igjen, som man allerede have taget Afskeed med, og det var Tilfældet her. Jeg benyttede hvert af disse kostbare Øjeblikke og indprentede mig de kjære Træk saa dybt i min Sjæl, som det var mig mueligt, og en vemodig hjertelig Glæde opfyldte mig den heele Tid.

Den første Nat og desværre den eneste og maaske den sidste Nat laae Louise, Madame Phister og jeg oppe paa det lille Tagkammer, vi havde det godt og sov saa blidt. Samme Aften havde vi spadseret i Maaneskinnet i det deilige Indelukke og paa Fredensborgvejen. Næste Formiddag spadserede vi ud til Erlandsens Mølle og besteg denne. Herfra lagde vi Vejen over Jægerbakken, det var som en varm Sommerdag. Denne lykkelige Dag var snart sin Ende nær, og Maanen skinnede allerede klar, da Vognen holdt for Døren. Atter Skilsmisse, men denne Gang var denne Ting dog meer blandet med Haabet om at see Louise igjen om otte Maaneder, da har vi lagt den Plan, at hun og Phisters skal komme til Christiania.

[Lørdag] d. 3. Oktober. Igaar Aftes var jeg igjen hos Phisters, og medens han var nede og se første Akt af »Hagbarth og Signe« sad hun og jeg og sladrede i Mørkningen. Efter Comedien kom ogsaa Franzisca Ryge efter min Anmodning.

Efter Theen, drak vi Champagne og spiiste Iskager. Og da Efterretningen kom at Stykket var forandret til Scapins Skalkestykker blev jeg egentlig først fornøiet. Det var bestemt, at Madame Phister og jeg skulle gaa sammen i Parquettet, men da hun nu spiller, saa sendte de mig to Billetter, hvoraf jeg vil give den ene til Tante Mariane, som idag kommer fra Frederiksborg. I den Anledning spiser jeg idag min sidste Middag hos Schneiders. De fulgte mig alle tre her til Porten i Maaneskin. Han talte meget om sig selv og tilstod, at han mange Gange ikke havde været let at omgaas, men sagde han: »Ingen har kjendt de Sorger, som har tynget paa min Sjæl og det er naturligt, at saadant kan gjøre Een bedsk.«

Han mangler ved Gud ikke elskværdige Sider, og jeg holder meget af ham. Jeg kunne ikke sige Farvel til dem igaar Aftes og lovede at gaa derud Mandag Formiddag for i det mindste at see hende endnu engang. Men mit Haab staar til at see dem i Norge om 9 Maaneder. Gud give, at Alt maa gaa godt, og at jeg maa kunne gjøre noget for dem da. »Kommer det saa vidt, at vi rejser«, sagde han, »saa skal vi nok ogsaa faa Louise Recke med«.

[Mandag] d. 5. Oktober. I Forgaars Middag spiste jeg min sidste Middag hos Schneiders. Tante Mariane kom den Dag fra Frederiksborg med Tante Nette, og den første bor hos Schneiders. Medens jeg var her, havde Phister selv været her paa Holmen med to Billetter til mig til om Aftenen til »Liden Kirsten« og »Scapins Skalkestykker«²¹⁸ som er en af hans Bravourroller. Den mageløse Lethed og Finhed, hvormed han udfører Scapins Rolle er ganske beundringsværdig. Jeg forærede Tante Mariane den ene Billet og han skottede ned til os i Parquettet. Ti Minutter efter Tæppets Fald traf vi ham udenfor, og jeg fik Anledning til at trykke ham i Haanden. I Formiddag gaar jeg ud til dem og siger Farvel.

Igaar tog jeg Tanterne Mariane og Louise med mig i Parquettet og saa »Hexerie eller blind Alarm« samt »Et Reiseeventyr«.²¹⁹ Phister var som sædvanlig udmærket i begge Stykker. I Aften er jeg i denne

kjære Bygning for sidste Gang, dersom de ei spiller »Czar og Tømmermand«, som var bestemt, men da jeg var oppe hos Bournonvilles i Løverdags saa bad jeg Fruen om at faae Balletmesteren til at opføre »Faust«. Nu faaer vi see, om man har taget det ad notam.

Jeg ruster mig af alle Kræfter til Reisen og Vejret er smukt. Iaften er Familien samlet her paa Holmen, det er min sidste Aften, Gud veed naar jeg staaer her igjen og under hvilke Omstændigheder. Med Tante Mariane fik jeg min Stambog ind fra Louise. Samme Aften jeg tog Afsked med Louise, skulde de til von Smidstens, hvor Tante Mariane og Lise Ely var gaaet inden vi reiste, men Tante Recke og Eliza efter vi var reist og Louise endnu senere.

Christiania [lørdag] d. 10. Oktober. Det er paa tredie Dag jeg er hjemme, og endnu har jeg ikke havt Lejlighed til at meddele mig. Men inden jeg begynder paa Livet i Christiania vil jeg slutte Begivenhederne i Kiøbenhavn.

Den sidste Dag i Kiøbenhavn, Mandagen den 5. October, gik jeg om Formiddagen ud til Madame Phister for at sige hende Farvel, da jeg var kommet i store Kongensgade kom Ditlev Recke løbende efter mig for at sige mig Farvel, da han ikke gjerne kommer paa Holmen, havde han havt til Hensigt at skrive til mig, men da han just stod oppe hos Prindsesse Pigniatelli og saae mig gaae forbi, saa havde han indhentet mig.

Da jeg kom op til Phisters blev jeg som altid modtaget med Hjertelighed, jeg sad aleene hos hende i henved to Timer og jeg fik da i Samtalens Løb hele hendes Forlovelseshistorie. Der ligger noget vist rørende i at blive viist den Tillid og blive indviet i de meest private Anliggender, som just var Tilfældet her, især naar man, som jeg er, saa fremmed, som jeg dog er hende. Madame Phister har som jeg ogsaa sagde til hende, oplevet en heel Roman. I 10 Aar har hun elsket Manden, førend hun fik ham, og er i denne Tid bleven ført bag Lyset og paa den skjændigste maade gjort forvirret og bedraget af Nielsens hule og falske Ord, der bestandig har hadet Phister og derfor søgt at opirre hendes Sind mod ham, som han vel anede var hendes Hjertes Tilbøjelighed. De Qualer og Sorger hun i dette Tidsrum har gennemgaaet lader sig ikke beskrive, og jeg troer ogsaa de har taget hendes bedste Kræfter. Nu derimod er hun saa lykkelig og tilfreds og hendes

Kjærlighed til ham saa dyb og saa reen. Jeg troer det er denne Følelse, der adler hende, og som gjør hende saa elskværdig i mine Øjne, thi hos hende træder Kunstnerinden aldeles ikke frem, man sporer saa tydelig hos hende, at først kommer hendes Kjærlighed og Alt, hvad der staaer i Forbindelse hermed som hendes Huus og Hjem etc., og derefter hendes Kunst, hvilket endnu meer vil træde tydelig frem, naar hun nu faaer den lille »Søcadet«,²²⁰ som hun venter om tre Maaneder.

Samme Aften var jeg med Onkel Peter i hans Loge og saa »Den sorte Domino«,²²¹ som idetheletaget gik daarligt. Familien var denne Aften samlet paa Holmen for at være sammen med mig den sidste Aften, altsaa kun efter Comedien.

Vejret var ganske godt den Aften, vi gik fra Kiøbenhavn. Onkel Peter fulgte mig ombord. Phister kom ogsaa ombord for endnu engang at sige mig Farvel. Jeg stod længe spændt paa om Malvina ville komme eller ikke, da det varede saa længe inden hun kom, indtil jeg øjnede den hele Langeske Familie i en Baad deriblandt Malvina.

Om Natten havde vi stærk Søndenvind og kom hurtigt frem, ligeledes næste Dag i Nordsøen. Vi var kun oppe nogle faae Timer, medens vi var uden for Gothenborg, gik derpaa tilkøjs igjen og laae til om Aftenen Kl. 8, da vi ankrede udenfor Sandøessund.

Solen skinnede just den Morgen vi sejlede opad Fjorden og gjorde Indsejlingen til Christiania endnu smukkere. Kl. 12 ankrede vi her i Havnen, og Fader kom strax ombord, førte mig hjem til Moder, der ventede mig ved Kaffebordet.

HENVISNINGER OG NOTER

1. Bolette Marie Gjerdrum (1823–93), gift 1. juli 1846 med sorenskriver Enevold Munch de Falsen (1810–80). Datter af politimester Ole Elieson Gjerdrum i Kristiania.
2. Onkel Peter paa Holmen: C. W.s morbroder Johan Peter Gandil (1788–1861), ekvipagemester på Gammelholm, kaptajn, senere kommandør i marinen.
3. Schneiders: C. W.s moster Mathilde Cathrine Gandil (1795–1840) var gift med kommercesekretær, exam. jur. Joost Diederich Magnus Schneider (1790–1861), søn af etatsråd Abraham Schneider og Elisabeth van Hemert.
4. Christiane Winge havde 3 brødre nemlig: Peter Emanuel Winge (1818–1902), overlæge ved Kristiania Sindssygehospital, gift 1856 med Cathrine Elisabeth Welhaven (1823–1906), en søster til digteren J. S. C. Welhaven. Rudolph Winge (1825–78), skibsreder, stiftede sammen med broderen Axel Winge firmaet »Winge & Co.« (Kr. Anker Olsen: Winge & Co. gennem 100 Aar, Oslo 1955). Axel Winge (1827–93) dispachør, børskommissær, stifter af og direktør for »Skibsassuranceforeningen i Christiania«, konsul for Italien og Belgien.
5. Fru Munch med døtre: Emerentze Munch, f. Barclay (1786–1868), enke efter portrætmaleren Jacob Munch. (Se »En gammel Dames Optegnelser«, Museum 1895, I). Datteren Nicoline (Nina) Louise Munch (1820–94) blev i 1844 gift med apoteker Harald Conrad Thaulow (1815–81), der i 1839 var amanuensis ved Kristiania Universitets kemiske laboratorium. Hun blev moder til maleren Fritz Thaulow. Harald Conrad Thaulows broder var lektor, senere professor i kemi ved Kristiania Universitet Moritz Christian Julius Thaulow (1812–50).
6. Tante Louise: C. W.s moster Louise Gandil (1797–1887), ugift.
7. Havens deilige Pærer: Ekvipagemesterens bolig lå midt i den nuværende Niels Juelsgade, og den store have med frugttræer strakte sig helt ind over det areal, hvor senere de store hoteller Hotel l'Europe og Kongen af Danmark blev opført. (Se H. Degenkolv: Gammelholm i ældre Tid med to Grundtegninger, Kbh. 1895).
8. Tante Augusta: C. W.s moster Augusta Gandil (1805–61). Blev efter søsteren Mathildes død 1840 i 1842 gift med svogeren J. D. M. Schneider.
9. Gl. Strand 160, nu Ved Stranden 2.
10. Konferensraad Chr. Rothe havde i 1799 købt ejendommen »Vennerly« i Frederiksberg Allé, gl. nr. 3, og solgte den 1845. (Aug. Rothe: Chri-

- stian Rothes Levnet, Kbh. 1854, p. 6 og 9).
11. Onkel Fritz: C. W.s morbroder Friederich Christian Gandil, kaldet Fritz (1791–1840), bevilling som translator, bestalling som agent, revisor i Nationalbanken, bogholder i Kjøbenhavns Brandforsikring, hvis kontor i tiden fra 1815 til 1886 var på det gamle rådhus på Nytorv. Boede fra 1838 Kongens Nytorv 354, nuværende nr. 28. (Se Historiske Meddelelser om København 1965, p. 93–109).
  12. Tante Mariane: C. W.s moster Mariane Gandil (1800–49), ugift.
  13. »Parykmageren«, syngestykke i 3 akter af Planard og Duport, opførtes lørdag 7. september, dagen efter C. W.s ankomst til København.
  14. Parquetloge: Sidelogerne på gulvet, parket- og parterreløjerne, forsvandt ved ombygningen i 1855. (Niels Friis: Det kongelige Teater, 1943, p. 27).
  15. Fru Schmidt-Phiseldeck: Christiane Schmidt-Phiseldeck, f. Braae (1812–89), gift i 1838 med fuldmægtig i Handels- og Konsulatskontoret, senere departementssekretær i udenrigsministeriet, legationsråd Ernst Ferdinand Schmidt-Phiseldeck (1808–75). Boede Pilestræde 95. C. W. havde i sommeren 1839 truffet fru Schmidt-Phiseldeck og hendes moder i Kristiania ved et selskab hos højesteretsadvokat Petersen (iflg. C. W.s dagbog 2. aug. 1839). Moderen var Louise Braae, f. Degen, d. 1879, 91 år. (Se »Louise Braae, Familieinteriør fra Midten af det sidste Aarhundrede« i Clara Bergsøe: Magdalene Thoresen, Kbh. 1904, og Memoirer og Breve XIII, p. 205, og Breve fra og til Johanne Luise Heiberg ved Just Rahbek, I, 1955, p. 93). Modernens landsted var »Christianslyst« i Bagsværd.
  16. Morskabs Theater: Pricernes »Morskabsteater«, der lå på Vesterbro lige over for Den kgl. Skydebane og gav forestillinger i perioden 1817–45. »Efter halvandet Aars Fraværelse holdt Pricerne i Sommeren 1839 atter deres Indtog paa Vesterbro« (Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid, I, Kbh. 1910, p. 167).
  17. Tante Christiane: Den i note 2 omtalte Johan Peter Gandils hustru Johanna Christiana, f. Koch, f. 1793 i Tønsberg, d. 1860 i København.
  18. Tante Recke: C. W.s moster Marie Louise Christiane von der Recke, f. Gandil (1787–1855), enke efter major Ernst David von der Recke. Louise (1811–92) og Adolphine (1816–95) von der Recke, C. W.s kusiner, var deres døtre.
  19. Gørbitz: Den kendte norske portrætmaler Johan Gørbitz (1782–1853). Han var uddannet i København, og efter langvarige ophold i udlandet vendte han i 1836 hjem til Kristiania.
  20. Søstersøn Christiansen: David Nicolay Schønfelddt Christiansen, f. 1817 som søn af sogneprest i Bergen Peter Christiansen og Gørbitz' søster Anna Rebecca Gørbitz. Den unge mand, der ville uddanne sig til maler, døde under et studieophold i Paris i 1841.
  21. Portrætmaler Berg: Hans Johan Frederik Berg (1813–74). Studerede ved Kunstakademiet i København og slog sig i 1838 ned i Kristiania.
  22. Den unge Kuhlau: Den berømte komponist Frederik Kuhlaus brodersøn Georg Frederik Kuhlau, »en

- dygtig pianist« (Bricka: Biografisk Lexikon), d. 1878 som kapelmusikus.
23. Lüders: Kammermusikus senere kapelmusikus Heinrich Conrad Julius Lüders, f. 1801 i Itzehoe, d. 1856 i København.
24. Jacobine Sofie (Marie) Gjertz, f. 1819 i Kristiania, d. 1862 i Sceaux ved Paris. Pianist, komponist og forfatter. Studerede 1837–40 i København. Rejste i 1843 til Amerika og giftede sig med en fransk handelsmand.
25. Tante Line: Den i note 11 nævnte Fritz Gandils hustru Nicoline Frederikke Christiane, f. Olsen (1799–1844). Datter af notarius publicus i København, medlem af Det kgl. Teaters direktion, Gottsche Hans Olsen og Elisabeth Dorothea Balle.
26. Frøken Schneider: Jeanne Marie Schneider (1784–1869), søster til den i note 3 nævnte J. D. M. Schneider. Hun boede i 206 i Reverentsgade, som først langt senere kom til at hedde Laxegade, men som den åbenbart allerede i 1839 blev kaldt. Hun døde på Gissfeld som konventualinde.
27. Elisabeth: C. W.s kusine Elisabeth Louise Schneider (1827–1915), datter af det i note 3 omtalte ægtepar. Hun blev i 1850 gift med den senere sygehuslæge i Hillerød Louis Levin (1819–84).
28. Dr. Müllertz: Camillus Müllertz (1804–75), reservekirurg i søværnet, senere overlæge og etatsråd.
29. C. W.s kusine Elise Nicoline Hansine Gandil (1822–1908), datter af hendes i note 11 omtalte morbroder Fritz Gandil. Hun var musiklærerinde og må antages at være den »Frk. Gandil«, der optrådte som sangerinde i Musikforeningen, af hvilken hendes fader var medlem i stiftelsesåret (Angul Hammerich: Musikforeningens Historie 1836–86, II, p. 221 og 232).
30. Marie Hecquet: C. W.s kusine Marie Louise Hecquet (1814–40), datter af hendes morbroder Johan Peter Gandil, jf. note 2 og 17. Hun var i 1833 blevet gift med den senere politilæge i København Frederik Frantz Hecquet (1811–76).
31. Ditlev Recke: C. W.s fætter Johann Ditlev Zepelin von der Recke (1817–91), senere oberst af artilleriet, søn af C. W.s moster Christiane von der Recke, f. Gandil, jf. note 18. Han blev i 1847 gift med Eliza Esperance Wallich (1822–98). En søn af dette ægteskab var digteren, dr. phil. Ernst von der Recke.
32. Lieutnant Børresen: Antages at være sekondløjtnant ved Livregimentet Viggo Elias Børgesen (1815–81), som 1842 blev premierløjtnant, afskediget 1848 og udnævnt til overkrigskommisær. Døde som telegrafbestyrer i Horsens.
33. Julius Clausen har i tidsskriftet Museum, 1895, II, berettet »Borups Selskab«s historie fra stiftelsen i 1780 til opløsningen i 1841. Om de medvirkende i de dramatiske forestillinger skriver Julius Clausen: »Som Folk, der næsten hver Gang maatte i Ilden, og hvis dramatiske Evner vel derfor kan formodes at have hævet sig over det almindelige kan nævnes Kaptain i Artilleriet N. B. Krossing og Translatør Gandil«. Også kontorchef W. Kornerup skriver i sine erindringer (Memoirer og Breve XLII), at »blandt de mere

- fremtrædende Acteurer var Etatsraad Otto og Agent Gandil.
Fritz Gandil var en god ven af Weyse (C. F. Weyses Breve, II, 1964, p. 194) og oversatte skuespil for Det kgl. Teater. (Overskou: Af mit Liv og min Tid, København 1916, p. 266).
»Hun er gal« opførtes på Det kgl. Teater under titlen »Hun er afsindig«, komedie i 1 akt af Mélesville.
34. Et »dramatisk Selskab« oprettedes i Kristiania i 1780 samtidig med stiftelsen af Borups Selskab, se H. J. Huitfeldt: Christiania Theaterhistorie, Kbh. 1876, p. 104.
35. Frederik VI døde 3. dec. 1839 kl. halvni, og hans kiste stod på lit de parade fra 18. dec. 1839 til 2. jan. 1840, hvorefter kisten blev sat på castrum doloris. Bisættelsen fandt sted 16. jan. 1840. (Bodenhoff: Hofliv, Kbh. 1913, p. 123-133).
36. Den 10.-11. okt. var der manøvrer på Nørre-, Øster- og Vesterfælled med kongens deltagelse.
37. Frøknerne van Hemert: Justine van Hemert (1772-1852) og Marie Agathe van Hemert (1776-1852), døtre af storkøbmanden Peter van Hemert (1734-1810), boede på Gl. Amager-torv 13, nu Amager-torv 24.
38. Den kendte overmedicus ved Frederiks Hospital professor Ole Bang (1788-1877).
39. Den rige onkel i Holland: Bankier i Amsterdam Johannes van Hemert (1742-1814), frøknerne van Hemerts farbroder og J. D. M. Schneiders morbroder, hvis børn ikke efterlod sig afkom.
40. Dr. theol. Balthasar Münter (1794-1867), præst ved Holmens kirke, hofprædikant. C. W.s fader Paul Clausen Winge gik en tid i skole i København.
41. Jf. note 5. Emma Wilhelmine Munch (1818-88) blev i 1840 gift med læge, senere generalkirurg Johan Fritzner Heiberg (1805-83).
42. J. H. Paulli (1809-65), præst ved Christiansborg Slotskirke, senere stiftsprovst og sognepræst ved Frue Kirke.
43. C. W.s fætter Fritz, eller som døbenavnet lød, Friederich August Gandil (1815-86), var søn af C. W.s morbroder kommandør J. P. Gandil og var søofficer, senere lodsinspektør i Dragør og generalkrigskommissær. Han blev i 1845 i Helsingør gift med Cecilie Henriette Steenberg (1820-83), datter af apoteker i Helsingør, Schack August Steenberg (1792-1859). Fritz Gandil var 1839-40 med briggen »Sct. Thomas« i Vestindien.
44. Louise Jacobine Gandil (1818-43), C. W.s kusine, søster til den i note 43 omtalte fætter Fritz Gandil. Hun blev i 1842 gift med Ludvig Andreas Thomas Jung (1817-84), der drev Holtegård i Søllerød sogn for sin moder Louise Augusta Jung, som hensad i uskiftet bo. Senere folketingsmand.
45. Johan Christian Gandil (1827-84). C. W.s fætter, broder til den i note 43 omtalte Fritz Gandil. Senere oberst af infanteriet. Blev i 1855 gift med Elisabeth Christine Ingerslev (1831-1906), en søsterdatter af skuespilleren Ludvig Phister. (Se Otto Zinck: Joachim Ludvig Phister, Kbh. 1896, p. 176).
46. Agernkaffe kaldes et kaffeligende pulver fremstillet af ristede agern. »Anvendes navnlig paa kjertelsvage

- Børn«. (Panum: Illustreret Lægebog 1904, p. 19).
47. Gustav Frederik Ludvig Wilhelm Schneider (1828–54). C. W.s fætter, søn af hendes moster Mathilde Schneider, f. Gandil, jf. note 3, og broder til den i note 27 omtalte Elisabeth Schneider. Han blev proprietær til Sophiendal i Haverslev sogn, Øster Hanherred, og blev i 1852 gift med Sophie Hedvig Arendine Steenstrup Linnemann (1831–88).
48. Capt. Petersen: Jonas Rasmus Petersen (1796–1876). Skoleofficer og lærer ved Søkadetakademiet. Om denne, der ejede »det hvide Hus« på hjørnet af Østerbro og Citadelsvejen (senere Classensgade), se Julie Sødrings Erindringer, 1894, p. 84, 126–128.
49. Johan Peter Gandil boede 1822–33 i Delphingade 56. I 1833 blev han ekvipagemester på Gammelholm.
50. Onkel Louis: Louis Gandil (1801–49). C. W.s morbroder, løjtnant af husarregimentet, krigsassessor. På dette tidspunkt told- og konsumtionsbetjent i København, senere toldkontrollør, først i Rendsborg, senere i Kiel.
51. Louise Augusta Henriette Heltzen (1822–1907), blev i 1846 gift med distriktslæge på Moss, Andreas Henrik Heiberg (1815–80).
52. Fru Steenberg: Charlotte Elisabeth Steenberg, f. Lawaetz (1799–1866), gift med apoteker Schack August Steenberg og moder til Cecilie Steenberg, jf. note 43. C. W.s fætter Fritz Gandils forlovede.
53. Må formentlig stå i forbindelse med uoverensstemmelser i anledning af den gandilske families salg af Holtegård til L. A. T. Jungs fader, godsforvalter Johannes Jung fra Nordfeld på Møn. Købekontrakten var sluttet i 1821, men skødet først tinglæst i 1830.
54. Christoffer Jung: Carl August Christoph Jung (1815–83). Broder til L. A. T. Jung, jf. note 44. »Som Elev af Kuhlau og Weyse var Jung en Række Aar en søgt Klaverlærer i Kjøbenhavn«. (Bricka: Biografisk Lexikon).
55. Linon: Et let, hvidt, løst stof, der fremstilledes af hørgarn og navnlig brugtes til lette damekjoler.
56. Hr. Hillebrandt: Niels Peter Hillebrandt (1815–85), uddannet som sanger på Det kgl. Teaters elevskole. Levede som musiklærer og sangforeningsdirigent her i byen og blev i 1852 kantor ved Frederikskirken. (Schytte: Nordisk Musik-Lexikon, 1896–98, I, p. 353–354).
57. Antoinette: Fritze Louise Antoinette Gandil (1823–98), C. W.s kusine, søster til den i note 29 omtalte Elise Gandil. Hun blev i 1853 gift med kaptajn i infanteriet Axel Rudolph Bierregaard (1821–88).
58. bal paré: 22. maj 1840 i anledning af kongeparrets sølvbryllup. (Villads Christensen: København 1840–1857, Kbh. 1912, p. 421).
59. Rudolph Winge, C. W.s broder, jf. note 4.
60. Peter Emanuel Winge, C. W.s ældre broder, jf. note 4.
61. Lægemøde: De skandinaviske Naturforskere andet møde holdtes i København fra 3. til 9. juli 1840. (Forhandl., Kbh. 1841).
62. Chr. VIIIs salving og kroning fandt sted i Frederiksborg Slotskirke 28. juni 1840. Heraf er der givet en indgående skildring i E. Bodenhoff:

- Hofliv, 1913, p. 138–147, og sidst i Albert Fabritius: Danske kongekroninger. (Personalhist. Tidsskrift, 16. rk. 4. bd., 1976, p. 135–140).
63. Mægler Gandil: Stadsmægler J. C. F. Gandil var C. W.s morfader. Han var ejer af Holtegård i Søllerød sogn, skøde af 16. dec. 1808, men besøgte kun kort tid denne ejendom, da han døde 14. febr. 1810. Holtegård gik i arv til hans ældste datter Christiane, der i 1808 var blevet gift med senere major af kavalleriet Ernst David von der Recke, jf. note 18. Se også Personalhist. Tidsskrift, 4. rk., 2. bd., 1899, p. 230.
64. Stadsmægler Gandils bopæl i København var Kronprinsensgade matr. nr. 11 EE, senere nr. 37 af Købmager kvarter, hvilken grund han i 1793 havde købt af brandmajor Johan Peter Boye Junge og selv bebygget. Nuværende Kronprinsensgade 8.
65. Den gamle Frue: Louise Augusta Jung, f. Rundberg (1784–1869), enke efter Johannes Jung (1782–1834), jf. note 44.
66. Anette Jung (1820–1903), gift 1844 med Carl Christian Emil Langhoff (1818–91), senere sognepræst og provst for Langeland, professor.
67. C. W.s forældre holdt sølvbryllup 27. marts 1841.
68. Mathilde Schneider, f. Gandil, døde 4. sept. 1840.
69. Malvina Petersen (1820–1910), datter af mægler Paul Clausen Wingses kusine Kirstine Marie Thrane (1796–1876) og statsråd Hans Chr. Petersen (1793–1862). Hun blev 1848 gift med Chr. Døderlein, sognepræst i Asker præstegjeld.
70. Ida Wilhelmine Gandil (1828–1904), C. W.s kusine, kommandør Johan Peter Gandils yngste barn, søster til de i note 30, 43, 44 og 45 nævnte. Hun blev i 1858 gift med grosserer, generalkonsul Ludvig Gotfried Fürst (1812–64).
71. Christian: jf. note 45. Sekondløjtnant i 16. bataillon.
72. Tivoli: H. C. Lumbyes »Drømmebil- leder« opførtes første gang i 1846, året i forvejen »Champagnegalopen«.
73. Eugenie Mariane Emilie Gandil (1836–1914), C. W.s niårige kusine. Yngste barn af hendes morbroder Fritz Gandil. Søster til de i note 29 og 57 nævnte.
74. Frederik Joachim Mynster (1816–57), søn af biskop Mynster. Blev residerende kapellan ved Holmens Kirke i 1845. Gift i 1850 med Henriette Stephansen, datter af viceadmiral Hans Stephansen. Når P. Nordergaard i Dansk Præste- og Sognehistorie, I, 1951, p. 103 siger, at han blev gift i 1845, er det ikke rigtigt. Vielsen fandt sted 22. maj 1850 (Michael Neiiendam i festskriftet til professor J. Oskar Andersen, 1936, p. 147–156, med billede).
75. Augusta Aagesen (1822–1912) blev 19. juni 1846 gift med Lars Jess Holm (1791–1851), kancellideputeret, justitsråd, senere konferensråd.
76. Frederik Hoskiær (1790–1867), varemægler, formand for Mæglerkorporationen i København 1833–58.
77. Skuespiller, instruktør Nicolai Peter Nielsen (1795–1860) havde i 1841 købt lystgården »Sommerlyst« i Frederiksberg Allé nr. 7, senere nr. 24 på det vestlige hjørne af den nuværende Mynstersvej. Om »Sommerlyst«-kredsen og billede af ejendoms-

- men »Sommerlyst« se Robert Neiiendam: *Mennesker bag Masker*, Kbh. 1931, p. 59–79. C. W. og hendes veninde blev sat af ved traktørstedet »Sommerlyst« ved Frederiksberg Runddel. Forvekslingen var ikke så mærkelig, da nævnte traktørsted først 22. maj, altså få dage tidligere var blevet åbnet under navn af »Sommerlyst«. N. P. Nielsen var en fætter til Malvina Petersens fader, statsråd H. C. Petersen. Dennes moder Christiane Wilhelmine Lakier (1768–1817) var en søster til N. P. Nielsens moder Petrine Sophie Lakier (1771–1846).
78. Anna Nielsen, f. Brenøe (1803–56), skuespillerinde gift med N. P. Nielsen.
79. Thora Marie Wexschall (1825–48). Anna Nielsens datter af første ægteskab med violinisten Fr. Wexschall (1798–1845).
80. Langes: Overpræsident i København Michael Lange (1788–1856) var i 1816 i Kristianssand blevet gift med Lucie Thomine Petersen (1795–1858), en søster til statsråd H. C. Petersen, Lange og H. C. Petersen var således svogre og fru Lange Malvina Petersens faster. Bonne Esperance, lystgård i Charlottenlund.
81. Augusta Stage, f. Koefoed (1816–94), operasangerinde, var året i forvejen blevet enke efter skuespilleren Gottlob Stage (1791–1845).
82. Franz Glæser (1798–1861), kapelmester og komponist, fra 1845 hofkapelmester.
83. Tante Jeanette: Jeanne Marie Schneider, jf. note 26.
84. Fru Petersen: Anne Christine Petersen, f. Stang (1801–64), gift med brigadelæge Sigvard Emil Petersen (1796–1869), en broder til statsråd Hans Christian Petersen.
85. Wilhelmine Christine Petersen (1825–1914), datter af det i note 84 nævnte ægtepar, gift i 1855 med sorensskriver, kammerherre Christian Frederik Jacob von Munthe af Morgenstjerne (1806–86).
86. Chr. VIII købte Bernstorff Slot i 1842, og efter at det var restaureret, boede kongen der jævnlig om sommeren.
87. Concertsalen: Se litografiet i Nystrøm: *Fra Nordsjællands Øresundskyst*, 1938, p. 626.
88. Ida Lange (1820–96), datter af overpræsident Michael Lange. Hun var ugift. Jf. Johannes Fibiger: *Mit Liv og Levned*, Kbh. 1898, p. 208.
89. Grev Knuths: Hans Schack greve Knuth med familie. Han var amtmand over Frederiksborg amt 1836–55.
90. Om vandingen af Strandvejen indtil Klampenborg, der påbegyndtes i juni 1843 se Torben Topsøe-Jensen: *Fem Mil langs Øresund*, 1968, p. 90–91.
91. »Lykkens Yndling« berømt novelle af Saint-Aubain, 1838. (Carl Bernhard: *Samlede Skrifter*, V. bd., 1869).
92. Frederikke Cold (1787–1860), konventualinde i Gisselfeld, datter af politimester i København, senere kancellideputeret og geheimekonferensråd Christian Magdalous Thestrup Cold (1754–1826). Hun boede formodentlig hos sin halvbroders enke Martha Henriette Cold, f. Lange (1789–1877), Nørregade 25, nuværende nr. 5.
Frk. Cold var en god veninde af C. W.s forældre og besøgte ofte Kri-

- stiania, hvor hun boede på Bogstad hos sin kusine grevinde Karen Wedel-Jarlsberg, f. Anker, enke efter Norges statholder greve Herman Wedel-Jarlsberg.
93. Johan Peter Gandil (1820–73), C. W.s fætter, broder til de i note 30, 43, 44, 45 og 70 nævnte søskende. Medicinsk student, kandidat 1849, senere læge på Fyn, først i Fåborg, derefter i Ringe. Farfader til meddelelsen af nærværende noter til C. W.s dagbogsoptegnelser.
94. Den lange reberbane på Gammelholm strakte sig fra den botaniske have ved Charlottenborg tværs over nuværende Heibergsgade og Holbergsgade følgende den vestlige side af nuværende Peder Skramsgade ned til havnen.
95. Frederik Joachim Mynster boede på hjørnet af Admiralgade og Laxegade.
96. Korvetten »Valkyrien« løb af stabelen på Nyholm 11. juni 1846. Kommandør Gandil var medlem af Constructions- og Reglerings-Commissionen.
97. Torsdag 11. juni blev til benefice for Madam Rung givet syngestykket »Ludovic« samt scener af Ferdinando Paers opera »Agnese« og Henrik Rungs opera »Stormen paa Kjøbenhavn«.
98. Operasanger Christian Hansen (1812–80).
99. Franz Nachttegall (1777–1847), den bekendte gymnastikpædagog (se Hist. Medd. om Kbh. 1., VIII, p. 440 ff og 1976, p. 52–53), var i sit første ægteskab (indgået 1803) gift med Sophie Winkel Horn (1787–1832), en kusine til C. W.s moder, idet deres mødre Mariane Winkel Horn f. Winkel (1754–1817) og Louise Gandil f. Winkel (1766–1806) var søstre.
- Med sin anden kone Petrea Susanne Resch (1810–81) indgik Nachttegall ægteskab 24. april 1840, altså i den periode C. W. sidst opholdt sig i København.
- Nachttegall boede på Østerbro lige over for enden af Sortedamssøen, Udb. Klædebo Kv. nr. 108, som han havde købt af baron Reinhard Iselins arvinger. Poul Strømstad: Søerne, Kbh. 1966, p. 146, 152–153.
100. Therese Haderup, adopteret Nachttegall (1812–70), var gift med læge på Lolland Ernst Julius Haderup. De små børn var: Ernst Haderup (1842–67), der blev avlsforvalter på Pederstrup, og den senere kendte læge og tandlæge dr. med. professor Victor Frantz Nachttegall Haderup (1845–1913). Han giftede sig med en adoptivdatter af Franz Nachttegall og dennes anden hustru.
101. Anna Winkel Horn (1791–1873), en søster til Nachttegalls første kone.
102. Enten Søkadetakademiet på hjørnet af Toldbodvej og Bredgade eller Chirurgisk Academi lidt længere oppe ad Bredgade.
103. C. W.s kusine Marie Louise Hecquet, f. Gandil, var død i 1840, jf. note 30.
- I 1845 giftede dr. Hecquet sig med sin fætter, ritmester, senere generalmajor Carl Torps datter Sophie Nanny Marie Christiane Torp (1823–1915). Hun var født i Itzehoe. Hendes barn var Carl Frederik Albert Hecquet (1846–1916), der blev læge i København.
104. Den gamle etatsråd: Dr. Hecquets fader Carl Frederik Hecquet (1774

- 1851) blev ved sin afsked i 1843 som postmester ved Københavns danske pakkepostkontor udnævnt til etatsråd. Boede hos sin søn Skindergade 44.
105. Lotte Valentin: Muligvis den 15-årige Marie Charlotte Valentin, hvis afdøde fader cand. jur. Peter Chr. Valentin havde været byfoged i Maribo, (Lengnick).
106. Anna Horn, jf. note 101, boede Store Kongensgade 39.
107. Falberne: Døtre af søofficeren, arkæologen og numismatikeren Chr. Tuxen Falbe (1791–1849). Clara Johanne Angeliqve Falbe (1820–88) var i 1840 blevet gift med assessor, senere viceguvernør i Vestindien, Louis Rothe (1811–71). Ida Louise Mathilde Falbe (1822–49) var i 1841 blevet gift med kaptajn, senere oberst Johan Chr. Mathias Trepka, der faldt ved Øvre Stolk 25. juli 1850. Johanne Vilhelmine Caroline Falbe (1824–1920) blev hofdame hos prinsesse Alexandra og hofstiftedame i Vallø.
108. Jeanette Schneider, jf. note 26.
109. C. W.s moders kusine Marie Louise Selmer (1783–1864), datter af grosserer Rasmus Sternberg Selmer (1750–1833) og Marie Susanne Louise Gandil, var i sit andet ægteskab gift med sin fætter grosserer og forligskommissær i København, senere etatsråd Carl Frederik Selmer (1780–1872), beboende og ejende Nyhavn 27, nuværende nr. 53. (Om Marie Louise Selmer se Povl Skadhauge: Peter Schiøtts Optegnelser anno 1803, Kbh. 1964).
110. Wilhelmine Frederikke Münter (1829–97), senere konventualinde i Gisselfeld, var datter af dr. theol. Balthasar Münter, præst ved Holmens Kirke, jf. note 40.
111. Tirsdag 16. juni 1846 blev givet »Figaros Bryllup« til benefice for Madam Phister.
112. Jomfru Ryge: Skuespillerinden Nathalia Ryge (1816–95), datter af skuespilleren dr. J. C. Ryge.
113. »Hans Heiling«, romantisk opera af Marschner med tekst af Devrient blev først givet 20. juni 1846.
114. Cecilie Christine Wilse (1829–85), datter af nationalbankdirektør Chr. Ferdinand Wilse (1790–1860) og Anna Augusta Sophie Elisabeth Phister (1803–40), en søster til skuespilleren J. L. Phister. Hun blev i 1861 gift med læge, senere overlæge og generalkonsul Hans Wilhelm Saxild (1813–91). Wilse boede Nørrevold 223 B, nuv. nr. 16.
115. Wilhelmine Münters moder, pastorinde Ida Marie Louise Münter var født von Schmidt-Phiseldeck (1804–67), en søster til den i note 15 omtalte Ernst Ferdinand von Schmidt-Phiseldeck.
116. Agnes Torp, søster til Nanny Hecquet, f. Torp, jf. note 103.
117. Professor ved universitetet i farmakologi og medicin Carl Otto (1795–1879).
118. Fru Holst fra Kristiania med søn og datter: Må antages at være Dorothea Christierne Holst, f. Steffens, f. i København 1805, d. i Sandefjord 1866, gift med lægen, professor ved universitetet i Kristiania Frederik Holst (1791–1871). Hendes søn stud. med., senere læge i Kristiania, Axel Holst (1826–80). Hendes datter Valborg Holst (1828–1903). Jf. Aage Friis: Fra det Heibergske Hjem, 1930, p. 300–301, 446.

119. Johan Peter Gandil (onkel Peter) var 24. juni 1813 blevet viet til Johanne Christiana Koch i Holmens Kirke.
120. Frederich Meyn (1790–1853), oberstløjtnant, senere oberst i den norske artilleribrigade, søn af stadsbygmester i København Peter Meyn.
121. Thorvaldsens Museum var ikke færdigt ved hans død i 1844, hvorfor han blev bisat i et kapel i Frue Kirke, indtil begravelsen fandt sted 1848 i museets gård.
122. Anna Elisabeth von Ely, f. Selmer (1787–1864), C. W.s moders kusine, søster til den i note 109 omtalte Marie Louise Selmer. Hun var enke efter kaptajnløjtnant i marinen Eggert Christoffer von Ely (1783–1825).
123. Johan Frederik Emil Knudsen (1814–48) faldt i slaget ved Slesvig 23. april 1848, søn af søkaptajn Fr. Chr. Knudsen og sønnesøn af skuespilleren H. C. Knudsen. Om Emil Knudsen se Robert Neiiendam: »Skuespiller og Patriot«, Kbh. 1925, p. 123.
124. Dronning Caroline Amalie fyldte 50 år 28. juni 1846.
125. Christian Gandil, jf. note 45, var 1. nov. 1845 blevet ansat som løjtnant i 16. bataillon.
126. Bjerregaard, jf. note 57, var løjtnant ved 9. bataillon.
127. Juliane Elise Larpent, f. Mathiesen (1807–90), enke efter lægen dr. med. Isaac Pierre Larpent (1798–1838), en søstersøn til J. M. D. Schneider. Hun var datter og adoptivdatter af den rige norske handelsmand Haagen Mathiesen, en god ven af P. A. Heiberg, som foretog sin søn Johan Ludvig Heiberg et parti med hende og tog sin søn højst unødigt op, at han vragede hans velmente forslag. (Morten Borup: Johan Ludvig Heiberg, II, 1948, p. 18). Larpent var for øvrigt fru Heibergs huslæge.
128. Doktor Reck: Chr. Fr. David Reck, f. 1816 i Hillerød, lægeeksamen 1844, d. 1882 som distriktslæge i Store Heddinge. Blev i 1849 gift med Jacobine Kornerup.
129. Wille: Wilhelmine Petersen, jf. note 85.
130. Den kendte fysiolog og zoolog, professor D. F. Eschricht (1798–1863).
131. Vedrørende dette selskab, se note 104, 105 og 116. Lille Marie: Dr. Hecquets datter i første ægteskab, den femårige Marie Ida Hecquet (1840–1910), gift 1863 med kaptajn af infanteriet Oswald Maria Gravensteen Meyer (1828–85).
132. »Joseph og hans brødre i Ægypten«, syngestykke i 3 akter med musik af Méhul og tekst af Alexandre Duval. Opført over 100 gange på Det kgl. Teater.
133. Anna Sophie Marie von Mansbach (1793–1860), gift med generalløjtnant Carl friherre von Mansbach (1790–1867), var datter af grosserer Jan Anker, hvis enke Regine Maria Anker f. Oldenburg ejede en gård i Kongensgade i Kristiania, hvor familien Winge boede et stykke tid og hvor C. W. er født.
134. Juliane Knudsen (1794–1875), ugift, datter af skuespilleren H. C. Knudsen. De to yngre søstre var Wibekke Magdalene Knudsen (1797–1876) og Ane Johannine Knudsen (1805–

- 92), begge ugifte. Søsteren Anna Marie Hoppe, f. Knudsen (1800–84), var gift med boghandler i Kristiania Peter Iver Hoppe.
Madam Knudsen: Skuespilleren H. C. Knudsens enke Anna Lucia Jensdatter Knudsen, f. Lax (1765–1847), boede Nørrevold 164.
135. Skuespilleren Ludvig Phister (1807–96) havde nylig, nemlig i februar 1846, indgået ægteskab med skuespillerinden Louise Petersen (1816–1914).
136. Jf. note 1.
137. Prins Oscar (1829–1907), senere kong Oscar II af Sverige-Norge. Prins Oscar kom til København 2. juli 1846 i forbindelse med et svensk-norsk flådebesøg.
138. Georg Christian Sibbern (1816–1901), norsk diplomat, var 1845–47 norsk legationssekretær i København, senere norsk statsminister i Stockholm.
139. Alette Wilhelmine Georgine Due, f. Sibbern (1812–87), søster til Georg Sibbern, jf. note 138, og gift med norsk statsminister i Stockholm Frederik Gottschalk Due (1796–1873). Hun var »ved skønhed, fin takt og musikalsk begavelse lige udmærket kvinde« (Salmonsens Leksikon). Se også Oehlschlægers Erindringer, IV, 1851, p. 278–279.
140. Carl Kierulf (1817–97), senere bureauchef i Marinedepartementet, søn af oberstløjtnant Chr. Kierulf (1789–1835) og Anne Marie Sophie Winge (1795–1876). Sidstnævnte var C. W.s faster og Carl Kierulf således hendes fætter.
141. Kommandørkaptajn Chr. Ahle Bendz (1790–1867) var født i Larvik og overgik i 1814 til Norges marine. Jævnaldrende med kommandør J. P. Gandil.
142. Claus Petersen (1830–1912). Søofficer, søn af den i note 84 nævnte brigadelæge Sigvard Emil Petersen. Han blev bestyrer af sømandsskolen i Frederikshald, senere Frederiksstad. Afsked 1897 som kommandør.
143. Den 4. juli 1846 spillede »Mac Allan«, lystspil i 5 akter af Alexandre Dumas d. æ. Derefter J. L. Heibergs vaudeville-monolog »Emilies Hjertebanken« med fremkaldelse af fru Heiberg.
144. C. W. fik ret i sin dom, stykket opførtes kun denne ene gang.
145. Frederikke Colds (jf. note 92) søsteren Chr. Bartholin (1816–84), bestyrer af Borgerdydskolen i København, måtte 23. juni 1846 opgive sit bo til skifterettens behandling og forlod landet. (Holger Lund: Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, 1887, s. 255).
146. Majorinde Christiane von der Recke, f. Gandil (jf. note 18), havde i sin enkestand fået overladt et af de »runde tårne« på forreste holm som bolig.
147. Eliza Wallich (1822–98), Ditlev von der Reckes forlovede, med hvem han blev gift i 1847.
148. Ruden, som Frederik VI gav ordre til at beskytte, er senere forsvundet, muligvis ved branden 1859.
149. Johan Clemens Tode Reinhard (1817–1901), adjunkt 1845, senere overlærer og medlem af byrådet, legatstifter. (Hillerød By, 1925, p. 192–193, 324. Uhrskov: Kulturbillede, 1955, p. 125). En datter Petrea Frederikke Reinhard (1855–1921) blev gift med digteren dr.

- phil. Ernst von der Recke, jf. note 31.
150. Sølyst ligger umiddelbart, hvor Esromkanalen udmunder i Esrom søs nordlige hjørne. (Målebordsblad 2629 Esrom). Den omtalte kanal, Esromkanalen, var gravet 1802–05 under ledelse af landinspektør, oberst Diedrich Adolph von der Recke (1755–1816), fader til C. W.s onkel Ernst David von der Recke. Se Trap, 4. udg. II, p. 97.
151. C. W. forveksler vist Esrom Ladegård eller Esromgård med Esrom Kloster.
152. Carl Bernhard alias Saint-Aubains »Gamle Minder« var udkommet 1840 og »blev læst med megen Begejstring af Samtiden« (Dansk biografisk Leksikon).
153. Det er sandstensfigurer.
154. Kaptajn, landinspektør Ernst Melchior Leschly, som i bryllupsgave havde fået »Rogaardshus« af sin svigerfader, oberst von der Recke. (Seeger: Fredensborg 1937, p. 140). C. W. havde som 6-årig gået i skole hos hans søstre i Kristiania.
155. Digteren J. S. C. Welhavens broder Joachim Heiberg Welhaven f. i Bergen 1821 d. i København 1878. Han ønskede at blive kadet, men måtte opgive det, da han beskadigede sit ben på en ulvejagt. Rejste til Hillerød og fik plads hos boghandler Vosbein. (Anker: Norske frivillige i de danske Forsvarskrige 1848–50 og i 64, Kria. 1887, p. 212–213).
156. Ulrikke von Scholten (1812–59), datter af regeringsråd på Sect. Croix, ejer af Lundbygård, Jobst Gerhard von Scholten og Karen von Schmidten.
157. Luplau: Skolebestyrer i Hillerød, senere sognepræst i Varde Daniel Carl Erhard Luplau (1818–1909).
158. Ernst Ludvig von der Recke (1824–78). C. W.s fætter, broder til den i note 31 nævnte Ditlev von der Recke. Han var løjtnant i 2. Jægerkorps med garnison i Helsingør, afskediget som kaptajn 1864 og derefter brandinspektør i Helsingør.
159. Frøken Scheidtmann: Formentlig Henriette Scheidtmann, der efter V. A. Hamanns stamtavle over familien Scheidtmann, Kbh. 1919, skal være død 1870. Hun var datter af klædefabrikør Johan Conrad Scheidtmann og Cornelia Wilhelmine van Dockum (Bruun: Kjøbenhavn III, p. 517–518). Scheidtmann havde været fadder ved C. W.s moders dåb 1793.
160. Oscar I og dronning Josefine ledsaget af kronprins Karl og prins Gustav ankom til København 13. juli 1846. Ved festforestillingen om aftenen i Det kgl. Teater opførtes Henrik Hertz: »Kong Renes Datter«. Den følgende dag, 14. juli, var stort gallataffel på Christiansborg slot, og 15. juli gik turen til Frederiksborg slot med taffel i riddersalen og teaterforestilling med J. L. Heibergs vaudeviller »Nej« og »Emilies Hjertebanken« samt Dumanoir og Bayards »Adolph og Henriette« (Otto Zinck: J. L. Phister, 1896, p. 123–125. Fru Heiberg Erindringer, 3. udg. 1913, 1. bd., p. 398–403. Jørgen Paulsen: En Teateraften paa Frederiksborg, Hillerød 1945).
161. Digteren J. S. C. Welhaven (1807–73) var forlovet med Ida Kierulf (1817–40). Denne var en kusine

- til den i note 140 nævnte Carl Kierulf, søn af C. W.s faster. C. W.s broder lægen Peter Emanuel Winge blev gift med Welhavens søster. (Lampe: Bergens Stifts Biskopper og Præster, 1895, p. 69–70).
162. »En Sommerdrøm« i Digte, Chria. 1839, p. 92, »Eivind Bolt« i Nyere Digte, Chria. 1845, p. 193. Om Welhavens broder i Frederiksborg jf. note 155.
163. Güllich: Slotsforvalter på Frederiksborg slot, ritmester Geert Sørensen Güllich (1793–1872), gift 1836 med Margrethe de Flindt (1804–81) (Schepelern, Paulsen og Eller: Frederiksborg Slots Brand, Hillerød 1964, se registret).
164. Forfatteren A. de Saint-Aubain (1798–1865), jf. note 152, boede sammen med sin moder gennem mange år hver sommer hos fru Albertine Nansen, der som enke efter birkedommer Hans Leirdahl Nansen havde fri bolig på slottet. (Abrahams: Meddelelser af mit Liv, 1876, p. 161).
165. Prindsessens Vogn: Den nedenfor nævnte prinsesse Juliane Sophie (1788–1850), kong Chr. VIIIs søster og enke efter prins Frederik Vilhelm Carl Ludvig af Hessen-Philippsthal-Barchfeld (1786–1834). Prinsesse Juliane og hendes gemal havde fået anvist sommerbolig på Fredensborg i hendes forældres tidligere lejlighed i slottets anden etage. Hun beholdt denne sommerbolig, også efter at hun var blevet enke i 1834.
166. Forstråd Jacob Ludvig Reck (1784–1856), skovrider på 1. Kronborg distrikt med bolig i Mårum. (Oppermann: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie, 1889 passim). Fader til dr. Chr. Reck, note 128.
167. Ellepindshus se Hillerødbogen, 1948, p. 65.
168. Erlandsens Mølle blev bygget 1834–36 på Skansebakken ved Jespervej, hvorfra der er en storslået udsigt. Se Ernst von der Recke: Skansebakken ved Hillerød, 1934. Møllen, der senere bar navnet Christians Mølle, brændte 1858.
169. Carlsberg: Smuk gammel ejendom ved Københavnsvej i Hillerød opført 1754 af kgl. fiskemester Knud Carlsen.
170. Hofjægermester, kammerherre Carl Georg Frederik Lerche, f. 1775 i København, d. 1858 på Carlsberg.
171. Johan Thomas Quistgaard (1786–1847), student, løjtnant, slotsforvalter på Fredensborg fra 1828.
172. Lovisa Bournonville, f. Sandberg (1776–1859), enke efter balletmester Antoine Bournonville (1760–1843).
173. Madam Soelberg: Henriette Louise Soelberg, enke efter ejer af »Frederiksyndest« kaptajn Abraham Engelbrecht Soelberg. Jf. Seeger: Fredensborg, p. 138, 145.
174. Balletmester August Bournonville og familie. Først i 1855 købte Bournonville en villa i Fredensborg. Se Charlotte Bournonville: Erindringer, 1903, p. 45.
175. Frk. Nielsen: Enten Frederikke Henriette Nielsen (1798–1857) eller Caroline Petrine Emilie Nielsen (1812–77), skuespiller N. P. Niensens to ugifte søstre, der boede hos deres søster Johanne Vilhelmine Aschlund (1805–81) gift med kaptajn i søetaten Richard Aschlund (1800–63) og i samme hus som

- Sneedorffs.
176. Marie Christiane Sneedorff (1827–80), datter af kommandørkaptajn og toldinspektør i Helsingør Henrik Gerner Sneedorff (1793–1883) og Tomine Nielsen (1799–1853). Sidstnævnte var en søster til skuespilleren N. P. Nielsen, jf. note 77, og således en kusine til statsråd H. C. Petersen. Marie Sneedorff blev senere gift med justitiarius i overretten i Kristiania Axel Kierulf (1823–80), en broder til Ida Kierulf, note 161. Der var en nær tilknytning mellem familierne Sneedorff, von der Recke, Winge og Gandil, se H. G. Sneedorffs autobiografi i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1. rk., 5. bd.
177. Ida Vilhelmine Steenberg (1827–1911), ugift.
178. Gyriha Augusta Steenberg (1841–94), senere gift med proprietær Frands Leth. Om hende se *Galtschiøt: Helsingør*, 1921, p. 295.
179. Holt dvs. lille skov.
180. Jagtjunker Niels Christian Ørsted (1816–49), søn af professor H. C. Ørsted. Han var forstkandidat fra 1836, havde været tjenstgørende kandidat hos den i note 166 nævnte forstråd Reck og var nu vejnspektør i Frederiksborg amt.
181. Pignatelli: Adelaide Nathan David (1796–1891), søster til C. N. David, blev efter hendes første mand, hofråd George Gersons død gift i 1826 med siciliansk chargé d'affaires i København fyrst Antonio Pignatelli-Ruffo (*Memoirer og Breve*, XLIX, p. 137).
182. Frøken Scholten: Muligvis Charlotte Frederikke von Scholten (1821–1912).
183. Fruebjerg: Udsigtspunkt i Grib Skov. Elith Reumert: Grib Skov, 1897, p. 59.
184. Justitsraad Arboe: Niels Peter Arboe (1791–1867). Havde været byfoged i Nexø og Åkirkeby og var 1840–66 byfoged i Hillerød og birkedommer i Frederiksborg distrikt.
185. Frk. Essendrop: Flere ugifte kvindelige medlemmer af den norske familie Essendrop levede her i landet i 1846. Se *Norsk Tidsskr. for Personahist.*, I, 1910.
186. von Smidten: Gottfred von Schmidten (1784–1852). Havde været assessor i den vestindiske landret og byfoged i Frederiksted på *Sct. Croix*. Døde i Hillerød, (C. M. Scholten: *Dengang*, 1921, p. 24).
187. Christiane Gandil, f. Koch var født 1. sept. 1793 i Tønsberg. Ikke 26. sept. i Kongsberg som anført i *Topsoe-Jensen og Marquard: Den dansk-norske Søetat*, 1935.
188. »Dione«, drama i 4 akter af Carl Brossbøll. C. W. havde ret i sin bedømmelse, det opførtes kun denne ene gang.
189. »Den nye Barselsstue«, lystspil i 1 akt af H. C. Andersen. »Ude og Hjemme«, komedie i 3 akter af Bayard og de Wailly.
190. »Henrik og Pernille« af Holberg. »William og Emma«, vaudeville i 1 akt af H. P. Holst.
191. Anna Horn, jf. note 101 og 106, var født 6. sept. 1791. Ikke 6. aug., som Vahl har i Chr. Niensens afkom.
192. Phister var i 1846 flyttet fra Vingardsstræde 1 til Dronningens Tværgade 33.
193. Henrik Hefteye (1804–64), cand. theol., grosserer og legatstifter.

194. Scholtens: Formentlig Jobst Gerhard von Scholten og hans søstre, jf. note 158. Han var officer, ansat ved 2. Jægerkorps i Helsingør, faldt ved Dybbøl 18. april 1864.
195. Fru Bournonville: Balletmester August Bournonvilles hustru Helene B. (1809–95). Familien boede i Nicolaigade.
196. »Kong René's Datter«, lyrisk drama af Henrik Hertz. »Toreadorens«, idyllisk ballet af August Bournonville.
197. »Hagbarth og Signe«, tragedie af Oehlenschläger. Opførtes 11. juli 1846 til fordel for Madam Nielsen, men C. W. omtaler ikke sin overværelse i dagbogen.
198. Adolph Frederik von der Recke (1820–67), kendt forfatter af skuespil og viser. Hans fader, major i ingeniørkorpset, generalvejsinspektør på Fyn Peter Blankenborg Prydz von der Recke (1793–1847), var en yngre broder til major E. D. von der Recke.
199. Christiane von der Recke, f. Gandil, var født 18. sept. 1787.
200. »Czaren og Tømmermanden«, synge-spil af den tyske operakomponist G. A. Lortzing.
201. Lægen Peter Emanuel Winge, C.W.s broder, jf. note 4.
202. »Don César de Bazan«, lystspil af Dumanoir og Dennery.
203. Muligvis enkefru Frederikke Eckardt.
204. Den femtenårige Augusta Bournonville (1831–1906) eller den trettenårige Charlotte Bournonville (1832–1911).
205. Phister havde i sit foregående ægteskab været gift med operasangerinde Christiane Holst (1816–41).
206. Meir Goldschmidts »En Jøde« var kommet i 1845.
207. Goldschmidts »Fortællinger« var 1846 netop udkommet.
208. Skuespillerinden Anna Nielsen var i sit første og opløste ægteskab gift med violinisten Fr. Wexschall, jf. note 79.
209. »De Uadskillelige«, vaudeville af J. L. Heiberg. »Sylfidens«, romantisk ballet af Aug. Bournonville.
210. C. W.s moders kusine Christiane Mathilde Thorbjørnsen, f. Selmer (1801–75), enke efter prokurator Hans Carsten Thorbjørnsen og søster til de i note 109 og 122 nævnte. Hun boede 1846 i Ny Kongensgade sammen med sine tre børn, Thorbjørn T. (1822–1909), senere skoleinspektør i Hobro, Julie Louise Marie T. (1825–1907), gift 1850 med billedhuggeren Carl Julius Rosenfalk, Hansine Erasmie T. (1829–1908), gift 1851 med forfatteren Carl Brosbøll (Carit Etlar).
211. I »De Uadskillelige«.
212. Francisca Ryge (1827–54), datter af skuespilleren J. C. Ryge og halvsøster til Nathalie Ryge (note 112). Se Robert Neiiendam: Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder 1912, p. 210.
213. Phister havde i sit første ægteskab været gift med Oehlenschlägers datter skuespillerinden Charlotte O. (1811–35).
214. Kierkegaards »Enten-Eller« var udkommet 1843.
215. »Eventyr i Rosenborg Have«, oprettede af J. L. Heiberg med musik af Weyse. Lystspillet »Romeo e Giulietta« var ikke af Hertz, som C. W. antager. Den anonyme forfatter var C. A. Warburg.

Chr. Gandil

216. »Qvækeren og Dandserinden«, lystspil af Scribe og Paul Duport.
217. Teisners: Slotsgartner Chr. Frederik Teisner (1791–1871). (Johannes Tholle: Haveanlægene og gartnerne ved Frederiksborg Slot, 1958, p. 52 og 66).
218. »Liden Kirsten«, romantisk syngestykke med tekst af H. C. Andersen og musik af J. P. E. Hartmann. »Scapins Skalkestykker«, lystspil af Molière.
219. »Hexerie eller Blind Allarm« af Holberg. »Et Rejse-Eventyr«, vaudeville af A. L. Arnesen.
220. Den lille »Søcadet«: Fritz Valerius Phister, f. 19. nov. 1846, d. 1856 af tyfus. (Elith Reumert: Louise Phister, 1914, p. 95–96).
221. »Den sorte Domino«, syngestykke med tekst af Scribe og musik af Auber.

Københavns Stadsarkiv i 1980

Stadsarkivet har måttet udskyde modtagelsen af nogle større afleveringer, fordi et arkivlokale, der af Københavns kommune midlertidigt er fremlejet til Rigsarkivet, ikke som aftalt har kunnet fraflyttes af Rigsarkivet. Stadsarkivet håber at kunne gennemføre modtagelsen af arkivalierne i 1981, da en yderligere udsættelse vil medføre store vanskeligheder både for de afleverende institutioner og for Stadsarkivet.

Ud over løbende afleveringer fra kommunale institutioner har Stadsarkivet modtaget arkiverne fra to nedlagte kommuneskoler, Enghavevejens Skole og Prinsesse Charlottesgades Skole, ligesom Gasværksvejens Skole har afleveret sit arkiv frem til 1930.

Københavns Telefonkiosker, der er trådt i likvidation, har afleveret sit arkiv, der også omfatter forskellige datterselskaber og associerede virksomheder. Arkivet er endnu uordnet. Stadsarkivet har desuden modtaget forskellige manuskripter med københavnske erindringer. De indgår i arkivets i forvejen store samling af erindringer, som har vist sig at være et værdifuldt kildemateriale for historikere. Erindringerne er normalt kun offentligt tilgængelige med forfatterens tilladelse.

Ordningen af Brandvæsenets i 1979 afleverede arkiv er fortsat og nærmer sig sin afslutning.

En ordning og ompakning af byggesagsarkivet er igangsat. Arbejdet har været noget hæmmet af kulden, idet magasinerne, hvor de meget omfattende arkiver er anbragt, ikke kan opvarmes. Magistratens 1. og 2. sekretariats indkomne sager 1805-57 er blevet ompakket i ca. 1700 arkivæsker af ny type med belægning af polyetylen. Det er en plasttype, der ikke kan bidrage til papirets nedbrydning.

Stadsarkivets statistik for 1980 følger nedenfor (i parentes de tilsvarende tal for 1979).

Afleveret fra kommunale institutioner	1.600 bd. (3.430)
	6.689 pk. (12.760)
publikumsbesøg og telefoniske forespørgsler	4.173 (3.623)

hertil fremtagne arkivalier	17.581	(14.469)
arkivalier benyttet til besvarelse af skriftlige forespørgsler	981	(1.748)
arkivalier udlånt til kommunale institutioner	4.329	(4.691)
arkivalier modtaget til indsætning	4.035	(5.472)
kassationer	21,5 t	(36,3 t)

Stadsarkivet har foretaget eller ladet foretage ca. 141.000 fotografiske optagelser i 1980 mod ca. 106.000 i 1979.

Publikumsbesøget og antallet af telefoniske forespørgsler er, som statistikken viser, stærkt stigende. Det har medført, at Stadsarkivet ikke kan påtage sig undersøgelser i anledning af skriftlige forespørgsler i samme omfang som hidtil, hvorfor antallet af arkivalier benyttet hertil stadig falder.

I Magistratens 4. afdelings bygge- og boligdirektorat opbevares en række såkaldte bygningsattestprotokoller, hvori de enkelte matriklers byggesager er refereret fra ca. 1860 til 1946. Disse protokoller er i 1980 blevet fotograferet, og en kopi af filmen (diazofilm i jackets) er opstillet til brug for publikum på læsesalen.

En større udstilling afholdtes i Københavns rådhus i tiden 4. til 14. september i anledning af 75-årsdagen for indvielsen af rådhuset den 12. september 1905. Stadsarkivet deltog med en særudstilling, tilrettelagt af E. Skall, i en sidegang i hallen: »Vejen til Nyrops rådhus«. I ord og billeder vistes her rådhusets bygningshistorie. I anledning af 14. internationale kongres for heraldiske og genealogiske videnskaber i dagene 25. til 29. august arrangeredes en udstilling i rådhusbiblioteket: »Københavns byvåben i segl og billeder og genealogisk forskning på rådhuset«. Endelig har Stadsarkivet udlånt en del Nyrop-tegninger til Akademisk Arkitektforenings 100-års jubilæumsudstilling, der blev vist såvel i København som i Ålborg og Odense.

Stadsarkivet er blevet ordinært medlem af Sæmmenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Danmark og af den internationale arkivorganisation International Council on Archives. Stadsarkivaren har repræsenteret Stadsarkivet i dette samarbejde.

Der er udsendt årbog 1980 af Historiske Meddelelser om København under redaktion af stadsarkivaren.

Stadsarkivet har i 1980 haft adskillige omvisninger for hold af slægtsforskere og studerende.

Underformand Henning Rothe afgik med pension den 31. maj efter næsten 43 års tjeneste i Stadsarkivet.

Kurt Jørgensen blev ansat som assistentelev den 1. august.

Selskabet for Københavns Historie i 1980

Selskabet afholdt i 1980 følgende arrangementer for medlemmerne: Tirsdag den 22. januar gennemgik stadsarkitekt, fil. dr. *Eivind Lorenzen* i Industriens Hus Rådhuspladsens historie og udvalgte projekter fra den netop afsluttede arkitektkonkurrence. Herefter vist en film om den tidligere Industribygning. Den ordinære generalforsamling fandt sted i Ny Carlsberg Glyptotek tirsdag den 18. marts. Herefter talte museumsdirektør *Flemming Johansen* om Glyptotekets bygning og om samlingernes historie. Onsdag den 11. juni besøgte Selskabet Kødbyen, hvor man først fik en introduktion af administrationschef *Carl Svensson*, hvorefter man i grupper beså »den brune Kødby« for sluttelig at være gæster ved et mindre traktement i INCO's lokaler. Tirsdag den 19. august foreviste museumsinspektør *Poul Strømstad* årets Brede-udstilling »Mennesket og maskinen«. Rådhusets 75-årsdag markeredes ved et besøg på de to jubilæumsudstillinger. Fuldmægtig *Egil Skall* talte om »Vejen til Nyrops rådhus«, medens fhv. museumschef *Steffen Linvald* introducerede sin kronologiske udstilling i Rådhushallen. Tirsdag den 4. november holdt arkitekt *Karen Zahle* i By-museet et lysbilledforedrag med titlen »Indelukket og udelukket – kvinders by og bolig i Danmark gennem tiderne«. Dernæst introducerede museumschef *John Erichsen* museets udstilling »Kvindeliv – fotografier fra København 1880–1940«, og endelig beså man selve udstillingen. Årets sidste møde fandt sted mandag den 1. december i Medicinsk historisk Museum, hvis leder, lektor *Jørgen Koch*, fortalte om museets historie, hvorefter dette blev forevist under kyndig vejledning.

Medlemmerne af selskabet modtager gratis årbogen Historiske Meddelelser om København. Desuden har man udsendt det interne meddelelsesblad, Københavns Kronik, i et enkelt nummer.

Medlemstallet var ved årets slutning 1121.

Selskabets formand er fhv. borgmester *Børge Schmidt*, og bestyrelsen består i øvrigt af fhv. stadsbibliotekar *Frode Jensen*, fhv. stadsarki-

var *Sigurd Jensen*, fuldmægtig *Hans Kofoed* (kasserer), stadsarkivar *Helle Linde*, fhv. museumschef *Steffen Linvald*, stadsbibliotekar *Brita Olsson* (næstformand) museumsinspektør *Poul Strømstad* og museumschef *John Erichsen* (sekretær).

Kontingentet er 60 kr. om året; ægtefæller kan deltage i møder og andre arrangementer uden særlig betaling. Indmeldelse sker ved henvendelse til fuldmægtig *Hans Kofoed*, Stadsarkivet, Københavns Rådhus, 1599 København V. Tlf. (01) 15 38 00, lokal 2375.

Anmeldelser

Københavns Historie 1–6. Redigeret af Erik Kjersgaard, Sv. Cedergreen Bech og Jan Danielsen. Billedredaktion John Erichsen, m. fl. Gyldendal. 250 kr. pr. bind. Sælges kun samlet.

Bind 1, Erik Kjersgaard, Byen og borgen Havn. 336 s. 1980.

Bind 2, Helge Gamrath, Residens- og hovedstad. 328 s. 1980.

Det smager lidt af krukkeri, når forordet til Gyldendals Københavns historie anfører Carl Bruun's *Kjøbenhavn (1887–1901)* som nærmeste forgænger; herved forbigås bl. a. hovedredaktøren, Sv. Cedergreen Bech's egen udmærkede 1-binds fremstilling fra 1967. Denne indledningsbemærkning kan efterfølges af en indledende betragtning; nemlig at Gyldendals forlag i 1967 havde skønnet, at markedet for Københavns historie kunne bære en (stor) ét-binds fremstilling, mens det i dag er vokset til 6.

Dette vidner om den stigende almene interesse for historiske fremstillinger, som forener litterær form med faglig kvalitet. For historikerne rummer dette en til tider tiltrængt påmindelse om, hvad målet for faget som humanistisk disciplin *også* er, nemlig at formidle almen erkendelse, som både er meningsfyldt for det samfund vi lever i og redelig i forhold til den fortidige virkelighed.

Hovedredaktøren lover i indledningen en fremstilling med grund i en social historieopfattelse, hvor hovedinteressen er rettet mod menneskers levevilkår i samspil med miljøet i bred forstand, dvs. de fysiske omgivelser, materielle vilkår, institutionelle rammer, det åndelige klima, etc. Modsætningsvis indebærer dette distance fra en begivenhedshistorisk fremstilling med hovedvægten på hændelser i tilknytning til (hoved)personer, institutioner og magtstrukturer.

Når dette valg er gjort, får det også følger – sammenhængene bliver andre. I stedet for tidsforløb, hvor begivenheder følger kronologisk, og hvor der kan opstilles nære relationer mellem årsag og virkning, skal der beskrives tilstande som langsomt ændres, uden bestemte mål, af meget sammensatte årsager. Kravet om gennemførelse af en overordnet disposition bliver større, og i den forbindelse er det næppe en fordel – men har sikkert været nødvendigt – at værket er stykket ud med et bind pr. forfatter. Også selvom det giver større sikkerhed for den faglige kvalitet, at de enkelte forfattere skriver inden for deres foretrukne tidsperioder.

En vurdering af, hvorledes dette problem er løst, må selvsagt vente til alle 6 bind foreligger. I det følgende fremlægges anmelderens opfattelse af de 2 første bind, hver for sig.

Erik Kjersgaard behandler tiden frem til o. 1600 i vanlig veloplagt stil. I hans selskab keder man sig ikke.

Indledningsvis præsenteres byens rum og »byen før byen«, dvs. de landsbyer der i tidens løb er opløst ved Københavns vækst. Grundlæggelsen behandles nøgternt, ud fra det vi kan vide; der lå en landsby ved Frederiksberggade og et overfartssted til Skåne ved Højbro Plads, beskyttet af et borganlæg. På dette grundlag byggede Absalon videre ved anlæg af befæstningen på Slotsholmen.

Absalon og de efterfølgende Roskildebispens brug af dette strategiske anlæg skildres på grundlag af de overleverede beretninger om krigeriske sammenstød med uden- og indenlandske fjender og rivaler og stridighederne med indbyggerne i det lille bysamfund, som gradvis opstod under befæstningernes mure. På grundlag af arkæologiske vidnesbyrd kan bydannelsens fysiske udstrækning lige anes, men de rækker tilsyneladende ikke til udsagn om byens liv. Karakteristisk for det sparsomt overleverede skriftlige materiale er de reglementariske bestemmelser i stadsretterne af 1254 og 1294, Kjersgaards hovedkilde til samfundsforholdene i det tidlige København; sammen med den generelle viden om forholdene i nordeuropæiske stæder i 1200-tallet.

Først for 1300-tallet giver Roskildebispens jordebog belæg for en beskrivelse af byens indre struktur, dens borgere, deres ejendoms-, bolig- og erhvervsforhold. På en vandring gennem Nørregade stifter vi bekendtskab med repræsentanter for indbyggerne, som boede side om side trods klasseforskelle, fra fornemme kanniker over handlende og håndværkere til Lusse Kålkone i det laveste statuslag. I sammenligning med kommende tider savnes kun det betydelige indslag af adelige grundejere; for byfredens skyld og af hensyn til sin autoritet ønskede biskoppen ikke deres tilstedeværelse; de rykkede først ind sammen med kongen.

Jordebogens navnestof giver belæg for betragtninger om middelalderkøbenhavnernes geografiske oprindelse; dengang som nu var der tale om et betydeligt – ja massivt – islæt af immigranter: sjællændere, skåninger, fåtallige jyder, men mange tyskere, som repræsenterede en afspejling af byens økonomiske afhængighed af forbindelserne med hansestæderne. Også gilde- og laugsstrukturen vidner om, at København o. 1400 nærmest var en tysk by, i lighed med andre handelscentre i Norden.

Erik af Pommerns tvangsinddragelse af København under kronen indebar andet og mere end at én herre erstattede en anden. Det var et systemskifte, som medførte bortfald af den beskærmelse, bispestyret trods alt havde kunnet give mod Verdens omskiftelser. København blev fra nu af et direkte redskab for den kongelige politik, specielt bestræbelserne på at frigøre Danmark – og Norden – fra hanseaternes økonomiske dominans.

Temaet er væsentligt – også ud fra en københavnsk synsvinkel – og stridighedernes forløb er godt stof. For anmelderen virker det dog, som om den politiske righistorie kommer til at dominere lidt rigeligt over den i øvrigt udmærkede fremstilling af byens liv, så meget mere som der også ofres megen opmærksomhed på hoffets indre liv. Når det er sagt, skal det indrømmes, at hoffets næsten-permanente tilstedeværelse vitterligt i sig selv medførte ændrede vilkår, nemlig i kraft af en øget efterspørgsel og gennem en stadig stigende adelig bosættelse.

Anmeldelser

Reformationstidens politiske og sociale omvæltninger får med rette en fremtrædende plads. Her flyder Københavns og rigets historie sammen til ét, både gennem byens centrale stilling i begivenhedsforløbet og i kraft af den borgerlige religiøse og sociale radikalisme, som fremtræder stærkere i København end noget andet sted i riget.

Efter belejringen 1534–36 var stillingen som kongens by cementeret. *Han* havde erobret den og følte sig berettiget til at organisere dens styrelse efter behag, under opsyn af *sin* statholder; og leverancerne til *hans* hof- og militæretablissementer blev i stigende grad grundlaget for byens økonomi.

Helge Gamrath indleder bind 2 med en effektiv skildring af Christian 4.'s kroning 1596 og afslutter med en dramatisk beretning om branden 1728, der lagde hovedparten af byen i ruiner. De fremtrædende og dramatiske begivenheder får deres plads; ud over de nævnte især belejringen og stormen 1659 og statsomvæltningen 1660.

Ledemotivet i dette bind er imidlertid samspillet mellem statsmagt og (hoved)-stad; fremstillingens disponering er i vid udstrækning bygget op omkring den fysiske byplanlægning.

Byplantemaet omfatter både planer på projektniveau og de planer der førtes ud i livet, tildels med stor forsinkelse. Først og fremmest drejer det sig om Christianshavn og de store udvidelser nord for det gamle byområde, Skt. Annæ kvarter eller »Nykøbenhavn«, men også om en ændret udnyttelse af de allerede eksisterende byområder.

Kongemagten stilede mod en kraftig udbygning af byen til en betydelig hovedstad og kunne selv skabe de yderste rammer i form af forstærkede og udvidede befæstningsanlæg. Også de byplanmæssige bestemmelser kunne fastsættes énsidigt, men den faktiske opfyldelse af dem beroede på borgernes gode vilje og økonomiske formåen, som igen var afhængig af succes for kongemagtens erhvervspolitiske initiativer.

Det skortede ikke på kongemagtens vilje – og offervilje – når det drejede sig om at fremme specielt hovedstadens erhvervsudvikling; gennem direkte og indirekte støtte til private initiativer og især gennem iværksættelse af helt eller delvis offentligt finansierede projekter. Historikernes dom er traditionelt stærkt kritisk overfor denne aktivitet, som krævede betydelige investeringer, med henvisning til at alle disse kompagnier og manufakturer jo i sidste ende slog fejl. I modsætning hertil bemærker man Gamraths positive vurdering: Nok slog de fejl i det lange løb, men de havde betydelig beskæftigelses-, uddannelsesmæssig- og social betydning mens de eksisterede, ligesom de udøvede en gavnlig »acceleratoreffekt« på byens næringsliv i det hele taget.

Derudover fremhæves betydningen af hoffet samt de civile og militære statsinstitutioner som en dynamisk faktor på alle niveauer, fra de store statsleverandører og -entreprenører til sidegadernes småhåndværkere og handlende. Dét bærer København gennem tidernes omskiftet – omend ikke uden skrammer – i modsæt-

ning til provinsbyerne, der i langt højere grad henvistes til at tilpasse sig konjunkturene.

Videre følger vi reguleringen fra oven af byens styrelsesforhold, ordenshåndhævelse, næringsregulering, etc., lige til (forgæves) bestræbelser på at håndhæve en rimelig renovationsordning. Spørgsmålet om borgernes rolle i samspillet med denne dynamiske statsmagt besvares nærmest med, at de tilpassede sig efter evne, med beklagelser over svigtende formåen når der stilledes direkte krav. Afhængighed og loyalitet er fremherskende, bortset fra den kraftige, men kortvarige opblussen af borgerskabets selvhævdelsestrang i årene op mod 1660.

Inden for hovedrammen føres vi af Gamrath gennem eksistensvilkår og dagligdag i de forskellige sociale klasser, gennem byens kvarterer ind i enkelthuse, fra lejevåninger til statelige patriciergårde og smagfulde landsteder. Gamrath betjener sig gerne af velvalgte citater fra sit kildemateriale, samtidige øjenvidneskildringer, privatbreve, administrative indberetninger, retsakter, etc. Normalt er der tale om normaliserede citater som falder naturligt ind i fremstillingen, hvorimod de spredte eksempler på direkte citat højest kan tjene som illustration: De færreste læsere vil få andet ud af f. eks. Johan Lauridsens bønsskrift 1630 end en konstatering af at 1600-tals dansk er tungt at fordøje!

Ved siden af tekstforfatterne har billedredaktionen præsteret et betydeligt arbejde: »Københavns historie« er *rigt* illustreret, med et godt, valgt billedstof, herunder mange oplysende kort og tegninger. Med en enkelt undtagelse er der trykt sort/hvidt, og den tekniske kvalitet er gennemgående meget fin; kun i ganske enkelte tilfælde burde der være ofret en nyoptagelse af de valgte motiver.

Afslutningsvis kan bemærkes, at en 7. tekstforfatter er virksom i de foreliggende, og sikkert også i de kommende bind. Forfatteren til de lange billedtekster skulle vel ikke være Sv. Cedergreen Bech – tillige hovedredaktør af Dansk biografisk leksikon – som hér benytter lejligheden til at biografere *de* kendte mænd og kvinder, som frister en tilbagetrukken tilværelse i en overvejende socialhistorisk fremstilling? Selvfølgelig skader det ikke med f. eks. en gennemgang af brdr. Braems generalia – mange læsere vil sikkert finde det oplysende og interessant – men det *er* også et æstetisk problem, når de lange, indskudte tekster bryder et ellers vel gennemarbejdet lay-out, især i bind 1, hvor de ikke er kursiveret.

De 2 første bind af Gyldendals Københavns historie lover godt for de følgende 4. Der er grundlag for hovedredaktørens løfte om en *moderne* fremstilling – ikke blot en ny.

Jan Kanstrup

Hans Chr. Bjerg og John Erichsen: Danske Orlogsskibe 1690–1860. 1981. Tekstbind og planchebind indbundet og indlagt i kassette. Format 42×30 cm. Tekstbind: 206 sider. Planchebind: 190 sider. Indbundet kr. 3.200,-.

De to forfattere, arkivar Hans Chr. Bjerg fra Rigsarkivet og chefen for Bymuseet, John Erichsen, har delt opgaven mellem sig, idet Bjerg har taget sig af det konstruktionshistoriske og Erichsen det kunsthistoriske.

Værket, der er i ét tekstbind (dansk med engelsk resumé) og ét planchebind (med dansk og engelsk tekst), giver sig ikke ud for at være fuldstændigt, det er en oversigt og en selektiv kildeudgave. Emnet kan forskes yderligere og endnu give stof til belysning af mange detaljer. Det foreliggende giver imidlertid ikke kun en oversigt, men et grundigt indblik i den danske flådes skibsbygningshistorie fra 1690 til 1860.

1690 er valgt, dels fordi man da »nationaliserede« skibsbyggeriet på Holmen, der i årene forud havde været overladt til udenlandske konstruktører, dels fordi der fra og med det tidspunkt findes en meget stor samling konstruktionstegninger på Rigsarkivet – en samling, der ikke findes magen til nogetsteds. 1860 søsattes det sidste traditionelt udrustede træskib, fregatten Jylland, med gallionsfigur, agterspejl og øvrige ornamentik. Dette skib er derfor det sidst omtalte.

Tekstbindet, der falder i to afsnit (konstruktion og dekoration) er rigt illustreret med konstruktions- og ornaments tegninger, malerier af orlogsskibe, der løber af stabelen, skibe i kamp og skibe, der bare sejler, billeder af de mænd, der skabte dem og af de mænd, der sejlede dem, dejlige fotografier af skibsmodeller og af bevarede gallionsfigurer og meget andet, næsten altsammen i farver og i en gengivelse, der gør værket værdigt til betegnelsen pragtværk. Tekstbindet indeholder kildehenvisninger og noter, oversigter over bevarede tegninger, modeller, dele af skibsudsmykninger, et stikordsregister, et skibsregister og et personregister. Desuden er der et fyldigt engelsk sammendrag, der sammen med planchebindets engelske tekster gør værket anvendeligt for et udenlandsk publikum.

I tekstbindet skildres, hvorledes flådebyggeriet udformede sig efter beslutningen om, at det skulle ske ved nationale konstruktører. En matematiker, Ole Judichær, blev ansat og i 1692 løb lineskibet Danebroge af stabelen, bygget efter matematiske beregninger ligesom alle efterfølgende skibe. Hidtil havde skibsbyggeriet i stor udstrækning været afhængigt af skibsbyggernes erfaringer og en del tommelfingerregler. Judichærs skibe stak dybt og ikke alle var begejstrede derfor. Skibene måtte i øvrigt ikke stikke dybere end 22 fod, idet der ikke var mere vand ved Drogden i det sydlige Øresund. Dette krav satte en grænse for hvor store skibe man kunne tillade sig at bygge og dermed for, hvor meget ildkraft de dansk-norsk-slesvigholstenske skibe kunne udrustes med.

I 1739 oprettedes i København en konstruktionskommission, hvori der sad erfarne skibsbygningskyndige officerer, der skulle høre under Holmens chef, være dennes tekniske rådgivere, kontrollere konstruktionstegninger og besigtige de færdige skibe. Kommissionen, der var en dansk opfindelse, blev sammen med den efter fransk forbillede i 1757 oprettede konstruktionsskole årsagen til, at den dan-

ske skibsbygning stod på et meget højt stade. Skolen fungerede også som værksted og som studiesamling.

Den flåde, englænderne bortførte i 1807, var således ikke ubetydelig. Under krigen 1807–14 iværksattes en hektisk skibsbygningsaktivitet, mest blev der bygget mindre skibe, men efter 1814 kunne man tænke på at genopbygge Danmarks flåde – fra grunden, for man stod på så godt som bar bund. Det kan som bekendt være en fordel, for så kan man vælge frit, men man stredes om, hvorvidt man skulle lægge vægten på små hurtige fartøjer som kanonbåde eller på store sejlskibe. De første havde vist sig at være fortrinlige til forsvaret af de danske kyster og de sidste var nødvendige bl. a. af hensyn til kolonierne. Det blev – naturligt nok – til et både – og.

Fr. VI bestemte, at flåden skulle bestå af 6 lineskibe, 8 fregatter, 8 brigger, 80 kanon- og 6 mortarchalupper. Under fabrikmester Andreas Schifter, der virkede 1814–46, byggede man stort set gode konventionelle sejlskibe. I 1820'erne skete der ganske vist, navnlig i England, en teknisk udvikling inden for skibsbygningsvidenskaben, bl. a. tog man dampen i brug og Danmark købte da også 1824 sit første dampskib, Kiel, i England. Men først i 1840 sendtes Schifter til dette land, der nu var blevet skibsbygningens foregangsland, for at gøre sig bekendt med bygningen af dampskibe. Der blev i den kommende tid både købt dampskibe i England og bygget dampskibe på Holmen. Dampmaskinerne var dog så svage, at krigsskibene kun kan betegnes som sejlskibe med hjælpemaskineri. De repræsenterer altså overgangsformer. Det gælder også fregatten Jylland fra 1860, der som museumsskib stadig kan beses i Ebeltoft.

John Erichsen bringer i tekstbindets afsnit om skibsudmykningen en tegning af et skibs gallion, agterspejl og sidegalleri, hvorpå er indsat betegnelserne for de enkelte dele. Tegningen er meget nyttig for os lægfolk, for hvem vel i øvrigt gallionsfiguren i almindelighed står som den vigtigste del af skibsudmykningen. Det var slet ikke tilfældet, agterspejlet var både den vigtigste og mest omfattende del. Noget andet er, at det var overkommeligt at redde gallionsfiguren, når et skib blev ophugget eller forliste og at den så udmærket kan anbringes som dekorationselement på land. Det er da også som regel det eneste, vi af og til har mulighed for at se in natura.

Gallionen sad udenpå det fortil afrundede skib og hørte altså ikke med til skroget. Dens nederste del var en flad kam, der stabiliserede skibet i søen, dens øverste del under bovsprydet tjente som dæk for mandskabet, når sejlene dér skulle sættes og bjærges og fungerede også som samme mandskabs retirade. Der sad altså gallionsfiguren forrest på skibet, fra midten af 1600-tallet og langt ind i næste århundrede ofte en løve, men senere svarede figuren som regel til skibets navn.

Agterspejlet var som sagt det vigtigste dekorationselement og langt det største, da skibene bagtil havde officerskvarterer, kahytter med rigtige vinduer og åbne gange til at spadserer på. Her var plads for kunstnerne til at boltre sig på med ornamentaler, våben, navneplade, hjørnefigurer (hukmænd, der også dengang var m/k), udskårne relieffer og alskens pragt til kongens eller nationens forherligelse. Sidegallerierne var direkte sammenhængende med agterspejlet, idet gange, vinduer

Anmeldelser

og udsmykning fortsatte et stykke på begge sider af skibet. Her var også officerernes aftrædelsesmuligheder, elegantere og bekvemmere end mandskabets åbne gallion.

Ikke førend i 1729 var der ansat nogen virkelig kunstner på Holmen; udsmykningsarbejdet blev før den tid overladt til københavnske kunstnere. Der var derefter indtil 1816 5 kunstnere (J. C. Heimbrod, Just Wiedewelt, Simon Carl Stanley, Chr. Jacobsen Møllerup, Fr. Chr. Willerup) ansat som ledere af billedhuggerværkstedet. Fra 1820 skulle konstruktionskammerets dekorationsudkast godkendes af Kunstakademiet, hvorved C. W. Eckersberg fik lejlighed til at højne den kunstneriske standard.

I 1820'erne kom Johan Daniel Petersen til konstruktionskammeret og han, der mest dyrkede ornamenttegning, leverede resten af sit liv udsmykningstegninger til flådens skibe. I sine sidste år fik han assistance af sønnen Julius Magnus Petersen, der blev hans efterfølger, men de traditionelt udsmykkede orlogsskibes æra var slut i 1860 med bygningen af fregatten Jylland.

Planchebindet indeholder 190 sider med gengivelser af ornamentstegninger til 91 skibe, et repræsentativt udsnit af den store samling, der befinder sig på Rigsarkivet. Da bogen er faset på den korte led – forneden – har tegningerne ca. 60 cm at brede sig på, i de tilfælde, hvor siderne er til at folde ud, det dobbelte, hvorved de kan præsentere sig harmonisk. Ornamentstegningerne er nemlig langstrakte og viser som regel spejlet, galleriet og gallionen. En del af plancherne er i farver, men de fleste i sort streg, eventuelt med en grå lavering.

Kvaliteten af gengivelserne i planchebindet er den samme fornemme som i tekstbindet. Illustrationerne skyldes firmaet Grafodan og Freddy Petersen har stået for den grafiske tilrettelæggelse af værket. Trykning og indbinding har fundet sted i DDR. Alle, der har medvirket til fremstillingen af dette nationale storværk er ganske øjensynligt folk, der kan deres kram. Skal man kritisere noget, må det blive prisen, der trods tilskud fra Carlsbergfondet, Ny Carlsbergfondet og Lademanns fond er høj, så høj, at den er en virkelig hindring for værkets udbredelse. Nu findes det i hvert fald og det må vi være taknemmelige for.

Egil Skall

Ole Feldbæk: Denmark and the Armed Neutrality 1800–1801. Small Power Policy in a World War. Københavns Universitet. Institut for Økonomisk Historie. Publ. nr. 16. Akademisk Forlag, Kbh. 1980, 308 sider, kr. 180,40.

Generelt er studiet af dansk-norsk og dansk udenrigspolitisk historie meget forsømt. Disciplinen har imidlertid i de senere år fået en meget produktiv og kompetent dyrker i dr. Ole Feldbæk, som igennem flere afhandlinger har kastet lys over den for dansk-norsk udenrigspolitik store periode: slutningen af det 18. årh. og begyndelsen af det 19. årh. Fra Feldbæk foreligger nu en bog om Danmarks kortvarige deltagelse i det væbnede neutralitetsforbund af 1800. Bogen er udsendt på engelsk med et dansk resumé, hvilket er en god idé. Der er i høj grad behov for bøger om dansk historie – af kompetente danske forskere – på hovedsprogene.

I den foreliggende redegørelse giver Feldbæk en fyldig skildring af det væbnede

neutralitetsforbund mellem Rusland, Preussen, Sverige og Danmark-Norge på grundlag af en fornyet gennemgang af store dele af det primære kildemateriale. Feldbæk omkalfatrer ikke hele den traditionelle opfattelse af Danmarks deltagelse i dette forbund, men kommer med mange nye synspunkter og kendsgerninger, ligesom der er en uddybende præcisering af en lang række af de hidtil kendte forhold. Endvidere bliver den dansk-norske politik sat ind i en større sammenhæng på grundlag af den senere forskning i udlandet. Endnu mangler man kendskab til, hvad der ligger i tyske og især russiske arkiver om dette væbnede neutralitetsforbund, hvorfor Feldbæk mener, at den endelige redegørelse for dette forbund må vente til kendskabet til disse foreligger. Det må imidlertid efter Feldbæks bog skønnes, at hovedkarakteristikken af den førte politik fra de forskellige magters side næppe vil blive forrykket, selv om der åbnes for de russiske arkiver. Feldbæks redegørelse har naturligvis Danmark-Norges stilling som udgangspunkt og egentlig undersøgelsesobjekt.

Med stort held var det lykkedes A. P. Bernstorff som dansk udenrigsminister gennem en defensiv neutralitetspolitik, der ikke tillod offensiv konvojering, at udnytte konjunkturerne optimalt til fordel for dansk-norsk handel. Feldbæk påviser det komplekse af årsager, der medførte en forværret stilling for Danmark-Norge efter 1797. F. eks. havde man fra dansk side efterhånden tilladt sig mere og mere m. h. t. at dække handelsaktiviteter, der strengt taget var en omgåelse af de internationalt accepterede regler for neutral skibsfart, forhold som englænderne var udmærket klar over. Den franske kaperkrigsførelse bevirkede efter 1797 en kraftig intensivering af krigsførelsen til søs med øgede muligheder for konfrontationer. Den engelske tålmodighed var efterhånden ophørt. Samtidig døde A. P. Bernstorff og efterfulgtes af Chr. Bernstorff.

Det hører vist nok med til det traditionelle billede af den danske udenrigspolitik, der førte frem til slaget på Reden 1801, at lægge en stor del af skylden på Chr. Bernstorffs manglende dygtighed i forhold til de foregående »store« Bernstorffer. Feldbæk redegør imidlertid for, hvorledes Chr. Bernstorff klart havde set den ændring, der var sket i den engelske holdning og at en stejlere holdning m. h. t. visitering af konvojer ville føre til en konfrontation. Det var dog ikke muligt at trænge igennem med dette synspunkt over for kronprinsen, der samtidig var præses for Admiralitetet, og over for flertallet af Statsrådets medlemmer. Udgangspunktet for deres synspunkt var, at de ikke mente, at England ville vove for alvor at angribe de neutrale landes skibsfart af hensyn til de uoverskuelige konsekvenser, dette kunne medføre. De danske søofficerer, der konvojerede, fik stadig instrukser om at modsætte sig visiteringer fra engelsk side. Der er adskillige eksempler på, hvorledes kronprinsen viste stor opmærksomhed over for skibschefer, der havde været indblandet i affærer med engelske marinefartøjer, fordi de ville modsætte sig visiteringer. Det antyder af Feldbæk, at søofficererne af prestigemæssige hensyn selv har været interesseret i en mere offensiv konvojeringspolitik. Dette synes der dog ikke at være fulgyldige beviser på.

Selve slaget på Reden bliver ikke gennemgået i detaljer, idet Feldbæk her henholder sig til tidligere redegørelser. Det forlyder, at han senere specielt vil tage

denne begivenhed op til fornyet behandling. Det er dog bemærkelsesværdigt, at Feldbæk klart vender sig mod det traditionelle billede af, hvorledes Nelson udelukkende ved en krigslist fik vendt slagets gang til sin fordel. Feldbæk mener, at kronprinsen ved modtagelsen af Nelsons skrivelse om ikke at kunne skåne søfolkene på de skibe, der var i farezonen i den danske linie, havde fuldt overblik over situationen i det danske forsvar, og at denne bestemt ikke var opmuntrende bl. a. set på baggrund af, at den engelske hovedstyrke endnu ikke var gået ind i kampen.

Bogens undertitel er »small power policy in a world war« og i indledningen lægger Feldbæk op til, at hans bog bl. a. skal illustrere småstaters virke og betingelser i storpolitik. Redegørelsen i sig selv giver naturligvis et eksempel på noget sådant, men Feldbæk forsømmer måske her at gå et skridt videre – noget skildringen lægger op til – nemlig at vurdere den dansk-norske politik netop med henblik på generelle udsagn om småstatspolitik.

Feldbæks bog er spændende læsning og faghistorisk udtryk for solid behandling af det foreliggende stof. Bogen vinder desuden ved et afsluttende kapitel, hvori Feldbæk foretager en historiografisk gennemgang af emnet.

H. C. Bjerg

Rich. Willerslev: Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880. 146 s., kr. 64,95. Akademisk Forlag, 1979.

Den klassiske storbyelendighed i de københavnske fattigkvarterer med de »ubemidlede klassers« sammenstuvning i det blomstrende spekulationsbyggeri i sidste halvdel af 1800-tallet er et velkendt og ikke glemt kapitel af Københavns historie. Tilsvarende gælder for det samtidige mønsterbyggeri, der som alternativt modsvar skulle vise vejen ud af den socialhygiejniske misère – først i form af de filantropiske initiativer, dernæst som en slags selvorganisering, hvor liberalistisk selvhjælps- og selvejerideologi skulle indpodes i »underklassen« gennem dannelsen af byggeforeninger.

Som Rich. Willerslev rigtigt påpeger i sin afhandling om københavnske arbejderes boligvilkår omkring 1880, er den samtidige litteratur righoldig når disse ekstreme forhold, netop den værste slum og det bedste eksemplariske byggeri, skal belyses. Inden for faglitteraturen har det sidste årtis fornyede interesse for periodens byggeri også primært taget fat om de bedste og de ringeste boliger. I forhold hertil vil Willerslev indkredse boligvilkårene, som de stillede sig i det almindelige udlejningsbyggeri, hvor hovedparten af arbejderne boede, hvad enten de var faglærte eller ufaglærte. Afhandlingen vil tættere på et bredere og mere repræsentativt udsnit af periodens boligbyggeri og de mere typiske beboelses- og lejeforhold for den københavnske arbejderbefolkning. De spørgsmål, der især tages op, drejer sig om arbejderlejlighedernes størrelse og antal værelser, periodiske forskydninger i produktionen af de forskellige lejlighedstyper, huslejens størrelse og andel af en faglærts årsindkomst samt beboelsestætheden pr. værelse. Det væsentligste og meget omfattende kildemateriale for undersøgelsen er de første egentlige bolig-tællinger i 1880 og 1885, hvoraf den sidste er mest alsidig og troværdig. Den selektive synsvinkel, der er lagt på disse myriader af tal, koncentrerer sig om bo-

situationen for den faglærte arbejder, her repræsenteret af smede- og maskinarbejdere i to udprægede, men meget forskellige arbejderkvarterer: det befolkningsmæssigt stagnerende *Christianshavn* og den nye ekspansive bydel *Vesterbro*. Undersøgelsen begrænser sig dog ikke kun til disse to kvarterer, men de udgør tyngdepunktet, idet de sammenholdes løbende gennem afhandlingens talrige og detaljerede beregninger.

Af de omfattende undersøgelser fremgår bl. a., at den faglærte arbejderhusstand i 1880 normalt beboede en ét- eller to- værelseslejlighed, samt at udgiften til en to-værelses, når varme og lys var lagt til huslejen, som regel udgjorde 20 pct. af den faglærtes årsindkomst, hvis han boede på Christianshavn, mens den lå 3 pct. højere på Vesterbro. Dette skyldtes hovedsagelig, at arbejdslønnen her lå lavere, samtidig med at huslejen var højere. I det hele taget gjaldt det for alle lejlighedskategorier, at huslejeniveauet lå noget højere på brokvarteret end på Christianshavn, hvor også huslejespredningen var større. Det gjaldt især for ét- og to-værelseslejlighederne, hvor der var store kvalitetsspring i den gamle bydel i modsætning til det mere ensartede massenbyggeri på Vesterbro. Frem til brokvartersudbygningen havde beboelsestætheden på Christianshavn således formeret sig i en knopskudslignende og uensartet sammenbygningsproces, der udpinte gårdspladsernes friarealer. Trods de hårde udnyttelsesgrader i Vesterbros korridorhuse, hvis lejligheder formodentlig blev den almindeligste boligform for dette kvarters arbejderfamilier, understreger forfatteren, at forholdene her alligevel ikke kunne opvises parallellt til Christianshavns hårde overbefolkning, der sikkert kun blev overgået af de tættest befolkede gader som Adelgade-kvarterets.

Et udmærket billedmateriale giver dimensioner til tekstens tabeller og argumentationer. En særlig force er bogens afsluttende plancher, der i fotografier, lejlighedsplaner og oplysninger om beboerantal, husleje, areal pr. person m. m. anskueliggør de fysiske boliggrammer for de omhandlede smede- og maskinarbejdere gennem konkrete personer, hvoraf nogle er centrale nøglefigurer i afhandlingens analyser. Det drejer sig først og fremmest om arbejderne fra Eickhoffs Maskinværksted på Vesterbro, hvis løn- og boligforhold forfatteren tidligere har belyst indgående (Erhvervshistorisk Årbog 1975). Der er mange små konklusioner undervejs gennem bogen og en del unødvendige gentagelser, der tynger en i forvejen lidt tung fremstilling. Den kunne sikkert have været strammet op og samtidig udbygget med en mere overordnet sammenfatning, der rakte ud over de enkelte kapitlers opsummering. Der er også flere næsten indlysende selvfølgeligheder; eksempelvis kan det næppe overraske mange, der kender lidt til brokvartererne gennem læsning eller ved selvsyn, at det fremfor alt blev Nørrebro, som prægedes af de små lejligheder under 25 m². Alligevel forholder det sig således, at en del af disse »selvfølgeligheder«, der allerede i samtiden blev registreret statistisk, og som også senere forskning har redegjort for, er blevet gjort mere skudsikre og dokumenterede gennem Rich. Willerslevs finjusteringer og nye metodiske tilgangsvinkler.

Bogens hovedtitel »Sådan boede vi« giver desværre i nogen grad et fortegnet billede af afhandlingens indhold, dens afgrænsning og fremstillingsform. Titlen er åbenbart et lån fra Rut Liedgrens i dag klassiske »Så bodde vi« fra 1961, der

med europæisk udsyn giver en lettilgængelig og udførlig skildring af den svenske byarbejderboligs historiske udvikling frem til det store byggerush i 1930'erne. Hos Liedgren passede den fængende og »populære« titel godt sammen med hendes bestræbelser på at nå ud til en bredere offentlighed end fagfolkene. Hos Rich. Willerslev lover den imidlertid næsten for meget. Trods titlens signaler er der ikke tale om bredt anlagt social- og kulturhistorisk skrivning om den københavnske arbejderklassens boligforhold under den tidlige industrialisering. Det påstår forfatteren i realiteten heller ikke, snarere tværtimod: »Mennesket bag tallene«, savner Willerslev selv, men »at fravriste statistikken dens præg af anonymitet og give et mere levende billede af boligens art og de mennesker, den husede, er imidlertid en tids- og arbejdskrævende opgave« (s. 30).

Med Willerslevs bog foreligger der et vigtigt bidrag til videreudviklingen af udforskningsprocessen i arbejderklassens boligforhold og livsvilkår, da København blev storby under den industrielle gennembrudstid. Bogen har mange, men i denne sammenhæng nødvendige kildekritiske overvejelser over hvorledes, og i hvilket omfang dens emne kan gennemlyses. Et vist kendskab til perioden, her især Københavns urbanisering og den statslige bygge Lovgivning, de såkaldte liberale »slumbygge Love«, er næsten en forudsætning for at dens stof får social fylde. Afhandlingen er publiceret inden for rammerne af Statens humanistiske Forskningsråds projekt *Industrialismens bygninger og boliger* og på linie med andre skrifter herfra henvender den sig, som antydet ovenfor, primært til fagfæller og forskere fra tilgrænsende fagområder med engagement i dette væsentlige forskningsfelt. Givende er den også for andre særligt interesserede, selvom historien om, hvordan »vi« boede, ikke er færdigfortalt hermed.

Uden for afhandlingens »vi« stod det samtidige borgerskab med dets kvarterer og lejlighedsarealer og hermed også de entreprenante entreprenører, firmaer og aktieselskaber, der profiterede på brokvarterernes hastigt opskydende spekulationsbyggeri. Deres anpart i forklaringen på hvorfor de københavnske arbejdere måtte bo, som de gjorde, er en selvstændig analyse værd. Den måtte – i den udstrækning det er muligt – gå bag om spekulationsvirksomhedens pæne facader og kaste lys på bl. a. den elskværdige imødekommethed, som borgerrepræsentationens og magistratens politik udviste over for de fremdriftige byggeherre. Det er en opgave, der er taget hul på, men indtil nu foreligger der kun få og enkeltstående bidrag, som klarlægger bestemte forhold inden for byggebranchen, bl. a. om Tietgens virksomhed. Et mere systematisk projekt, der fravristede branchen dens »præg af anonymitet« burde opprioriteres inden for *Industrialismens bygninger og boliger*.

Lars Dybdahl

Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, 6. samling. Op og ned ad Skodsborg Strandvej. 1979. 269 sider, 110 kr. Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune.

Forfatteren har valgt at gå ud fra ældre og nyere billeder i sin skildring af Skodsborg, hvilket i sig selv giver en måske lidt tilfældig sortering af stoffet (er der ingen

billeder til en »historie«, kan det blive svært at få den anbragt), ligesom formen nemt indbyder til det nostalgiske. Der er nok flere billeder at finde af overklassens sommervillaer end af fiskerhytter fra 1600-tallet.

Men efter disse måske lidt syrlige bemærkninger bør det tilføjes, at det er en meget charmerende bog med masser af oplysninger om livet i Skodsborg og om beboerne, hvoraf mange var københavnske landliggere. Tilmed er bogtrykkerarbejdet af særdeles høj kvalitet. Man savner blot et register!

Hans Kofoed

Ole Brage red.: Lokalhistorisk filmvejviser. Bibliotekscentralens forlag, 1980. 246 s. Bogladepriis 466,50 kr. Særpris for biblioteker, museer og foreninger 396,50 kr.

Som et af de mange konkrete resultater af 1970'ernes indsamlingskampagner, hvor offentlige samlinger landet over modtog tusindvis af fotografier, er det nu lykkedes at udarbejde en fortegnelse over mere end 1300 film af lokalhistorisk interesse. Det er en af indsamlingsarbejdets hovedmænd, fuldmægtig Ole Brage fra det historiske arkiv i Danmarks Radio, som har forestået denne imponerende registrering. Indledningsvis giver han på et par sider nyttige oplysninger om filmopbevaring m. v. Dernæst følger 225 sider med selve filmvejviseren, omfattende henvendte 1900 indgange til de nævnte 1300 film, som er ordnet efter Indenrigsministeriets kommune-nummerfortegnelse. Et fyldigt emneregister gør bogen anvendelig langt ud over det lokale.

For Københavns Kommunes vedkommende er der 88 film eller filmstrimler, skulle man måske snarere sige, for nogle af filmene er unægtelig af meget kort varighed. Ældst er hoffotograf Elfelts »Badeanstalten København« fra 1905, og yngst er »Veteraner og storsejlere«, optagelser fra KDY's sejlerstævne 1975. Hver film er foruden med titel og datering forsynet med angivelse af spilletid, format, sort/hvid eller farve, stum eller lyd. Dernæst følger et kort indholdsreferat og endelig oplysninger om filmens opholdssted og om mulighederne for lån.

Som eksempel på de fyldige indholdsbeskrivelser kan filmen »Med flyvemaskine over København« fra 1925, 30 min. – 35 mm sort/hvid – stum fremdrages. Den er optaget af Louis Hamberger og viser »Flyvning fra Kastrup. Over voldene. Tuborg. Carlsberg. Fordfabrikkerne. Titan. Schiønning og Arvé o. a. virksomheder. Langelinie. Villakvarterer nord for København. Fælledparken. Godsbanen. Nordisk Film Co. i Valby. Hovedbanegården. Tivoli. Rådhuset. Indre by. Slottene osv. Tilbage til Kastrup.«

Det er et overordentlig nyttigt arbejde, Ole Brage her har udført, og hvis man er i stand til at få trukket kopier, vil der rundt om i landet være adgang til et uvurderligt kildemateriale, ligesom f. eks. de lokalhistoriske foreninger kan sikre sig nogle særdeles interessante og morsomme aftenarrangementer.

John Erichsen

Sigurd Jensen

1912 – 1981

Tidligere stadsarkivar, dr. phil. Sigurd Jensen døde den 2. oktober 1981. Han var søn af gårdejer Marius Jensen i Vitved, blev cand. mag. fra Århus Universitet i 1937 og efter et par års lærervirksomhed i Århus ansat ved Landsarkivet i Viborg. I 1943 kom han til Rigsarkivet i København indtil han som 44-årig i 1956 afløste Svend Aakjær som stadsarkivar.

Med stillingen fulgte hvervet som redaktør af *Historiske Meddelelser* om København, og Sigurd Jensen, der tidligere navnlig havde behandlet landbrugshistoriske emner, f. eks. i disputatsen »Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi« (1950), tog nu med iver fat på hovedstadens historie.

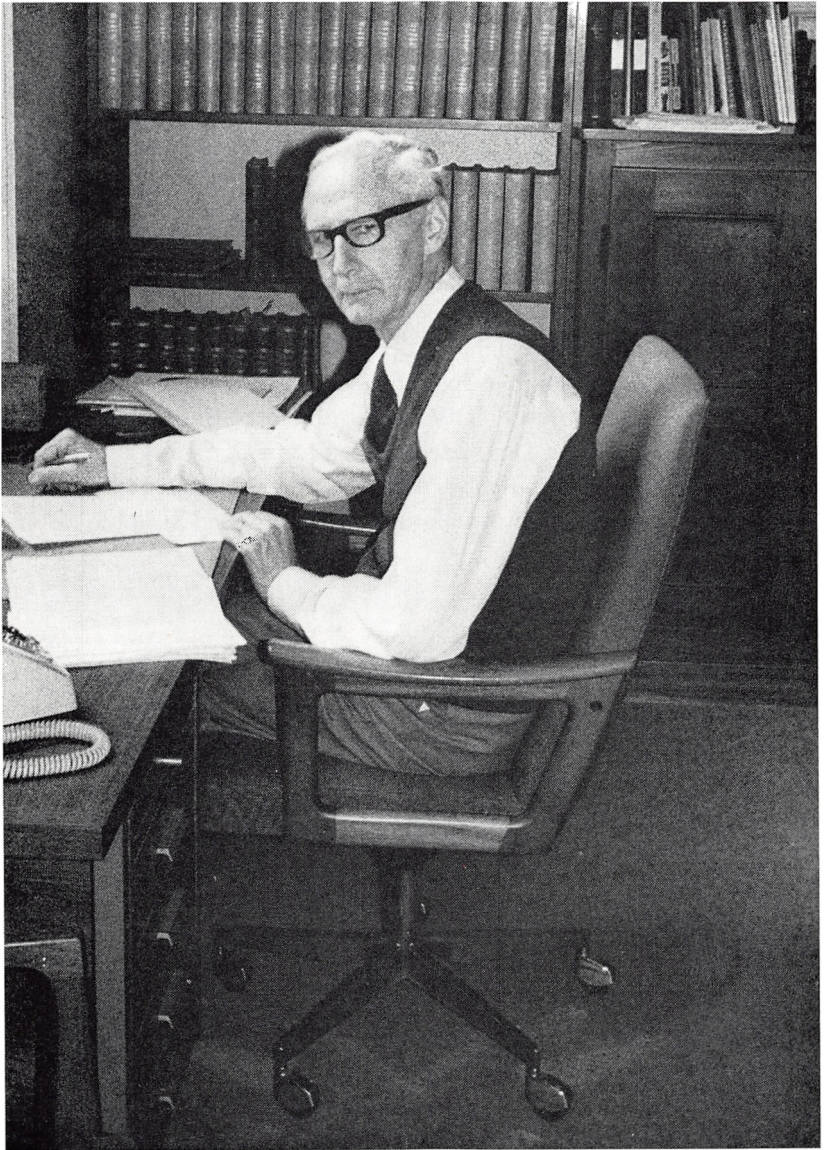
Historiske Meddelelser fik en ansigtsløftning og blev fra 1960 udgivet som årbog. Sigurd Jensen skrev selv talrige artikler af høj videnskabelig karat i et velformuleret sprog. Også denne årbog bringer fra hans hånd en artikel, hvori et ellers ikke særlig spændende emne er behandlet, så det bliver interessant og levende.

Han redigerede og var hovedforfatter af bogen *Københavns Hospitalsvæsen 1863–1963* og har desuden beskæftiget sig med besættelsestidens historie (*Levevilkår under besættelsen, 1971*).

Mange selskaber og foreninger nød godt af Sigurd Jensens flid og hans evner til at få tingene til at glide. Her skal nævnes Selskabet for dansk Kulturhistorie, Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Lokalhistoriske arkiver i Storkøbenhavn og, ikke at forglemme, Selskabet for Københavns Historie, der i en lang årrække nød godt af Sigurd Jensens forslag til foredrag og ekskursioner. Her kom hans gode relationer til vide kredse til stor nytte.

Afskeden fra stadsarkivarposten i 1979 var ikke for Sigurd Jensen et signal til at begynde en stille pensionisttilværelse. Han blev medarbejder ved Dansk biografisk Leksikon og ved Gyldendals Københavns historie, hvis 5. bind han var forfatter til. Bindet, der behandler

Sigurd Jensen

tiden 1900–1945, skal udkomme dette efterår. Arbejdet medførte for den grundige forsker, som Sigurd Jensen var, adskillige arkivstudier, og stadsarkivet kunne derfor til det sidste glæde sig over hans besøg på læsesalen.

I stadsarkivet skete der under Sigurd Jensens ledelse en stor udvidelse af arkivets omfang. Antallet af hyldemeter blev næsten fordoblet, men Sigurd Jensen fandt løsninger på de problemer, det rejste. Registreringen af arkivalier blev genoptaget, der blev foretaget store kassationer i kommunens nyere arkivalier og et forslag til et generelt kassations- og bevaringsreglement blev inden hans afgang færdiggjort. Sigurd Jensen bidrog personlig til denne højnelse af arkivets standard, ligesom hans person skabte respekt om stadsarkivet udadtil.

Også indadtil var Sigurd Jensen respekteret og afholdt. En chef har det ikke altid nemt, der kan være koldt på toppen, men Sigurd Jensen ejede den fine hjertets dannelse, der frembragte varme omkring ham. Han var et menneske man ikke kunne lade være med at holde af.

Hans Kofoed og Egil Skall

